

Обиджон КАРИМОВ,
Тозагул МАТЁКУБОВА



Олимнинг интеллектуал ва маънавий салоҳияти

Академик, филология фанлари доктори Бахтиёр Назаров портретида чизилар

Обиджон КАРИМОВ, Тозагул МАТЁҚУБОВА.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ

НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ОЛИМНИНГ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ВА МАЪНАВИЙ САЛОҲИЯТИ

Ўзбекистон фанлар академиясининг академиги,
филология фанлари доктори, профессор
Бахтиёр Аминович Назаров
ижодий портретига чизгилар



НАМАНГАН-2017

УЎК: 821-512-133-9

КБК: 84(5Ў36)7

К-8

О.Каримов, Т.Матёқубова Олимнинг интеллектуал ва маънавий салоҳияти. Рисола. “Наманган” нашриёти, 2017.

Ушбу рисоладан устоз адабиёт назариётчиси ва методолог олим – Ўзбекистон фанлар академиясининг академиги, филология фанлари доктори, профессор Бахтиёр Аминович Назаров ижодий портретига хос айрим чизгилар ўрин олган.

Рисола адабиётшунослар, катта илмий ходим-изланувчилар, олий ўқув юртларининг бакалаврият ва магистратура босқичи талабалари, шунингдек, адабиётшунослик ва адабий танқидчилик ихлосмандларига мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:

МУҲАЙЁХОН ҲАМИДОВА

Наманган давлат университети доценти,
филология фанлари номзоди

Такризчилар:

ДИЛМУРОД ҚУРОНОВ

Андижон давлат университети профессори,
филология фанлари доктори

ИСЛОМЖОН ЁҚУБОВ

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат
Ўзбек тили ва адабиёти университети доценти,
филология фанлари номзоди

Рисола Наманган давлат университети услубий Кенгаши мажлисида муҳокама қилиниб, нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-4836-1-3

© “Наманган” нашриёти, 2017

© Обиджон КАРИМОВ, Тозагул МАТЁҚУБОВА.

КИРИШ

Мустақиллик йилларида ёзувчиларнинг машаққатли ижодий меҳнатини тўғри ва адолатли баҳолаш борасида давлат сиёсати миқёсида амалга оширилаётган кенг кўламли ишларни бутун дунё ҳамжамияти ҳақли эътироф этмоқда. Зотан, истиқлол йилларида ҳаётимизнинг барча соҳалари қатори том маънода янгиланиш ва юксалиш жараёнларини бошидан кечираётган миллий адабиётимиз ва санъатимизга бўлган эътибор мислсиз даржада ортди.

Республикамиз биринчи Президенти ташаббуси билан ишлаб чиқилган миллий тараққиётнинг “Ўзбек модели” асосида мамлакатимиз ҳаётининг барча соҳаларида амалга кенг жорий этилган ислоҳотларнинг марказида маънавият масаласи турди. Бемалол айтиш лозимки, мустақиллик йилларида маънавиятга энг муҳим ва устувор йўналиш сифатида катта аҳамият бериб келинмоқда. Бундай кўламли ислоҳотлар миллий адабиёт ва санъат ривожига ҳал қилувчи аҳамият касб этди. “Юксак маънавият – энгилмас куч”, “Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор”, “Она юртимиз бахту икболи ва буюк келажаги йулида хизмат қилиш – энг олий саодатдир” рисолаларида илгари сурилган ва жонли ҳаётимизга жорий қилинган фикр-қарашлар бунинг исботидир.

Таъкидлаш ўринлики, мустақиллик даврининг шиддат билан янгиланаётган талаб ва эҳтиёжлари глобаллашув ва интенсивлашув жараёнига монанд тарзда замонавий адабиётшунослик ҳамда адабий танқидчилик олдига кескин ва долзарб муаммоларни қўйди. Жумладан, бугунги адабиётшунос ва мунаққид қалам аҳлининг давримиз солномасини яратишдаги ўрни, адабий жараёнда кечаётган тозаришлар атрофида йиғилиб қолган муаммолар, ижодкор шахсияти, маънавий интизомига хос изчиллик масалаларини ҳамisha эътиборда тутмоғи лозим. Айни масаланинг мураккаб жиҳати шундаки, эндиликда яқин ўтмиш адабиётида кузатилганидек, ижтимоий-фалсафий, маънавий-ахлоқий мавзулар кўлами кенгайиши умуман ижобий ҳодиса бўлгани ҳолда, қуруқ муаммо кўтариш бадиий асар поэтикаси учун ягона хусусият саналмайдиган бўлди. Зотан, истиқлолимиз берган плюралистик тафаккур имконлари орқали у ёхуд бу бадиий асар муаллифи миллий ва умуминсоний моҳиятда ҳис қилган ҳақиқатларни инсон қисмати орқали ифода эта олсагина, китобхон тафаккурини

поклаши, унинг рухиятини ингичкалаштиришга эриша олиши англаб етилди.

Ваҳоланки, шўро даврида яратилган замонавий мавзудаги битикларнинг аксариятида ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий ҳаётда демократик нормаларнинг бузилиши ўша тузумнинг “айрим номукамал қирралари”ни кўрсатиш тарзидагина баҳоланиб келинган эди. Эндиликда замондош адабиётшунос ва мунаққидлар янгича йўсинда ёзилган поэтик асарларни юқоридаги каби адабий-эстетик муаммолар негизда чуқур ўрганишга киришишди. Шундай фидойи олимлардан бири устоз адабиёт назариётчиси ва методолог олим – Ўзбекистон Фанлар академиясининг академиги, филология фанлари доктори, профессор Бахтиёр Аминович Назаровдир.

Таъкидлаш ўринлики, мунаққид инсон омили куч-қудратига чамбарчас боғлиқ бўлган ижтимоий жараёнлар зоҳирий ҳамда ботиний асосларини иктисодий-сиёсий ва маънавий таракқиётдан буткул ташқарида изоҳламайди. Зотан, ҳар қандай ўзгариш фикр ва кайфиятдан ибтидоланади. Воқеа-ҳодисалар ривожда узлуксизлик мавжуд экан, ижтимоий жараёнлар муайян омил ва манбаларга нисбатан сабабу оқибат сифатида намоён бўлади.

Демак, Б.А.Назаров давримизнинг ижодкор инсон фикру кайфиятига таъсирини узлуксизликда олиб қараш, аслида унинг миллий ва минтақавий аҳамиятини умуминсоний, умумбашарий кадриятлар билан чамбарчас алоқадорликда илмий-назарий тадқиқ этишга интилишининг самарасидир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев ҳақли равишда таъкидлаганларидек, “Бизнинг энг катта бойлигимиз – бу халқимизнинг улкан интеллектуал ва маънавий салоҳиятидир”.¹ Юртбошимизнинг Ўзбекистон ФА академиклари ва университет ректорлари билан ўтказган самимий мулоқотлари чоғида ҳам илм-фанамиз таракқиётига катта улуш қўшган олимларимизга ҳурмат ва эҳтиромли муносабатда бўлиш ҳаётий зарурат, ворисийликни таъминловчи бош омил экани алоҳида таъкидланди. Бинобарин, ушбу рисоланинг юзага келиши ҳам илм-фан захматқашларидан бирининг ижодий портретига хос айрим чизгиларни кўрсатиш йўлдаги кичик бир урнинишдир.

¹ Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. / Халқ сўзи 2016 йил 16 декабрь.

Таниқли олим, йирик фан ташкилотчиси

Илм-фан аксарият соҳаларида бўлганидек, адабиётшуносликда ҳам ҳар бир етук олимнинг ўз ўрни, ўз текшириш йўсини, муаммолар меҳварига ёндашиш, муносабат билдириш усули мавжуд. Ўзлари мансуб фан соҳаси ривожига улкан ҳисса қўшган ва қўшаётган бу типдаги йирик олимлар ўз кузатувчанлиги, синчковлиги, мушоҳада ва таҳайюл кудратига хос фавқуллодлик туфайли у ёки бу мавзуларда тадқиқотлар олиб бориш билан бирга, фандаги мавжуд ҳолатни умумлаштириш ва уни янги марраларга йўналтириш ишларига ҳам сезиларли улуш қўшадилар. Академик Бахтиёр Назаров ҳам миллий адабиётшунослик ва танқидчилик илмининг ана шундай олимлардан биридир.

Дарҳақиқат, Б.А.Назаровнинг тадқиқотчи олим сифатидаги фикрий камрови, ҳиссий-эстетик диапазони ғоятда кенг. У адабий танқид ва унинг тарихи, адабиёт назарияси ва адабий алоқалар, киёсий адабиётшунослик ва таржима назарияси, хусусан, шўро даври адабиётини қайта баҳолаш масалалари билан бирдек шуғулланиб келаётган, юксак эрудицияли устоз олимдир. Адабиётшунос ўз ечимини кутаётган қайси муаммога қўл урмасин, аввало, бирламчи манбалар, адабий-бадий, фалсафий-эстетик, ғоявий-сиёсий, ахлоқий-маърифий матнлар асосида унинг назарий жиҳатларини ёритишга алоҳида эътибор беради.

Бизнингча, олимнинг айниқса, кейинги йиллардаги бутун борлиғи, феноменал кредосида ёрқин бўй кўрсатган бундай илмий-назарий асос унинг матбуотда илк бор эълон қилинган биринчи мақоласи – “Бадий адабиётда пейзаж” (1967) даёқ ўзига хос бир тарзда ниш урган бўлса, ажаб эмас. Чиндан ҳам, ўша кезде ёш тадқиқотчи эстетик нигоҳи ҳикояда пейзажнинг асар қаҳрамони характерини очишда муҳим восита эканига қаратилди. Бу ҳол мантикий тадрижи давомида ривож топиб, кейинчалик Б.Назаровнинг балоғат ёшида яратилган “Ўзбек ҳикоячилигининг жанр хусусиятлари” (1991) тадқиқотига асос бўлди.

Адабиётшунос илмий фаолиятида XX асрда ўзбек адабий-бадий танқидининг шаклланиши, турли даврлардаги ривожланиш босқичлари, илмий-назарий асослари, тарихи ҳамда унинг йирик вакиллари ижодини ўрганиш, таҳлил ва танқид муаммолари асосий ўрин тутди. Жумладан, у аспирантлик давридаёқ (1969 – 1971) улуғ ёзувчи, файласуф шоир, зукко тадқиқотчи академик

Ойбекнинг адабий-танқидий қарашларини ўрганишга астойдил бел боғлаган эди. Айтиш мумкинки, мазкур илмий йўналиш унинг фаолиятида кейинчалик ҳам изчил давом этиб келмоқда.

Адабиётшунос олимнинг бу соҳадаги илмий текширишлари, умумлашма ва хулосалари унинг “Олим маданияти” (1977), “Ўзбек адабий танқидчилиги” (1979), “Бу сеҳрли дунё” (1980), “Ўзбек адабий танқиди” икки жилдлигидаги айрим қисмлар (1987 – 1988), да ривожлантирилди. Айниқса, мустақиллик йиллари маҳсули бўлган “Ғафур Ғулом олами” (2004), ҳаммуаллифликда яратилган “Ўзбек адабий танқиди тарихи” (2012) каби монография, дарслик ва рисоаларини кузатиш фикримизни далиллайди. Б.А.Назаров Абдурауф Фитрат, Иззат Султон, Ҳомил Ёкубов, Озод Шарафиддинов, Матёқуб Қўшжонов, Салоҳиддин Мамажонов, Зоя Кедрина, Эрик Каримов, Наим Каримов сингари атоқли назарийчилар, адабиётшунос ва мунаққидлар тўғрисидаги портрет-мақолалари ва бошқа ўнлаб тадқиқотларида ҳам ўзининг профессионал маҳорати, олимлик салоҳияти, иқтидор ва талантини, методолог ва назарийчи, муаллим ва олим сифатидаги қиёфасини ёрқин намоян эта олди.

У ўз шогирдлари, хусусан Б.Каримов, И.Ёкубовлар билан ҳамкор-ҳамнафасликда, қатағонлик даврида ноҳақ айбланган, табаррук номлари адабиётимиз ва маданиятимиз тарихидан ўчириб ташланган Вадуд Маҳмуд, Отажон Ҳошим каби адабий сиймолар: адабиётшунос ва мунаққидлар, фан ташкилотчилари шахсияти ҳамда бебаҳо меросларини қайта тиклаш, халққа қайтариш, тарихий адолатни барқарор қилиш ишига ҳам баракали ҳисса қўшди. Шогирдлари: Қ.Қаҳрамонов, М.Жовбўриев, К.Ташанов, М.Бобораҳимов, И.Қурбонбоев, Г. Сатторова, О.Каримов, З.Мирзаева, М.Ҳамидова, О.Дуйсинбоев, Г.Авезовларни жадид адабиётининг хорижда ўрганилиши, болалар адабиёти муаммолари, адабий жараён тенденциялари, методология масалалари, жанр, услуб, бадиий таржима ва бошқа ўнлаб масалаларни теран ўрганишга йўналтирди.

Умуман, муболағасиз тарзда айтиш мумкинки, бугунги кунда Бахтиёр Назаров илмий қиёфасида ўзбек адабий танқидчилигининг шаклланиши ва тарихий тараққиётини жиддий равишда ўрганишни бошлаб берган, кенг кўламли тадқиқотлари билан шу йўналишнинг асосчисига айланган йирик олим, адабий-эстетик мактаби ва уни

изчил ривожлантириш йўлига чиқаётган кўплаб шогирдларига эга бағрикенг инсонни кўрамиз.

Шубҳасиз, Б.А.Назаровнинг илм-фанга қўшган ҳиссаси, унинг ҳар бир эзгу ишлари, амалга оширган илмий тадқиқоти ҳақида атрофлича фикрлашиш мумкин. Бироқ, Б.Назаровни яқиндан билган, узоқ йиллар ҳамдам, ҳамнафас ишлаган олимлардан бири – филология фанлари доктори, профессор Т.М.Мирзаев унинг олим, мураббий ва йирик фан ташкилотчиси сифатидаги айрим кирралари ҳақида тўхталиб, алоҳида эътироф этган айрим жиҳатларни кузатиш бизнинг тасаввурларимизни янада кенгайтириши билан алоҳида эътиборга лойиқдир. Улар қуйидаги фазилат-сифатлардан иборат:

1. Бахтиёр Назаровнинг бутун илмий фаолияти Ўзбекистон Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институтида узлуксиз равишда кечган ва бутун ҳам муваффақиятли давом этаётмоқда. Олим шу масканда илмий котиб, катта ва кичик илмий ходим, институт директори лавозимларида муваффақиятли фаолият кўрсатган. Сўнгги йигирма йил давомида “Адабий алоқалар ва адабиёт назарияси” бўлимини бошқариб келмоқда.

2. У юқори лавозимларда ишлаган йилларда ҳам, ўз кадрдон институти билан алоқасини бир зум бўлса-да узмаган. “Ўзбек тили ва адабиёти” журналининг бош муҳаррири, Ихтисослаштирилган илмий кенгашларнинг раиси, раис ўринбосари ва аъзоси сифатида институтнинг илмий-ташкилий ишларида фаол иштирок этган.

3. Б.А.Назаров такрорланмас илмий-ташкилотчилик фаолияти институтга директорлик қилган йиллари (1986 – 1990) да ёркин намоён бўлган. Ўша йилларда у асосий дикқатини институтнинг илмий салоҳиятини сифат жиҳатдан янада юксалтиришга қаратган. Олимнинг бош раҳбар сифатидаги қатъий назорати, жиддий равишда қўллаб-қувватлаши натижасида институтда ишлаётган ходимлар сафидан Т.Мирзаев, К.Имомов, Б.Саримсоков, Н.Раҳимжонов, Э.Бегматов, Р.Дониёров, Қ.Мухаммаджонов, Б.Бафоев, Э.Умаров каби фан номзодлари бирин-кетин докторлик диссертацияларини ҳимоя қилишга эришган. Яъни қисқа бир муддатда биргина жамоадан ўнга яқин илмий ходимнинг докторлик диссертацияларини ҳимоя қилиши ўша давр учун жуда юқори кўрсаткич бўлган. Бу – институтда яратилган мўътадил илмий муҳитнинг, хусусан, директорнинг юқори даражадаги илмий-

ташкилотчилик, ҳар бир ходимга эътибор билан қараб, уларни қўллаб-қувватловчилик фаолиятининг ёрқин самараси бўлган.

4. Т.Мирзаев ҳақли эътироф этганидай, ҳар қандай фан, хусусан, тилшунослик ва адабиётшуносликнинг барча тармоқлари, адабий алоқалар ҳамда таржимашунослик ривожини ҳам, ушбу тармоқларда ёшларнинг қайдаражада фаол иштироки, илмда ворисийликни таъминлашига боғлиқдир. Буни ҳаммадан кўра яхши ҳис этган Бахтиёр Назаров аспирант ва ёш илмий ходимлар билан ишлашни сифат жиҳатидан юқори даражада йўлга қўйган. Аввало ўзи бир қатор тадқиқотчиларга илмий раҳбарлик қилиш билан бирга, бошқа олимлардан ҳам устоз-шоғирдлик анъанасини тўғри йўлга қўйиш, иқтидор ва салоҳиятга эга ёшларга ғамхўрлик қилишни талаб қилган. Илмий раҳбар ва маслаҳатчиларнинг бу борадаги ҳисоботларини тез-тез, эшитиб, амалий -йўриқ кўрсатиб туришда мунтазамликни амалиётга жорий этган. Айни пайтда, ёш илмий ходимларни ижодий таътиллarga чиқариш, уларнинг нуфузли хорижий кутубхоналар, илмий марказларда изланишлар олиб бориши учун қулай шарт-шароитлар яратиб берган. Бугунги кунда институтнинг бир қатор бўлимларига муваффақиятли равишда раҳбарлик қилаётган Иброҳим Ҳаққул, Маматқул Жўраев каби олимлар ўша йилларда таълимнинг докторантура босқичини ўташга жалб қилинган.

5. Яқин тарихимизда “кайта қуриш” деб номланган алғов-далғовли йилларда Б.А.Назаров институтга раҳбарлик қилар экан, ўша ғоятда мураккаб бир шароитда ўзининг юксак профессионал ташкилотчи раҳбар эканлигини намойиш эта олган. Илм-фан ривожини ва миллий манфаатлар учун қатъийлик, дадиллик, ҳатто мардлик ва миллий жасорат кўрсата олган. Жумладан, улуғ адиблар Чўлпон ва Фитрат адабий меросларини ўрганиш бўйича махсус ҳайъат тузиб, бутун масъулиятни ўз зиммасига олган ҳолда, катта жасорат соҳибини сифатида, унинг хулосаларини ўзи бош муҳаррир бўлган “Ўзбек тили ва адабиёти” журналининг 1988 йил 2-сонида эълон қилишга эришган.

6. Ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш масаласи муҳокама қилинаётган кезларда ҳам бундай жасорат намуналари ёрқин намойён бўлган.

Бизнингча, профессор Т.Мирзаевнинг юқоридаги хулосалари Б.А.Назаровнинг ҳам миллий ғурури баланд, фидойи олим, ҳам фан ташкилотчиси, ҳам меҳрибон мураббий, сифатидаги маънавий ва

инсоний кифаси хакида муайян тасаввурлар туғдириш учун етарли асос вазифасини ўташга қодирдир.



Академик Б.А.Назаров ижод оғушида.

Дарҳақиқат, барча соҳалар каби, илм фан ҳам ҳамиша ўзининг фидойи инсонларига эҳтиёж сезади. Даврнинг ўзи, миллат даҳоси ичидан бундай жасур ва фидойи фарзандларни саралаб олади. Шубҳасиз, бундай одамларнинг юлдузи юлдузига тўғри келган, улар бир маънавий-рухий орбитада яшаган дамлар бирқадар кам учрайди. Шу маънода, Б.Назаровнинг Наим Каримов сингари устозлари, Нўмон Раҳимжонов каби тенгқурлари, Сувон Мелига ўхшаган издошлари хакида билдирган илиқ фикрлари ҳам алоҳида эътиборга моликдир. Жумладан, Бахтиёр Назаров ўз издошларидан бири хусусида сўз юритаркан: Сувон Мели кўпинча бошқалар эътиборига тушмаган ёки эътибор бермаган масалаларни кўтариб чиқишга ва ўз қарашларини ўтказишга интилади. Баъзилар унга қўшилмас, яна кимлардир унинг қарашларида зўрма-зўракиликни

кўриб, инкор этар. Сувон Мели бундан чўчимайди. Ўз карашларини дадил ўртага ташлайди, энг асосийси, улар адабиётшунослигимизда янги фикрлар, мустикал карашлар тарзида бўй кўрсатади ва сизни мушоҳадага чорлайди.¹ –деб ёзади.

Бу ўринда адабий танқидчилик тўла даражада ўрганилган эмас, деганда шуни назарда тутмоқдамизки, танқидчилик фаолияти узлуксиз давом этадиган жараён. Шу маънода, танқидчилар фаолиятига қаратиладиган нигоҳ ҳам узлуксиз давом этиши лозим. Қолаверса, ўзбек адабиётшунослигида долзарб муаммоларнинг ечими бу адабий танқид ва танқидчилар фаолиятини ҳар томонлама чуқур, батафсил ўрганишдан иборатдир.

Биринчи Президентимиз таъкидлаганларидек, заводда ишлаб чиқарилган буюм- соат ёки машина сифатига баҳо бериш мумкин. Ижод маҳсулига шундай баҳо бериб бўладими?! Қолаверса, ҳассос мунаққид талқинидаги бадий асар, бадий сўз ўзининг янги-янги жамолини, сеҳрини, қудратини очади. Агар бу хусусиятлар йўқ бўлса, ёки етишмаса, бунинг сабаблари очилади, танқидчи фикрлари, мулоҳазалари, барибир сизни маълум даражада маънан бойитади. Бунинг асосий сабаби синчи мунаққид айтаётган мулоҳазалар фақат идрок маҳсулигина бўлиб қолмай, эврилган туйғуларнинг намоён бўлиши туфайлидир. Гўзал мусиқа бағридаги сўз янада гўзаллашгани каби, мохир танқидчи назаридаги асар ҳам янги-янги товланишларга учрайди.² Демак, адабиётшунослик соҳасида адабий танқиднинг ўрни бекиёс. Хулоса шуки, адабий жараёнга, шоир ва адиблар фаолиятига баҳо беришда ўта нозиклик ва эҳтиёткорлик билан ёндашиш керак.³ Бу борада, албатта, адабиётшунос ва танқидчилар фаолиятини ўрганиб бориш муҳим аҳамиятга эга. Танқидчилар орасида ўзининг жонқуярлиги билан алоҳида ажралиб турувчи Бахтиёр Назаровнинг мунаққидлик фаолияти ҳам эътибор ва эътирофга молик. Ҳар бир мунаққид қаламини тақризда “қайраши” маълум. Бахтиёр Назаров ҳам дастлаб тақриз жанрида ижод қилиб ёш ижодкорларни катта ижодга йўллаган бўлса, тажрибали шоир ва ёзувчиларга муносиб баҳо бера олди. У нафақат, бадий ижод соҳиблари, балки

¹ Назаров Б. Сўздан жозоба излаган олим // Ўзбек тили ва адабиёти, 2011.- № 6.- В.134.

² Назаров Б. Сўздан жозоба излаган олим // Ўзбек тили ва адабиёти, 2011.- № 6.- Б.132.

³ Каримов И.А. Адабиётга эътибор - маънавиятга, келажакка эътибор.-Тошкент: Ўзбекистон, 2009.- Б.21-22.

адабиётшунос ва танкидчилар фаолиятини ҳам кузатиб боради, ўз мулоҳазаларини билдиради.

Шу нарсани таъкидлаш лозимки, Бахтиёр Назаровнинг Ўзбекистонда адабий-танкидий тафаккур тараққиёти масалаларига бағишланган тадқиқотлари босилиб чиққандан кейин республикамизнинг 17 дан ортиқ олий ўқув юртлари ва малака ошириш институтларида адабий танкид бўйича махсус курслар ташкил этилди. Филология факултетларида адабий танкиднинг махсус фан сифатида ўқитилишида, алоҳида курслар очилишида, шубҳасиз, Бахтиёр Назаров тадқиқотларининг ўрни ва аҳамияти катта. Олимнинг ижодий фаолиятини ўрганиш асносида бу фикрларга тўла ишонч ҳосил қилиш мумкин.



Академик Б.А.Назаров
машаққатли меҳнатдан сўнг

Олимнинг ҳаёт ва ижод йўли

Бахтиёр Назаров 1945 йилнинг 17 сентябрида Тошкент шаҳрида туғилди. У ёшлигидан бадий адабиёт, бадий ижод асрори билан қизиқди. Тошкентдаги 12-ўрта мактабни тугатгандан кейин, бу йўсиндаги тасаввур ва тушунчаларини кенгайтириш иштиёкида Тошкент давлат университети (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети)нинг филология факултетига тахсилни давом эттирди. 1961-1966 йилларда Ғулом Каримов, Аюб Ғуломов, Озод Шарафиддинов, Лазиз Қаюмов, Умарали Норматов сингари тил-адабиёт закийларидан сабоқ олди. Юқорида номлари зикр этиб ўтилган устозлар Бахтиёр Назаров кўнглидаги нафосатга бўлган меҳр-муҳаббатни янада юксалтириш, унинг иқтидор ва салоҳиятини тўғри йўналтириш, талантинит тарбиялашга баракали ҳисса қўшишди. Айтиш мумкинки, айна фазилат-сифатларнинг чуқур илдиз отиб палак ёзишида раҳнамолик кўрсатдилар.

Ёш талаба, бўлғуси олимга туғма табиатидаги истеъдодга монанд ҳавас қилгулик адабий муҳит, устозлар ва ижодий давра насиб этди. Талабалик йилларидаёқ унинг сабоқдошлари: Рауф Парфи, Зохир Аълам, Сафар Барноев, Турсуной Содикова, Ортик Абдуллаев, Нўмон Раҳимжонов - у билан нафакат дўстлашдилар, шу билан бирга, кўпинча, ҳамфикр, ҳамнафас, эътиқоддош авлоднинг вакилларига ҳам айланишди. Мазкур адабий муҳит унда бадий адабиёт, тасвирий ва амалий санъат, мусиқа ва кино санъати асарлари замиридаги маъноларни чақиш, моҳиятини уқиш, коса тагида нимкоса тарзида айтилган яширин мазмунни нозик идрок этиш малакасини шакллантирди.

Университетда тахсил олган йилларида Бахтиёр Назаров поэтик ижодга, хусусан, шеър ва ҳикоялар машқига, бадий таржималарга майл ва рағбат кўрсатди. Ўнлаб шеърлари ва ҳикоялари, новеллалари қардош ва хорижий мамлакат шоирларининг шеърларидан ўзбек тилига ўтирган таржималари турли газета ва журналларда босилиб чиқди. Тенгдошларининг оғзига тушди, устозлар эътиборини тортди, адабий-илмий жамоатчиликда муайян қизиқиш уйғотди.

Бадий ижод сирлари, адабий асар сеҳр-у таровати, адабиёт илми инжа ўзига хосликларини ўзлаштиришида ўша йиллари ёшларининг суҳбатлари, баҳс-мунозаралари марказида бўлган: “Гегель эстетикаси ва Тарих фалсафаси” асари, ўтган асрнинг 60-

йиллари бошларида “нисбий иликлик” даври эпкинлари туфайли талабалар орасида кўлма-кўл ўқила бошлагани Чўлпон ва Фитрат шеърлари, хикоя ва драмалари, Шеллингнинг “Санъат фалсафаси” асари, Нозим Ҳикмат, Франс Кафка, Зигмунд Фрейд битиклари, Чингиз Айтматовнинг “Қалдирғоч” киссаси муҳим роль ўйнади. Тенқурларининг эслашича, у давраларда тўлиб-тошиб, куйиб пишиб гапирар, самимий, табиий, беғараз фикр алмашувларда ўзини рухан енгил сезарди.

Бахтиёр Назаров кўнглида ўша пайтлардаёқ Чўлпон эстетик карашлари, Фитрат адабий-танкидий олами хусусида тадқиқот яратиш фикри ниш урган, куртак очган эди. Лекин ана шу 60-йиллар бошида ҳам “Миллатчи шоир”, “Миллатчи адиб” тамғаси ёпиштирилган, мафқуралашган адабий жараёнда, сиёсийлашган адабиёт илмида Чўлпон ва Фитрат ижодини ўрганиш катта адабий-сиёсий хато ҳисобланарди.

Адабиётшунос олимлар ўша йиллари Э.А.Каримов ўз тадқиқотларида Чўлпон ва Фитрат номларини тилга олгани, миллий уйғониш даври ижодкорлари меросига фаол мурожаат қилгани учун не-не маломат тошлари залворини кўтаришга мажбур бўлганини яхши эслашади. Эҳтимол, Фитрат, Чўлпон ва Абдулла Кодирийни “ашаддий миллатчи”, “халқ душмани” деб палаҳмон тошларини ёғдириб келганлар ҳам, бугунги кунда бир думалаб чўлпоншуносга, фитратшуносга айланиб қолган бир паллада, бу ҳол ҳийла қулгили туюлиши мумкин.

Умуман, Бахтиёр Назаров ва у мансуб бўлган авлоднинг талабалик йиллари сиртдан сокин кўринса-да, аслида нишаби чуқур, туби талотум дарё мисоли пўртанавор, шиддаткор кечган эди. Олимнинг фикрдош курсдошлари бадиий диди ва эстетик савияси жўшқин, таҳликали ижодий муҳитда шаклланди, кад ростлади.

Б.Назаров университетнинг филология факултетини тамомлагач, 1966 йилдан эътиборан, муайян муддат Юқори Чирчиқ туманида ўқитувчилик қилди. Сўнгра Ўзбек энциклопедияси таҳририятида илмий муҳаррир бўлиб ишлади. 1969-1972 йилларда Ўз Р. ФА Алишер Навоий (собик А.С.Пушкин) номидаги Тил ва адабиёт институти аспирантурасида таҳсил олди. Бинобарин, унинг бутун фаолияти 1969 йилдан эътиборан, 47 йилдирки, шу кадрдон институт бағрида, унинг қайноқ ҳаётига ҳамоҳанг тарзда кечмоқда.

Олим бу даргоҳда кичик илмий ходим, катта илмий ходим, илмий котиб, институт директори лавозимларида самарали фаолият кўрсатди. Ҳозирда эса, мазкур институтнинг “Адабий алоқалар ва Адабиёт назарияси” бўлими бошлиғи лавозимида ишлаб келмоқда. Тўғри, у маълум муддат Ўзбекистон Республикаси Президенти Давлат маслаҳатчиси (1990-1992), Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг биринчи ўринбосари (1992-1994), Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг вице-президенти (2000-2001) каби ўта масъулиятли ва нуфузли лавозимларда ҳам фаолият кўрсатди. Аммо, ҳамisha кадрдон илм даргоҳидан кўнгул узмади, дўстлари, шогирдлари билан ҳамдам, ҳамнафас яшади.

Меҳнат ва ижодий изланиш фаолиятини оддий ўқитувчиликдан бошлаган ёш йигит келажакда бу қадар улкан муваффақиятларга эришишида тинимсиз интилиш ва изланиш ҳамда она тили адабиётга бўлган чексиз муҳаббат қанот бағишлаган дейиш мумкин. Бахтиёр Назаров қай бир мансаб ёки лавозимда бўлмасин, бир нафас ҳам адабий жараёндан узилиб қолмади, бир зум ҳам мамлакатимиз илмий ҳаётидаги долзарб масалалар ечимига бефарқ қарамади. Адабий жараёни муттасил кузатиб боришга астойдил ҳаракат қилди.

Олимнинг бу йўналишдаги дастлабки изланишлари Рауф Парфи ижодига бағишланган эди. Дарҳақиқат, ўтган асрнинг 60-йиллари охирида Рауф Парфининг “Акс-садо” тўпламига ёзилган тақриз ҳамда “Сабр дарахти” тўплами ҳақидаги мулоҳазалари кўпчиликнинг эътиборини ўзига тортди. 1972 йилда Ойбек адабий-танқидий қарашлари тадқиқ этилган номзодлик, 1984 йилда ўзбек адабий танқиди методологияси муаммолари ўрганилган докторлик диссертацияларининг муваффақиятли ҳимоя қилиниши, 1994 йилда профессор илмий унвонининг берилиши ҳамда 1989 йилда Ўзбекистон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси, 2000 йилда ҳақиқий аъзоси этиб сайланиши Бахтиёр Назаровни чин маънода забардаст адабий танқидчи, академик олим сифатида эътироф этилгани, улуғ устоз адабиётшунослар қаторидан муносиб ўрин эгаллаганидан далолат эди.

Устоз адабиётшунос ва мунаққиднинг илмий қизиқишлари ҳозирги адабий жараён, XX аср ўзбек адабиёти тарихи, назарияси, адабий танқид масалаларига қаратилди. Унинг “Бу сеҳрли дунё”, “Ҳаётийлик – безавол мезон”, “Ўзбек танқидчилиги. Ғоявийлик. Метод. Қаҳрамон” сингари ўнлаб монография ва рисоалари,

танкид тарихига доир ишларида Махмудхўжа Бехбудий, Абдурауф Фитрат, Абдулхамид Сулаймон ўгли Чўлпон, Абдулла Қодирий, Ойбек, Фафур Гулом, Ҳамид Олимжон, Абдулла Қахҳор эстетик карашлари бадиий ижод, адабий танкид ва адабий жараён билан чамбарчас алоқадорликда, қардош қозоқ, қирғиз, қорақалпоқ, татар, озарбайжон адабиётлари билан қиёсий ўрганилди.

Б.Назаров икки жилдлик “Ўзбек адабий танкиди тарихи”, уч жилдлик “Адабий турлар ва жанрлар” каби йирик, фундаментал тадқиқотлар, 20 жилдлик Ойбек “Мукаммал асарлар тўплами”ни тайёрлашда фаол иштирок этди. Мамлакатимиз илмий ҳаётидаги долзарб масалалар ўз ечимини топишида, жасур шахс, фидойи инсон сифатидаги фазилатларини ёрқин намоён эта олди. Жумладан, ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш хусусида қонун лойиҳасини тайёрлашда фаоллик кўрсатди, Фитрат ва Чўлпон ижодий меросини халққа қайтариш юзасидан илмий жамоатчилик ҳулосасини тақдим этиш комиссиясига раҳбарлик қилди.

Бахтиёр Назаров илмий ташкилий фаолиятини жамоатчилик ишлари билан қўшиб олиб борди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тил ва Адабиёт институти ҳамда Ўзбекистон Миллий университети қошидаги адабиётшунослик бўйича Ихтисослашган кенгаш раиси ва аъзоси; Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси қошидаги адабиётшунослик бўйича Республика илмий мувофиқлаштирувчи кенгаш раиси; Шарқшунослар ассоциацияси Президиуми аъзоси; “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали бош муҳаррири ва таҳририят аъзоси; “Советская туркология” журнали таҳрир ҳайъати аъзоси; Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, адабиётшунослик ва танкид кенгаши раиси сифатида турли йилларда ўз зиммасига юклатилган вазифаларни ҳалол ва виждонан бажариб келди. Унинг илмий раҳбарлигида 6 нафар фан доктори ва 20 га яқин фан номзодлари тайёрлангани ҳам, қизгин ижтимоий жараёндаги фидокорлик олимнинг илмий изланишлари, устоз-шоғирдлик анъаналарига садоқатига раҳна солмаганини кўрсатади.

Мунаққид тажрибалари шаклланишида унинг ўзи томонидан маълум бир қисмлари ўзбек тилига ўгирилиб чоп этилган Л.Н.Толстой қаламига мансуб “Санъатнинг моҳияти тўғрисида” мақоласи, Н.Г.Чернышевскийнинг “Санъатнинг воқеликка эстетик муносабати” номли тадқиқоти, Г.Е.Лессингнинг “Лоокон ёхуд

тасвирий санъат ила шеърятнинг хадлари хакида” асари ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлди. Шубҳасиз, адабиётшунос бу ишлардан бадий ижоднинг назарий ва амалий муаммолари аро узвий боғланиш мавжудлиги билан боғлиқ сирларни аниқлаш маҳоратини ўрганишга ҳаракат қилди.

Олим ижодида ўзбек адабий танкиди тарихи, унинг туғилиши ва шаклланиши, адабий-танкидий жараён, танкиднинг ўзига хос тараққиёт йўлини тадқиқ этиш етакчи ўринни эгаллайди. Бахтиёр Назаров бу йўналишда “Ўзбек адабий танкидчилиги. Ғоявийлик. Метод. Қаҳрамон” (1979), “Иккинчи жаҳон уруши даври ўзбек танкидчилиги” каби салмоқли илмий тадқиқотларни яратди.

“Ўзбек адабий танкидчилиги. Ғоявийлик. Метод. Қаҳрамон” монографик тадқиқотида шўро давридаги қарашлар, айрим назарий чекланишлар, муаммо ва бадий асарга мафкуравий ёндашувлар сезилиб туради. Лекин, соғлом дунёқараш асосидаги изланишларда ўзбек адабий танкидининг шаклланиши ва тараққиёти, ғоявийлик, қаҳрамон, ижодий метод масалаларини ўрганиш назарий аспектида текширилади. Ўзбек адабий танкидининг ривожланиш йўллари, унинг муҳим муаммолари яхлит ва умумлашган ҳолда тадқиқ этилиши жиҳатидан мазкур тадқиқот моҳият эътибори билан адабиётшунослик тарихида ўз ўрнига эга.



Академик Бахтиёр Назаров ҳамкасблари А.Абдуғафуров, С.Рафиддин ва шогирдлари даврасида.

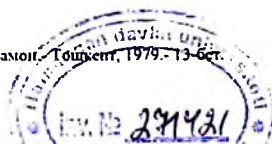
XX аср ўзбек адабий танқидчилиги ривожда Бахтиёр Назаровнинг ўрни

Бадний диднинг бешиги – мутгасил таҳсил, мутолаа, кузатиш, мулоҳаза ва муҳокама қилишдир. Кейин эса, ўқиш ва уқиш орқали йиғилган билим хазинасини ўқувчилар билан баҳам кўриш – англаганларни англатиш, хис қилинганларни туйдириш босқичига ўтилади. Бу ҳол ҳар бир миллат зиёлиларининг билим сажияси илмий-эстетик тафаккур даражаси, халқ маърифатининг нечоғлик юксаклигини, шунингдек, муайян давр бадий-эстетик дидини ҳам белгилайди. Танқидчилик – бадий асарни, шунингдек, унда акс этган ҳаёт ҳодисалари поэтик ифодасини илғаш, хис қилиш, маҳорат асрорини таҳлил ва талкин қилишдан иборат адабий-эстетик фаолият тури.

Адабий танқид кўпинча адабиётшуносликнинг таркибий қисми сифатида таърифланиб келади. Айни пайтда, тадқид адабий фаолиятнинг мустақил соҳаси сифатида адабиётшуносликдан фарқли ўлароқ асосан замонавий адабий ҳаётда содир бўлаётган жараёнларни кузатади, етакчи тамойилларни аниқлайди, ваътли матбуотда эълон қилинган адабий асарларга муносабат билдириб, уларни, одатда, шу даврнинг ғоявий ва эстетик талаблари асосида таҳлил этади. Танқид адабий мерос намуналарининг театр, кино, мусиқа ва тасвирий санъатдаги янги талқини масалалари билан ҳам кизиқиб, кўпинча шу асарларнинг ҳозирги замон учун аҳамиятли томонларига ўз эътиборини қаратади. Шу маънода, Б.Назаров таъкидлаганидай, “Танқиднинг асосий вазифаси ёзувчи ёки адабий асарни фақат танқид қилиш эмас, балки адабий асар ёки ҳодисага ҳаққоний баҳо бериш, ундаги ютуқ ва камчиликларни ҳолислик билан ёритишдир.”¹

Шубҳасиз, танқид бадий ижод билан қарийб бир вақтда муносабат маҳсули сифатида пайдо бўлган. Кейинчалик шоиру ёзувчилар янги ёзган асарларини турли давраларда ўқиб беришган, давра қатнашчилари эса шу асарларнинг ютуқ ва камчиликларини қайд этиб, айни пайтда ҳам ўқувчи (китобхон), ҳам танқидчи вазифасини бажариб келишган. Бу танқид тарихининг “оғзаки даври” дир.

¹ Назаров Бахтиёр. Ўзбек адабий танқидчилиги: ғоявийлик, метод, қаҳрамон. Тошкент, 1979. 13-бет.



Танкиднинг ёзма адабиётдаги илк намуналари пайдо бўлиши эса тазкирачилик мактабининг шаклланиши билан бевосита боғлиқ. Давлатшоҳ Самарқандийнинг “Тазкират уш-шуаро” (1487) асари энг қадимги тазкиралардан бири бўлиб, унда XIV-XV асрларда Ўрта Осиё, Афғонистон ва эронда яшаган машхур шоирлар ҳақида маълумот бериш билан бирга, улар ижодидан намуналар ҳам келтирилган. Тазкирачиликнинг мумтоз намуналаридан бири-Навоийнинг “Мажолис ун-нафоис” (1491) асарида эса XV асрда Хуросонда яшаган жами 450 дан ортиқ шоир, ёзувчи ва олимларнинг билим даражаси, дунёкараши, хулқ-атвори тўғрисида маълумот берилган. Шунингдек, Нисорий, Фазлий, Табибийнинг тазкираларида муайян ёзувчилар ва уларнинг асарлари юзасидан берилган маълумотлар ўзбек адабиётида танкиднинг пайдо бўлишидаги муҳим омиллардан бири бўлган.

Ўзбек адабиётида замонавий танкидчиликнинг пайдо бўлиши XX аср бошларига тўғри келади. Чўлпоннинг “Адабиёт надур?” (“Садои Туркистон”, 1914) ва “Мухтарам ёзувчиларимизга” (“Садои Туркистон”, 1915), Маҳмудхўжа Бехбудийнинг “Театр надур?” (“Ойна”, 1914) сингари мақолалари эълон қилиниши билан ўзбек адабий танкидчилигининг том маънодаги тарихи бошланди. Ёзувчи ва танкидчилар шу даврда чоп этилган адабий-танкидий мақолаларида бадиий адабиётнинг янги тарихий-маданий даврдаги мақсади, вазифаси ва йўналишини белгилаб беришга ҳаракат қилдилар.



Академик Б.А.Назаров ҳамкасблари ва шоғирдлари даврасида. (Чапдан ўнга: З.Мирзаева, Ш.Аҳмедова, Б.Назаров, Т.Қахҳор, О.Каримов)

20-йилларнинг ўрталаридан танкид шўро мафкураси таъсирида адабий ҳодисаларга синфийлик ва партиявийлик нуктаи назаридан ёндаша бошлади. Ёзувчи маҳорати эмас, мавзунинг долзарблиги, гоёвийлик бадий асар кимматини белгиловчи асосий мезонга айланиб қолди. Аммо XX асрнинг учинчи чорагидан ўзбек танкидчилиги ўз тарққийётининг янги босқичига кўтарилди. Хусусан, истиқлол арафалари ва айниқса, мустикаллик даврига келиб, методология масаласида халқаро мезонларни миллий асосда ўзлаштириш йўлига ўтди.

“Бир пайтлар куйди-пишди одамларга нисбатан: “дунёнинг ташвиши бошида”, дейиларди киноя, пичинг аралаш. Ҳозирги пайтда дунёнинг у бошидан кириб, бу бошидан чиқиш унчалик қийин иш эмаслиги, жаҳоннинг ташвиши билан яшаш зарурий бир ҳолатга айланаётганлиги оддийгина бир ҳақиқат. Бир пайтлар жонли адабий жараён дейилганда аниқ тушунча англашилган: бир миллий адабиётдаги ўсиш-ўзгариш, ички курашлар, янгиликнинг пайдо бўлиши, талабга жавоб беролмай қолган йўналишларнинг четга чиқиб қолиши сингарилар тушуниланган. Ҳозирчи? Адабий жараённи макон ёки замон билан чеклаб бўладими? Ўзбек китобхони бир пайтнинг ўзида ҳам Навоий, Пушкин, Шолохов, Хайриддин Султонов, Чингиз Айтматов, Шекспир, Лион Фейхтвангер, Фафур Ғулом, Васил Быков, Одил Ёқубов, Пиримкул Қодиров, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов асарларини ўқимайдими? Китобхон даражаси шунчалик ўсган бир пайтда: адабиётшунос ўтмиш адабий мероси устида сўзлайди, адабий танкид жонли адабий жараён устида сўз юритади. Адабиётшунослик, асосан, мутахассисларга қарата сўзлайди. Адабий танкид эса оммага, ҳаммага қараб сўзлайди,- деб “вазифа тақсимлаш” жўнлик, жонли адабий жараёндаги ҳолатларни англаб етмаслик бўлмасмикин?

Дарҳақиқат, ҳозирги шиддат билан ривожланаётган даврда соф адабиётшунослик билан шуғулланувчи олим ҳам халқ билан мулоқот қилишга интилмоқда. Танкидчи эса жаҳон адабиётидаги муҳим ўзгаришлар билангина эмас, ўтмиш адабиёти билан ҳам жиддий шуғулланмоқда. Бадий адабиётнинг ижтимоий-эстетик вазифаси ҳақида фикр юритар эканмиз, мунаққиднинг ҳозирги жаҳон адабиёти, ўтмиш адабиёти билан қизиқиши, шуғулланиши масаласига эътибор берамиз. Мунаққиднинг истеъдодли, гўзаллик туйғуси ниҳоятда юксак бўлиши зарурлиги ҳақида бот-бот

гапирамиз. Танкидчи ҳар қанча истеъдодли, гўзалликни нозик хис этадиган бўлса-ю, машҳур санъаткорлар яратган, яратаётган шоҳ асарлардан хабардор бўлмаса, унинг тили узун, сўзи ўткир бўлмайди. Мунаққид китобхонга нимадир бериши учун ниҳоятда кўп ўқимоғи, билмоғи жоиз. Билимдонлик, ўқимишлиликда танкидчи манман деган китобхондан илғор бўлмоғи, ёзувчи билан бемалол баҳс-у мунозарага кириша олмоғи керак.

Танқид ва адабиётшунослик методологияси асосида бадиий адабиётни тадқиқ этиш қонуниятларининг умумий, муштарак тамойиллари ётади. Бироқ мазкур жиҳат ўз ҳужайраларида ҳар бир халқнинг адабий-маданий ҳамда ижтимоий-сиёсий эҳтиёжларига дахлдор миллий хусусиятларни мужассамлаштиради.

Адабий танқид ва адабиётшунослик таҳлил ва тадқиқ йўли билан адабий меросларини ёритиш ҳамда шоир, ёзувчи, драматург ҳаёти ва ижодини ўрганиш билангина чекланмай, улар воситасида ҳаёт, жамият, миллат ташвиш-қувончлари ва инсон ички дунёсига дахлдор муаммоларни, умуман, ватандошни, замондошни, инсониятни тўлқинлантириб келган ва келаётган масалаларни таҳлил этишнинг ўзига хос йўналиши даражасига кўтарилди. Ўзбек танқидчилиги ва адабиётшунослигининг янги, замонавий маънодаги ана шу даражага кўтарилишида филология фанлари доктори, академик Б.Назаровнинг ҳам камтарона хизмати, эътироф этилишга муносиб улуши мавжуд.

“Олим бўлсанг-олам сеники” деган нақлда чиндан ҳам катта маъно мужассам. Зотан илм ва фан аҳли нафақат оламнинг эгалари, балки унинг асрорини англаш, ўзининг ўрнини белгилаш, инсоният тақдири ҳақида қайғуришга масъулиятли, бурчдор, лозим бўлса, оламни инсон манфаатлари нуқтаи назаридан ўзгартиришга қодир муқаррам зотлардир. Бинобарин, улар ўз ақл-заковати, тафаккур кенглиги, тахайюл баландлиги билан оламга янгича маъно ва мазмун бахшида этадилар.

Дарҳақиқат, аҳли илм ва аҳли маънида мислсиз зукколик ҳамда донолик жамулжам. Улар ўз ақл чироклари билан наинки ҳар бир қалб, балки бутун оламни ҳам мунаввар этадилар. Алломалар тафаккур зиёсининг нурлари инсоният таракқиёт йўлини ёритиб келган ва ёритаверади. Жўн одамнинг ақли билан дабдурустан қамраш имконсиз бўлган буюк кашфиётлар улар ақл зақосининг меваларидир.

Инсоният мулки ноёб обидалари наққоши, нафис олам беазаги заргари, жавоҳирлар хазинаси бунёдкори, ижодкори ва муаллифи ҳам олимлардир. Сувдан нур, тупрокдан дур ундирувчилар ҳам улар. Демак, олимларнинг хизмати самаралари инсоният яшаётган замин таракқиёти, маънавият ва маърифат юксалишига хизмат қилгани боис ҳам, биз уларни буюк санашга ҳақлимиз. Илло, алломанинг кадри ўз билимлари халқи ва ватанига қандай фойда келтиргани билан белгиланади.

Шу маънода, 2016 йилда 70 ёшни қарши олган, ҳозирги адабий жараёнда фаол иштирок этиб келаётган, барча мақолалари, монографиялари долзарб муаммоларга бағишланган, изланувчан, дадил ва ўқтам фикрлари билан эл-у юрт эҳтиромига сазовор бўлган ҳамиша ўзининг теран нигоҳи билан адабиёт ихлосмандлари ва мутахассислар эътиборини тортаётган мунаққидлардан бири Бахтиёр Назаровнинг босиб ўтган ҳаёт йўлини кузатиш орқали ушбу фикрнинг нечоғлик тўғри эканига яна бир бор ишонч ҳосил қилиш мумкин. Адабиётшунос ва мунаққид Бахтиёр Назаров бадиий ижодга, поэтикага бўлган чексиз меҳр-муҳаббати билан ажралиб турувчи адабиётшунос олимдир.

Чин мунаққид саодати

Адабий жараён мисли бир оқар дарё, мислсиз уммон. Унда сузиб юрган битта балиқнинг (борингки, бир улкан китнинг) ўлими билан дарё оқишдан, денгиз мавжланишдан тўхтаб қолмайди. Аксинча, балиқ учун сувсиз тириклик йўқ. Шу маънода, У.Жўрақулов айтганидай: “Мен бўлмасам адабий жараён тўхтаб қолади”¹, дейдиган мунаққид каттиқ адашади. Зеро, балиқнинг мавжудлиги ва унинг ҳаёти фақат сувда мазмун-моҳият касб этади. Худди шундай, ҳақиқий мунаққид ҳам адабий жараёнсиз яшай олмайди. Демак, чин мунаққид “Мен бўлмасам...” эмас, балки адабий жараён бўлмаса, менинг ҳаётим тўхтаб қолади”, - деб ўйлайди. Бахтиёр Назаровни ҳам ҳеч иккиланмай ана шундай жафокаш мунаққидлар қаторига қўшиш мумкин. Олимнинг “Ҳаётийлик безавол мезон”, “Истеъдод жилолари”, “Олим маданияти” каби асарларида келтирилган чуқур ва ҳаққоний мулоҳаза ва қарашлар ҳам юкоридаги фикрлар учун асос бўла

¹ Жўрақулов У. Чин мунаққид саодати // Ўзбек тили ва адабиёти, 1998.- № 2.- Б. 73.

олади. Чин маънода, у ўз ҳаётини “адабиёт” отли шиддаткор бир “кураш майдонида” мардонавор жанг билан кечирмоқда. Зотан, чин мунаққиднинг қисмати ҳам, саодати ҳам ана шу.

Бахтиёр Назаров икки жилдлик “Ўзбек адабий танқидчилиги тарихи” коллектив монографиядаги “Иккинчи жаҳон уруши даври ўзбек танқидчилиги”, “30-йиллар ўзбек танқидчилигида эстетик тафаккурнинг шаклланиш хусусиятлари”, икки томлик “Адабий турлар ва жанрлар” коллектив асаридаги “Эпос адабий тур сифатида”, “Ўзбек ҳикоячилигининг ривожланиш хусусиятлари” каби фундаментал тадқиқотлари билан ҳам ўзбек тақидчилигига муносиб ҳисса қўшди. Мунаққид дастлабки изланишлари билан илмий-бадиий жамоатчилик эътиборига тушганида 27-28 ёшларда эди. Тенгдоши, проф. Н.Раҳимжонов эътироф этганидай, “Ўзига ҳам, тенгқурларига ҳам ўта талабчанлик, ҳайратланарли даражадаги меҳнаткашлик Бахтиёр Назаровга ҳамиша ҳамкор. Бу нарса истеъдоднинг занглаб қоолмаслигига, бадиий диднинг доимо чархланиб, товланиб туришига, эстетик савия пилигини пасайтирмасликка, муҳими, ижодий ҳофиза кўламини кенгайтириб боришда янги-янги теша тегмаган фикрлар туғилиши, восил бўлишида асос вазифасини ўтаётир”¹.

Дарҳақиқат, “Ўзбек адабий танқидчилиги”, “Олим маданияти”, “Бу сеҳрли дунё”, “Ҳаётийлик-безавол мезон”, “Ҳамза адабияти” каби қатор монографиялар, рисолалар, уч юздан ортик илмий-назарий мақолалари ҳам алоҳида аҳамиятга молик.

Бахтиёр Назаров ўзбек адабиёти илмининг етакчи вакилидир У бадиий ижодни тадқиқотчилик билан омухталиқда олиб боришга жазм этди. Чўғдек ловуллаб дилини ёритган ушбу ният Тошкент вилоятининг Янгибозор қишлоғидаги мактабда ўзбек тили ва адабиёти муаллими бўлган кезларида ҳам, ўзбек тили энциклопедияси бош редакциясидаги илмий муҳаррирлик фаолияти даврида ҳам, аспирантурада таҳсил олаётганида ҳам кўнглини асло тарк этмади. Ниҳоят, ушбу даъват “Ўзбекистонда адабий танқиднинг фан сифатида шаклланишида Ойбекнинг роли” мавзусидаги номзодлик диссертацияси сифатида юзага келди. Мазкур тадқиқот аллома адиб Ойбекнинг адабиётшунослик фаолияти XX асрнинг 30-60-йиллари ўзбек адабий-танқидий тафаккур таракқиёти билан узвий бирликда ўрганилди.

¹ Раҳимжонов Н., Жўраев М. Фаннинг захматкашлари // Ўзбек тили ва адабиёти, 1998.- № 2.- Б. 73.

Такриздан ижодий портретгача...

Бахтиёр Назаров танкидчилик ва адабиётшуносликка Ойбек адабий-танкидий, эстетик қарашларини ўрганиш билан кириб келди. Дастлаб “Бадий асарда пейзаж” (1967), “Ўтмишимиз кўзгуси” (1968), “Ўткан кунлар немис тилида” (1969) каби тақриз ва мақолалари билан кўзга ташланган ёш адабиётшунос 1969 йилдан эътиборан Ойбек ҳақида “Ойбек сиймоси”, “Ойбек эстетик қарашларининг шаклланишига доир”, “Ойбекнинг унутилган бир мақоласи” каби бир туркум мақолаларини эълон қилди. Уларда адиб ўз ижод амалиётидан чиқарган илмий хулосалари ҳамда назарий қарашларининг бадий изланишларига кўрсатган таъсири ўрганилди. Бу изланишлар натижаси ўлароқ, “Бу сеҳрли дунё” (1980) китоби юзага келди.

Адабиётшунос олим ва мунаққид адабий танкидчи маҳорати муаммоларини тадқиқ этишга алоҳида эътибор қаратди. Ўзбек танкидчилигида сифат ўзгаришлари рўй бераётгани, танкид адабий жараёнга фаол таъсир кўрсатишга интилиши, шу билан бирга, танкидчи маҳоратининг ўсиб бориши яққол кўзга ташланаётгани адабий жараён контекстида таҳлил этилди. Олимнинг айнан шу мавзудаги “Давр ва мунаққид” номли мақоласи Наим Каримовнинг мунаққидлик фаолиятини ўрганишга бағишланган эди. Унда илгари сурилган қуйидаги фикрлар эътиборга моликдир: “Ижодий серкирралик, сероҳанглик, ранг-баранглик, кўтарилаётган муаммолар ҳамда уларнинг ечимидаги журъат, янгиликлар ва ташаббус сингари фазилатлар жиҳатидан бутунги танкидчилигимизда Наим Каримов билан беллаша оладиган мунаққидларимиз йўқ десам фикримни муболағага йўйманг”¹. Мақолани ана шундай эътироф билан бошлаган олим сўзининг исботини ҳам келтиради. “Наим Каримовнинг мақолалари, тадқиқотлари, китоблари ҳақида фикр юритганда, бу хусусиятларнинг қай бирига алоҳида урғу беришга, олим фаолиятидаги қайси жиҳатларни етакчи сифатида таъкидлашга наинки адабиётнинг оддий ихлосмандлари, балки бу иш билан узоқ йиллардан буён шуғулланиб келаётган мутахассислар ҳам мунаққиднинг яқин дўст-у биродарлари ҳам бирмунча қийналиб қолсалар ажаб эмас. Бу эса ўз навбатида биргина мақола доирасида

¹ Бахтиёр Назаров. Давр ва мунаққид // Ўзбек тили ва адабиёти, 2012.- № 6.- Б.3.

олим ҳаёти ва ижоди ҳақида бир четдан батартиб ва батафсил равишда мулоҳаза юритишни янада қийинлаштиради. Шу маънода, бу шоирқалб ва айни пайтда ёзган ишлари илмий-ижтимоий, маънавий-маърифий жиҳатдан залворли ва теран бўлган олим ҳақида қолиплаган услубдан кўра, унинг ўзидаги фикрлаш йўсинига яқинроқ тарзда мушоҳада тизгинини эркинроқ қўйиш маъқулроқ саналади. У ўзбек адабиётшунослигига бадиийлашган тафаккур усулини олиб кирди. Унинг Ҳамид Олимжон, Усмон Носир ҳақидаги мақола ва монографиялари, биргина Ойбек ҳақидаги 60 га яқин мақола, олти-етти китоби халқ орасида машхур бўлиб кетди”¹, деб ёзади Бахтиёр Назаров.

Ўзбек танқидчилигида сифат ўзгаришлари рўй бераётгани, танқид адабий жараёнга фаол таъсир кўрсатишга интилиши, шу билан бирга, танқидчи Бахтиёр Назаров маҳоратининг ўсиб бориши яққол кўзга ташланаётгани, адабий танқид жанрларида ранг-баранглик сезилаётгани атрофлича таҳлил қилинди. Бу йўналишда олимнинг “Адабиётшунослигимиз ва танқидчилигимиз янги босқичда”, “Бадиий асар қалби ва танқидчи дунёси”, “Ёш тадқиқотчиларни тарбиялаш муаммолари” каби мақолалари майдонга келди. Жумладан, у ўз мақолаларидан бирида шундай фикрларни айтиб ўтган: ўзбек танқидчилиги ва адабиётшунослиги XX асрнинг учинчи чорагидан бошлаб ўз тараққиётининг янги босқичига кўтарилди. Хусусан, истиқлол арафалари ва айниқса, мустақиллик даврига келиб методология масаласида халқаро мезонларни эгаллаш йўлига ўтганини кўрсатди. Танқид ва адабиётшунослик методологияси асосида бадиий адабиётни тадқиқ этиш қонуниятларининг умумий муштарак тамойиллари ётса-да, бу умумийлик ва муштараклик тамойилларидаги ҳужайраларида ҳар бир халқнинг адабий-маданий ҳамда ижтимоий-сиёсий эҳтиёжлари билан алоқадорликдаги миллий хусусиятлари ҳам бўлиши мумкинлигини инкор этмайди.

Бахтиёр Назаровнинг “Олим маданияти” (1977) рисоласи танқидчининг фикрлаш маданиятига бағишланган. Бу адабий портрет самимий ва қизиқарли услубда ёзилганлигидан ташқари, мунаққид ижодининг таҳлили унинг шахсияти билан боғлаб тадқиқ этилгани жиҳатидан китобхонлар диққатини жалб этди. Олим адабиётшунос Ҳомил Ёқубов ижодига хос босиқлик, изчил

¹ Бахтиёр Назаров. Давр ва мунаққид // Ўзбек тили ва адабиёти, 2012.- № 6.- Б. 3.

мантиққа суяниш, принципиаллик, чуқур самимиятнинг сирини унинг шахсиятидан излайди. Х.Ёқубовнинг инсон ва олим сифатидаги киёфасини тасвирлар экан, ҳикоянависнинг содда, равон услубига ўхшаш услубдан фойдаланади-ю натижада кўз олдимизда ўзбек олимлари карвонбошиларидан бирининг ёркин ва сидқидилдан чизилган образи яратилади. Умуман, асарда танқидчининг бир бутун тўлиқ киёфасини яратишга ҳаракат қилинган.

“Танқидчи маҳорати ва ижодий ўзига хослик” номли мақоласи эса Матёқуб Қўшжоновнинг 90 йиллигига бағишланган бўлиб, самимий, содда ва равон тилда битилганлиги билан эътиборга лойиқ. “Ташқи кўринишидан ниҳоятда камтар, камсуқум кўринувчи, ички руҳияти ва иродасига кўра эса деярли бунинг акси-қатъий иродали, тафаккур ва фикрлаш тарзига кўра эса ўктам, аниқ ва тиниқ, масала моҳиятининг чуқур илдизларидан келиб чиқиб мулоҳаза юритадиган бу инсон деярли бутун умри давомида кўпларининг эътиборида бўла олди,¹ деб ёзади олим.

Адабиётшунос олим ҳамиша фақатгина ижодкорга эмас, унинг шахсига - инсоний сифатларига ҳам назар ташлайди. Бу албатта, муҳим жиҳатларидан бири, бу ҳам бир маҳорат, аммо шундай танқидчилар борки, ижодкор шахсига тўхталганларида уни илоҳийлаштириш даражасигача етиб борадилар. Бахтиёр Назаров эса, аксинча, бу борада меъёрни саклашни яхши билади. Жумладан, Матёқуб Қўшжонов ҳақида шундай деб ёзади: “Болалик, ўсмирликдаги қийинчиликлар, турмуш уринишлари, билим юртидаги бир йилда бир неча курслардан сакраш; уруш даҳшатлари; салкам ўттиз ёшда мўйлови энди сабза урган йигитча каторидаги талабалик; урушдан кейинги тобланишлар; марказқўмдаги масъул лавозимларда фаолият кўрсатиш; Фанлар академиясида таҳсил; кимсан Ойбек, Абдулла Қаҳҳордек буюклар билан устоз-шогирдликдан ташқари, деярли дўстона муносабатлар; Иззат Султоновдек отахон алломалар томонидан гоҳ ҳазил, гоҳ чин тусда устоз мақомида кадрланиш; миллат манфаати йўлида дадил баҳсга кириша олиш 70-80-йилларда биз ёшларга, хусусан, менга Матёқуб Қўшжоновни салкам афсонавий одамга ўхшатиб кўрсатарди”.

¹ Назаров Б. Танқидчи шахси ва ижодий ўзига хослик // Ўзбек тили ва адабиёти, 2008.- № 6.- Б. 3.

Бахтиёр Назаров бу каби самимий сўзлашининг боиси шундаки, унинг юкорида таъкидлаб ўтган фикри, яъни ҳар бир сўзи чин юракдан айтилмоқда. Акс ҳолда қалбининг туб-тубидан чикмаган, сўзлар бу даражада дилбар бўла олмасди. У ўз жумласини қуйидагича яқунлайди: “Бу билан мен Қўшжонови идеаллаштирмоқчи эмасман, у бекам-у кўст одам эди, деган фикрдан ҳам йироқман. Ҳар бир инсонга, мутахассисга хос айрим паст-баланд хусусиятлар унга ҳам бегона бўлмагани табиий, албатта. Бироқ унинг XX аср ўзбек адабиёти, танқидчилиги ва адабиётшунослиги олдидаги хизматлари ҳақида гап борар экан, бу борада у ҳақиқатдан ҳам улкан шахс ва эҳтимолки, янги замон маданиятимиз тарихидан ўрин эгаллашга ҳақли шахс бўлганини эътироф этмаслик мумкин эмас”. Бу қадар самимий сўзларни айта олган инсоннинг, ижодкорнинг ўзи ҳам ундан кам бўлмаган ҳолда самимий эканига, ўзи ҳам ана шундай мактовларга муносиб эканига заррача шубҳа йўқ. Боиси, ҳаммага маълум ва машҳур бўлган инсон, кўпчилик эътироф этган ва кўп бора таърифи келтирилган ижодкорга нисбатан бу каби илиқ таърифларни ҳўп топиб гапириш ҳар кимнинг ҳам, ҳар қандай танқидчининг ҳам қўлидан келавермайди.

Академик, адиб ва драматург Иззат Султон бу илк тадқиқотнинг илмий-назарий савиясига юкори баҳо берди. “Бахтиёр Назаров иши фақат тарихий-адабий аҳамият касб этибгина қолмайди. Ойбекнинг бадий асар ҳаётийлиги, бадийяти, поетик сўзнинг мазмундорлиги ва эстетик таъсир кучи хусусидаги қарашлари ҳам ёш ижодкор авлод камолида ғоят муҳим аҳамият касб этади. Бахтиёр Назаров Ойбекнинг адабиётшунослик ва танқидчиликка доир асарларини бир бутун жамлаб, уларни Ўзбекистонда адабиёт илмининг қарор топиши ва ривожланиш йўлларини белгилаш нуқтаи назаридан таҳлил этиб, ғоят фойдали иш бажарган. Ўзининг мустақил ва малакали тадқиқотчи эканини кўрсата олган”.

Худди шундай юксак баҳо атоқли адиб ва закий олим Пиримқул Қодировнинг ҳам қаламига мансуб. “... Олимнинг кийин ва муҳим ишга ҳозиржавоблик ва дадиллик билан киришганининг ўзи эътиборга сазовор. Энг муҳими, танқидчилигимизнинг бугунги ўсиш жараёни, унда юз бераётган янги ҳодисалар адабиётимиз равнакига хизмат қилаётгани Бахтиёр Назаров китобида алоҳига умумлаштириб берилган. Шунинг ўзи ҳам ёш олимдан келажакда

янада самаралироқ ва мукамалроқ илмий ишлар кутишимизга асос беради”.

Бахтиёр Назаров “Шеърлари ок тўшли қалдирғоч”, “Меҳр мавжлари”, “Олмалар бесабаб тўкилмайди”, “Шукроналик” номли мақола ва тақризларида Ўзбекистон халқ шоири Шукрулло ижодининг нозик кирралари, поэтик олам яратиш санъати таҳлил этилди. “Меҳр куйчиси” деб номланган ижодий портретида эса шоир ижоди яхлит холда тадқиқ этилди. Бу ижодий портрет ўзига хос кириш сўзлари билан бошланадики, улар биринчидан, образлилиги билан китобхоннинг эътиборини тортади. Иккинчидан, шоир ижодига кизиқишни оширади. Самимият, беоромлик, ўзгалар дардига бефарқ, лоқайд қарай олмаслик, таниган ва танимаган замондошининг ҳасрат-у қувончларини чуқур хис қила билиш шахс сифатидаги Шукруллонинг табиатидан ижодкор сифатидаги Шукрулло асарларига нур бўлиб ўтишини олим эҳтиром билан ёзади. Умуман олганда, асарда шоир ижодига, асарлари ва шахсига катта ҳурмат билан қараш туйғуси портретнинг бош моҳиятини ташкил этади. Ижодий портретнинг аҳамияти шундаки, унда шоир Шукруллонинг ижоди билан ўқувчи чуқур танишиш имконига эга бўлади. Асарнинг ёзилиш услуби китобхонни ўзига торта олади. Шу боис ҳам, бу истеъдодли олимнинг ижодий портрет яратиш маҳоратини ёрқин намоён эта олган тадқиқотлардан биридир.

Адабий жараён меҳварида порлаган нур...

Бахтиёр Назаровнинг адабий жараён билан алоқадор тадқиқотлари, бир жиҳатдан, жонли адабий ҳаракатдаги асосий тамойилларни очади, иккинчи томондан шу тамойилни шакллантиришга ҳисса қўшаётган ижодкор асарлари талқин этилади, учинчидан, аниқ ижодкор ёки танқидчининг бу жараёндаги ижоди муайян даражада умумлаштирилади. Хусусан, “XX аср ўзбек адабиётида Эркин Воҳидовнинг ўрни ва аҳамияти”, “Озод Шарафиддинов ижоди ва ҳозирги ўзбек танқидчилигининг илмий-назарий масалалари”, “XX асрда Ойбек ижодини ўрганилишининг методологик муаммолари” ҳамда “Ғафур Ғулом ва XX аср” сингари мақолалар ана шундай характерга эга. Бу мақолалар адабий жараён масалалари билан мустаҳкам боғланса-да,

уларнинг ҳар бири айна вақтда муайян бир муаммо атрофида уйғунлашади.

Масалан, юкоридаги мақолаларнинг биринчисида Эркин Воҳидов асарлари туфайли ўзбек адабиёти, хусусан, шеърятда бўлган янгиликлар кўрсатилса, иккинчисида Озод Шарафиддинов тадқиқотларининг аҳамияти, ундаги илғор анъаналар ҳамда ўзбек танқидчилигининг илмий-назарий аҳволи таҳлил этилади. Учинчи мақолада эса, Ойбек ижодига муносабат орқали янгиланаётган ўзбек танқидчилигининг методологик муаммолари тадқиқ этилади ва ниҳоят, тўртинчи мақолада наинки XX асрнинг Ғафур Ғулом ижодига, балки бутун ўзбек шоири Ғафур Ғуломнинг XX аср жаҳон адабиёти, жаҳон маданияти ва тафаккурига ўтказган таъсирини кўрсатишга ҳаракат қилинади.

Кези келганда, олимнинг давра суҳбатлари иштирокчиси сифатида матбуотда эълон қилинган мақолалари ҳақида ҳам икки оғиз тўхталиб ўтиш жоиз. Бу борада унинг “Замонавийлик ва маҳорат”, “Танқид маданияти: холислик, дадиллик, теранлик”, “Танқид ва шеърят”, “Бадий асар қалби ва танқидчи дунёси” каби муаммоларга бағишлаб ўтказилган давра суҳбатлари, уларнинг самаралари сифатида матбуотда эълон қилинган материаллар аниқ масалаларни кўтариб чиқиши, жараёндаги ютук ва камчиликларнинг ёрқин кўрсатилиши билан эътиборни тортади. Бу хусусият мунаққид фаолиятининг бошланишидан тортиб, шу кунгача давом этиб келаётганини таъкидлаш ўринли. Бахтиёр Назаровнинг “Мустақиллик даври насри: таҳлил ва талқинлар” мавзусида бўлиб ўтган суҳбатлари ҳамда улар асосида эълон қилинган материаллари ҳам унинг адабий жараёнга фаол муносабат билдиришга астойдил тинтилиб келаётганини кўрсатади.

Академик Б.Назаровнинг Пиримқул Қодиров қаламига мансуб “Акрамжоннинг саргузаштлари” китоби ҳақидаги “Ранг-баранглик”, “Шу куннинг бадий кўзгуси”, “Давр билан ҳамнафас”, Ўткир Ҳошимов ҳақида ёзган “Халқ меҳрини қозонган адиб”, Хайриддин Султон ҳақида битган “Адаш қарвон изтироблари” каби тақриз, сўз боши ва мақолалари унинг адабий жараён меҳвариди порлаган ҳар бир шуъла, ҳар бир ёрқин нурни дақиқбинлик билан илғашидан гувоҳлик беради.

Мунаққиднинг Абдулла Орипов билан суҳбат самараси сифатида вужудга келган “Севинч, дардим – бари – Ватаним!” деб номланган материал Бахтиёр Назаров адабий жараённи наинки

кузатиб, балки унинг ичида туриб фаолият кўрсатаётганини яна бир қарра тасдиқлайди.

Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммад Юсуфнинг ниҳоятда гўзал ва улуғвор “Ватаним” шеърини таҳлил қилар экан, Бахтиёр Назаров шундай ёзади: “Бу шеърнинг кўтаринки, теран маъно ва гоёсидан ташқари, образларидаги топқирлик кашфиёт даражасидадир, десак муболаға бўлмас

*Ғичир-ғичир тишимдаги
Сўлигимсан ватаним.*

Жаҳон шеърлятида Ватанни сўлиққа қиёс этилиши учрамаса керагов! Мазкур образ шеърнинг бутун структурасида бамисоли узукка кўз кўйгандек бўлиб тушади...” Олимнинг талқинлари, шеърдан чиқарган хулосалари унинг иктидорли шеършунос эканлигини яна бир бор тасдиқлайди.

Бахтиёр Назаров ёзувчи Шукур Холмирзаев ижоди юзасидан ҳам бир қатор мақолаларини матбуотда чоп эттирган бўлиб, хусусан, адибнинг “Қил кўприк” романи хусусида куйидаги фикрларни илгари суради: “Шукур Холмирзаев Абдулла Қаҳҳордан сўз тежаш, деталларга катта маънолар юклаш, қаҳрамон руҳиятида кечаётган зиддият, тўқнашувларни содда ва ҳаётий қилиб, ихчам тасвирлаш, диалоглардан жонли манзара яратиш сирларини ўрганди. Бироқ бу таъсирни фақат ташки кўринишдан изламаслик керак. Бу таъсирни қаҳрамонлар руҳий дунёсини акс эттиришдаги бадиий принциплар муштараклигидан изламок керак”¹.

Баҳри муҳит ва минтақалар оша...

Бахтиёр Назаров маълум муддат Америка Қўшма Штатларининг Индиана университетиде талабаларга маърузалар ўқиди. Қатор хорижий мамлакатларда ўтказилган илмий анжуманлар: АҚШ (1987, 1990, 2003), Германия (1975, 1988, 1990), Туркия (1992, 1993, 1994), Норвегида маърузалари билан катнашди. Хорижлик кўплаб олимлар, социологлар билан кизгин баҳс-мунозара ва илмий-адабий суҳбатлар ўтказди. Ўша пайтларда битган мақолалари АҚШ, Польша, Белоруссия, Қозоғистон, Россия илмий нашрларида пешма-пеш чоп этилиб турди.

¹ Назаров Б. Шукур Холмирзаев // XX аср ўзбек адабиёти тарихи. - Т.: Ўқитувчи, 1999. - Б. 508.

Мустақиллик йилларида Б.Назаров Соҳибкирон Амир Темур, Хоразмий, Фарғоний, Мотуридий, Жалолиддин Мангуберди сингари бобокалонларимиз; “Алпомиш” каби адабий-тарихий ёдгорликларимиз; Бухоро ва Хива шаҳарларининг тарихий юбилейларига бағишланган халқаро анжуманларнинг ташкилий тадбирларида фаол иштирок этди. Унинг бундай фидойи хизматлари Халқаро Олтойшунослик конференцияси (РИАК)нинг комиссия аъзоси, Туркиядаги Турк тили Курумнининг мухбир аъзоси килиб сайланишига олиб келди.¹

Бахтиёр Назаров ижодий-эстетик тафаккур уфқи кенг мунаққидлардан бири унинг фикрлаш диапозони фақат ўзбек мунаққидлари ва адиблари ижоди билангина чегараланиб қолмасдан, муайян даражада жаҳон адабиёти танқидчилари ва санъаткорлари ижодига мурожаат этиши билан ҳам ажралиб туради. Олимнинг Софокл ижодига, Шекспир асарларига, “Кутадғу билиг” нинг жаҳон эстетик тафаккури ривожига тутган ўрнига бағишланган мақолалари ўзбек танқидий тафаккури кенгликларидан маълум даражада бохабар эканлиги ҳамда у хусусида кенгрок мушоҳада юрита олишидан дарак беради.

Бахтиёр Назаровнинг XX асрнинг иккинчи ярмидан hozirгача бўлган ўзбек танқидчилари босиб ўтган йўлни чуқур тадқиқ этган илмий-назарий изланишларининг танқид тараққиётидаги ўрни ва аҳамияти салмоқлидир. Олимнинг ўнлаб мақолалари Америка Қўшма Штатлари, Олмония, Туркия, Венгрия, Польша, Болгария, Афғонистон ва бошқа хорижий мамлакатлардаги мажмуаларда, журналларда, халқаро анжуман тезисларида чоп этилгани ҳам Бахтиёр Назаров номини эл-юрт назаридан кўтариб, жаҳоннинг етакчи илмий марказлари аҳлига танитди.

У Словакия Фанлар академияси ҳамда унинг машхур аъзоларидан бири Дюришин; АҚШдаги Индиана университети профессори Денис Шинар билан ҳамкорликда словак ва инглиз тилларида бу мамлакат олимлари билан ўзбек адабиётшунослари ҳамкорлигида тадқиқот чоп этилишига бош-қош бўлгани, ҳар икки тўпламда ўз мақолалари билан иштирок этгани унинг қиёфасига яна бир чизги бўла олади.

¹ Назаров Б. ва бошқалар. Ўзбек адабий танқидчилиги тарихи: дарслик.- Тосхкспт: Чўлпоп, 2012.-Б 314-315.



Академик Бахтиёр Назаров ҳамкасблари даврасида.

Қодирийни “таниган” ва танитган олим

Ҳеч бир мунаққид йўқки, Абдулла Қодирий ҳаёти ва ижодига бир бора бўлсин назар ташламаган бўлса. Бу масъулиятли ва шарафли бурчни Бахтиёр Назаров ҳам аъло даражада уддалай олган десак хато бўлмайди. Олимнинг Абдулла Қодирийга берган таърифи ҳам ўзига хослиги билан эътибор тортади: “Ўзбек насрини юксак рутбаларга кўтарган, китобийлашган тилимизга жонли халқ оҳанглари олиб кирган қилқалам адиб. Жаҳон адабиётида довруқ қозонган забардаст романнавислар панжасига дадил панжа уриб, ўзбек романчилигига асос солган нуктадон ижодкор, соҳир санъаткор. Зулмдан қадди дол бўлган миллат маърифатини ҳаётий аъмол деб билган, бу йўлда борини нисор этган улуғқалб шахс. Умрининг сўнгги лаҳзаларигача эрк дея нафас олган хурриятсевар зиёли...”¹

Миллий адабиётимизни Абдулла Қодирий каби забардаст ижодкорларимизни танитиш билан дунёга олиб чиқиш мумкин. Мумтоз адабиётимизда Алишер Навоий беназир бўлса, XX аср насрида Абдулла Қодирийга тенглашадиган ижодкор йўқ. Бугунги

¹ Назаров Б. Қодирий ҳақиқати // Ўзбек тили ва адабиёти, 2008.- № 6.

давргача қилинган тадқиқотлар қимматини пасайтирмаган ҳолда айтиш мумкинки, улуғ адиб ижодини янгича қарашда ўрганиш пайти келди. Бугун биз Қодирий асарларини Бальзак, Шекспир, Толстой, Достоевский каби манаман деган ёзувчилар ижоди билан қиёсан ўрганишимиз керак, дейди Бахтиёр Назаров журналистлар билан суҳбат жараёнида.

Бу борада Иззат Султон, Матёқуб Қўшжонов, Ҳабибулла Қодирий, Шеркон Қодирий, Собир Мирвалиев, Набижон Бокий ва яна кўп ижодкорлар асарлар ёзган. Аммо бугунги замон ўқувчиси буткул янгича ёндашувдаги тадқиқотларни талаб қилапти. Адиб асарларини талқин қилишда фақат романтика, муҳаббат мотивларига урғу бериш фурсати ўтди. Қодирий фақат ишқ-муҳаббатни эмас, ўтмиш, бугун ва келажак учун аҳамиятли бўлган долзарб мавзуларни қаламга олган. Адиб асарларининг ана шу умрбоқий жиҳатларини очиб бериш керак. Бу энди хорижий тилларни пухта эгаллаган, Шарқу Ғарб адабиётига ошно бўлган янги авлод адабиётшунослари зиммасидаги вазифадир.

Шу билан бирга, Қодирий номига муносиб, унинг ижодкор ва шахс сифатидаги сиймосини очиб берадиган бадий асарлар, картиналар, филмлар ҳам яратиш зарур. Юртимизда миллий истиқлол ғоясини шакллантириш, уни ёш авлод тафаккурига сингдириш йўлида саъй-ҳаракатлар қилинаётган бир даврда эрк учун бошини тиккан, ширин жонидан кечган Қодирий каби улуғ сиймоларимизни ёшларимизга яхшироқ танитишимиз даркор.

Тўғри, Қодирий ўз давригача бўлган романчилик анъаналарини пухта ўрганган. Аксар адабиётшуносларимиз у араб адиби Жоржи Зайдон романларини кўп мутолаа қилганига урғу беришади. Қодирий фақат Зайдон ижоди билан эмас, жаҳон адабиётининг, хусусан, рус, француз, инглиз адабиётининг забардаст вакиллари асарлари билан яқиндан таниш бўлган. “Алпомиш”, “Қунтуғмиш” каби халқ эпосларини, мумтоз адабиётимизни жуда яхши билган. Қодирийнинг буюклиги шундаки, у романчиликка илк бор қўл урган бўлса-да, тақлидга берилмаган, салафлар таъсирига тушиб қолмаган, ўхшаши йўқ романлар ярата олган. Бу жиҳатдан, Мухтор Авезов “Абдулла Қодирий романлари 1920-йилларда гўё текис саҳрода тўсатдан Помир тоғлари вужудга келгандек пайдо бўлди...” деб ёзганида ҳақ эди. Аммо иккинчи жиҳатдан, Абдулла Қодирий асарлари теп-текис чўлда пайдо бўлди, дейиш мунозарали. Негаки, унга қадар

адабиётимизнинг Навоий, Бобур каби баланд тоғлари, XX аср бошларида эса Чўлпон, Фитрат каби ёндош тоғчалари бор эди. Ўзидаги имконият ва истеъдодни юзага чиқара олган одам буюқдир. Қодирий ҳам худо юктирган истеъдодини юзага чиқарди, ўзини топа олди, дейди олим.

Бахтиёр Назаровнинг таъкидлашича, Қодирийни Қодирий қилган – унинг бетакрор бадиияти! Ватан ҳақида, эрк ҳақида, муҳаббат ҳақида Қодирийгача ҳам кўп ижодкорлар ёзган. Аммо замон ўтса-да, чин адабиёт ихлосмандлари уни севиб ўқимокда, ижодидан кашфиётлар топиб чарчамаётирлар. Шўро замонидан килдан қийқ ахтарган мафқурачилар улуғ адибга “асарларида синфий курашни кўрсатмаган, юкори табака вакиллари кихрамон килиб олган, мусулмончилики тарғиб қилган, диннинг тегирмонига сув қуйган” каби турли айбловларни ағдариб келган. Ёзувчи синфийлик каби ўта жўн ва сунъий қолипларга итоат этмагани айни ҳақиқат. Жасоратли адиб сотциалистик реализмдан бошқаси тан олинмаган даврда умумбашарий қадриятларга суянган ҳолда қалам тебратган. Ёзувчи асарларининг қиммати ва қудрати ҳам шунда.

“Каминанинг адабиётга ихлос қўйишида Абдулла Қодирийнинг улуғ хизмати бор. Отам хат-саводли, адабиётга меҳр қўйган инсон эди. Онаминг хикоя килиб беришларича, кўхна сандиғимизда “Кунтуғмиш” ва “Ўткан кунлар” китоблари сақланаркан. Замон таҳликали, ўз даврининг мумтоз асарларини ўқиш ман этилган. Ўша пайтда ҳам маҳалладаги адабиёт шинавандалари кечаси жам бўлиб, эшикни беркитиб, хира фонус ёруғида “Кунтуғмиш” ва “Ўткан кунлар”ни мутолаа қилган экан. Онамдан бу хикояни эшитган пайтимда 10-12 яшар бола эдим. Албатта, у маҳаллар “Ўткан кунлар”нинг қандай асарлигини тушунмаганман. Аммо ўзимча одамлар кечаси ухламасдан, эшикка пойлоқчи қўйиб ўқийдиган бу китоб қандай экан-а, деб ўйлаганман...” – деб ёзган олим кун келиб ана шу асарни ўзи ҳам таҳлил этишни орзу қилган бўлса, ажаб эмас.

Зеро, Бахтиёр Назаров ўз хотираларидан бирида шундай иқрорга келади: “Талабалик пайтларим Қодирийни сўз санъаткори сифатида росмана таниганман. Уннверситетда Чўлпон, Фитрат, Қодирий асарларини ёддан ўқиб берадиган домлаларимиз бор эди. Ёзувчи шахсидаги миллатпарварлик, жасорат, фидойилик, бирсўзлилик, жисмоний меҳнатга ўчлик, ҳалоллик ва холислик

менга каттик таъсир қилган. Мен ёзувчига инсон сифатида баҳо бериш тарафдориман. Инсон зотига ишониш, алданиш, умид қилиш каби туйғулар хос. Шўро ҳокимиятининг илк йилларида юз берган ўзгаришлар, саводсизликка қарши кураш, таълим масканларининг очилишини кўриб, ёзувчи кўнглида ҳам умид уйғонган. Шўро дохийларининг миллатларга озодлик бериш ҳақидаги ваъдаларини эсланг. Қодирий ўз даври зиёлилари каби бундай ёлғонларга ишонгани учун ҳам замон ўзгаришларини ёклаб асарлар ёзгандир. Аммо у мустабид тузумнинг мақсади миллатлар эркини бўғиш, уларга зулм ўтказиш эканини тез англаб етган. Шу боис ҳам, асарларида хурриятни байроқ қилган. Улуғ адиб шўро жаллодлари қилич яланғочлаб турган пайтларда ҳам имонини йўқотмаган, эътиқодига хиёнат қилмаган.”

Кумушга “ҳарорати ғариза” етиб, бемор бўлиб юрган кунларда ариқ бўйига юзини ювиш учун чиккан лавҳа Бахтиёр Назаровнинг эътиборини тортади: “Ариқнинг мусаффо тиник суви ёвошгина оқиб келар, Кумушбибининг қаршисига етканда гўёки, унинг таъзими учун секингина бир чарх уриб кўяр, ўз устида ўлтурган соҳиранинг сеҳрига мусаххар бўлган каби тағи бир каттарок доирада айлангач, оҳистагина кўприк остига оқиб кетар эди...” Сувга нисбатан ювош сифати ишлатилиши бошқа ижодкорда учрамайди. Оби ҳаётнинг “ёвошгина” оқиши тасодиф эмас. Зотан, у ҳам ариқ бўйида ўтирган соҳибжамолнинг чиройига бир зум бўлса-да тўйиш учун атайин секинлаб оқаётгандек. Бу сўз айна пайтда Кумушнинг табиати, тийнатига ишора. Ёзувчи сувнинг чарх уриб оқишида ҳам соҳира қизга изҳори ишқни кашф этади. Муаллиф сатрларни юрак ҳовучлаб ўқийтган китобхоннинг кайфиятини аниқ-таниқ тасаввур этаётгандек, ҳолатни янада кучайтиради: “Ариқ сувининг ниҳоятсиз бу ҳаракатини узоқ кўздан кечириб ўлтурғач, қўл узатиб сувдан олди ва юзини ювди. Унинг юзини ўпиб тушкан сув томчилари билан ариқ ҳаракатка келиб чайқалди, гўёки сув ичида бир фитна юз берган эди...” Соҳибжамол қизнинг юзини ўпиб тушган сувнинг ариққа қайтиб тушиши билан исён ва ғалаён кўтарилганида ҳам рамзий маъно бор. Кумушнинг юзидан бўса олган томчиларнинг саодати қолган томчиларни ҳасад ўтида ёндирган-да... Танқидчининг романнинг ҳар бир саҳифасидан бадиий маҳоратга далил бўладиган бу каби сатрларни пайқаб олгани, ҳис этгани унинг чинакам нозик дидли мунаққид эканидан далолат беради.

Ғафур Ғулом олами кенгликлариди...

Мустақиллик даврида Бахтиёр Назаров янги даврнинг методологик мезонлари муаммосига доир туркум тадқиқотларини эълон қилди. Олим бу ишларида ўзбек адабиёти намуналарига умумбашарий мезонлар ва Мустақиллик ғояси асосида янгича ёндашув намуналарини кўрсатди. Бундай ишлар орасида “Ғафур Ғулом олами” монографияси ҳам алоҳида ўрин тутди. Ана шу каби ишлари, илмий изланишлари Бахтиёр Назаров фаолиятининг ўзига хос услубини белгилайди.

Адабиётшунос олимнинг “Ғафур Ғулом олами” тадқиқотида эса шоирнинг нафақат шеърляти, балки халқчил насри, ҳажвчи зукко олим нигоҳидан янгича мафкура нуқтаи назаридан ўтади. Мана етмиш йилдирки, ўзбек адабиётшунослиги ва танқидчилиги Ғафур Ғулом ҳаёти ва ижоди ҳақида узлуксиз илмий изланишлар олиб боради. Шоир ижодий мероси туркий халқлар, ўзга эллар адабиётшунослигида ўрганилади.

Дарвоқе, Ғафур Ғулом ҳақидаги илк мақолани француз адиби Пол Вайян Кутюре, кейинроқ эса Анри Барбюс ёзган эди. Ўзбек адабиётшунослигида эътиборга тушган олим, мунаққид борки, Ғафур Ғулом ҳақида ўз гапини айтган. Масалан, Ғафур Ғулом ижодининг нозикфаҳм тадқиқотчиси академик, филология фанлари доктори, профессор Салоҳиддин Мамаджонов илмий фаолиятининг энг катта қисмини академик шоир ҳаёти ва ижоди ҳақида ёзган ўнлаб мақолалари, монографиялари ташкил этади. Тўғри, серкирра олим С.Мамаджонов ишларига қадар ҳам Ғафур Ғулом ҳақида мақолалар, адабий – танқидий очерк, монографик китоблар босилган. Бу борада атоқли олим Ҳ.Ёқубовнинг қатор ишларини эслашнинг ўзи кифоя қилади.

Адабиётшунослар Ҳ.Ёқубовдан кейин бу соҳада салмоқли ва ҳаммага маъқул келадиган иш яратишга интилишди. Шоир ижоди ҳақида қатор ана шундай илмий бақувват, етук тадқиқотлар яратилган бўлса-да, адабиётшунослиқда Бахтиёр Назаров Ғафур Ғулом ижоди, унинг бадий олами ҳақида ўзининг оҳорли сўзини айта олди. “Ғафур Ғулом олами” китобидаги концепция, танқид, таҳлил, баҳолашда ўзига хослик бор. Бу янги тадқиқоти билан олим Ғафур Ғулом бадий оламининг бир қанча бетакрор фазилатларини намоян эта олди.

Олам ичра олам! Бу машхур жумлани эслашимизга академик Бахтиёр Назаровнинг “Ғафур Ғулом олами” номли китоби сабаб бўлди, дейди Санжар Содик. Китобда муаллиф Ғафур Ғулом ижодини, шоир руҳияти, шахсиятини мутлоқо бўялмаган, ялтиратилмаган тарзда очиб беришга интиланган”¹. Мавзуни тўлиқ ҳамда яхлит қамраб олмоқ учун танқидчи шоирнинг ҳаёт ҳамда ижод йўлини, шеърляти, дostonчилиги, насри, адабиётшунослиги ва муаррихлигини ўзарo биргаликда ёритишга ҳаракат қилган. Бахтиёр Назаров асарининг янгилиги шундаки, унда Ғафур Ғулом оламининг юкорида санаб ўтилган деярли барча қирралари юзасидан аввалгилардан фарқли кузатишлар, фикр-мулоҳазалар ва умумлашмалар илгари сурилган.

Шунингдек, Бахтиёр Назаровнинг матбуотда чоп эттирган мақолаларида ҳам Ғафур Ғулом ижодига кенг тўхталинганини кузатишимиз мумкин. Жумладан, олим “Истиклол ва Ғафур Ғулом” номли мақоласида куйидаги фикрларни илгари сурган: “Ғафур Ғулом деганда кўз олдимизга жаҳоний микёсларда фикр юритган ва асосан, шўро тузумини улуглаган, шунингдек, “Шум бола” сингари ўзбек насрининг шоҳ намуналари қаторида турувчи асар яратган ижодкор гавдаланади”².

Мунаққид ушбу мақолада фикрини давом эттириб, куйидагиларни таъкидлаб ўтади: “Ғафур Ғулом ижодига назар ташласак, бедилона услуб унинг ижодида дастлабки шеърларидан тортиб, сўнгги ҳикояларигача ўқтин-ўқтин бўй кўрсатиб туришини кузатамиз. Айрим асарларида эса бу ғоя, яъни Истиклол ғояси яширин эмас, ҳатто очиқ-ойдин ифодаланганининг гувоҳи бўламиз. Мен ана шундай шеърларнинг фақат биргина намунасига эътиборингизни тортиш билан чекланаман. Бу шоирнинг 1927 йил 13 декабрда ёзган “Донгли шоир” номли шеъридир. Асар муаллиф ҳаётлигида ҳеч қаерда эълон қилинган эмас. Илк бор 1967 йили “Шарқ юлдузи” журналининг 9-сонида, сўнг “Мукамал асарлар тўплами”нинг биринчи жилдида чоп этилган. Шеърнинг араб алифбосидаги дасхати шоир архивида сакланади.

Шеърда ўз ватани орзу-умидларини куйлаш ўрнига, сотқинлик қилиб, “ёт эллар”нинг макрига учган, муаллиф тили билан айтганда, “ёлланган” шоирга – ҳамкасбга нафрат ифодаланади. Шу ўринда Ғафур Ғуломнинг бир эътирофи алоҳида эътиборни талаб

¹ Санжар Содик. Олам ичра олам // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2004. - 16 – июл.

² Назаров Б. Истиклол ва Ғафур Ғулом (Бир шеър тарихи) // Ўзбек тили ва адабиёти, 2013. - № 3. - Б. 7.

килади. Унинг тавсифича, бу шоир янги замон, яъни шўро замонидагина пайдо бўлмаган. У подшо замонида обдан пишган, тажрибаси катта.

*Бекзода пошшолик дошида қайнаган,
Ёт эллар пулига ёлланган бир сотқин.
Келгинди, бош кесиб қахрамон саналган,
Сардор босқинчининг қонли садогин
Ялашдан тўйлаган, эй эпчил, “ширинтил!”*

Шеър давомида “донгдор” шоир кирдикорлари хиссиёт билан янада чуқурроқ фош этила боради. Сен, ахир, қандай “шоир” санки, дейди Ғафур Ғулом қахрамонига қарата, бу номард “ботир”нинг ўлими учун йиғлаб ўтирибсан. У ким ўзи? Унинг жамики қилгани бузғунчилик. Бунинг устига, не-не гуноҳсиз мурдалар устида илжайишдан тоймаган. Бу келгинди, бош кесиш билан қахрамон саналмоқчи бўлган малъуннинг кўкрагига қадалган ўқ қаердан учганини биласанми ўзи? У мазлумлар томонидан жойланмадимми бу номардга! Сенинг эса, бу манфур учун йиғламоғинг нимаси?!¹

Мунаққид асарнинг сўнгги бандида пафос янада шиддатли тус олишини таъкидлаб шундай дейди: “Донгли” шоир мадҳиялари “ёлгончи тараннум” деб аталади. Ғафур Ғуломнинг наинки бу сотқин шоирга, балки умуман, у мадҳ этган тузумга муносабати, шу ўринга келиб асарнинг леймотив даражасига кўтарилади. Жамият, эҳтимол, тузумнинг кўкларга кўтарилиши ҳамда уни қудратли, кучли деб улуғланишини “кўпикли ваҳима” деб баҳолайди Ғафур Ғулом.

Аҳамият беринг, асар бошида назарини, асосан, ватанга хиёнаткорона муносабатда бўлган кимсага қаратган Ғафур Ғулом эътиборини аста-секин тузумга қаратди ва унга нисбатан ўзининг жиддий салбий нуқтаи назарини ошкор қилишга ўтади.

Яна бир эсга олайлик: фикр юритаётганимиз шеър - ёзилган. Бу шеъри билан Ғафур Ғулом мазкур босқичда Чўлпон ва Фитрат позицияларига яқинлашиб қолган дея оламиз.

1931 йил Чўлпон “Дарё бўйи” шеърини бежиз Ғафур Ғуломга бағишламаган. Фитрат эса 30-йилларнинг ўрталарида “Аруз ҳақида” рисоласида Ғафур Ғулом шеърларини бежиз таҳлилга

¹ Назаров Б. Истиқлол ва Ғафур Ғулом (Бир шеър тарихи) // Ўзбек тили ва адабиёти, 2013.- № 3.- Б. 9.

тортмаган кўринади. Бундан ташқари, Ғафур Ғуломнинг юқоридаги шеърига руҳ ва услуб жиҳатидан Чўлпон йўли яққол таъсир этиб турганини ҳам сезмаслик мумкин эмас...

Шеърнинг ўз даврида ва умуман, шоир ҳаётлигида чоп этилмагани, тўпламларга киритилмагани, балки ноширлар томонидан бунга йўл қўйилмагани, ёхуд муаллифнинг ўзи эҳтиёткорлик важдан буни маъқул кўрмагани, ҳар қалай, ушбу асар биз кўриб чиқишга ҳаракат қилганимиз – аввалги мақсадда ёзилган, деб хулоса чиқаришга имкон беради.

Шу маънода “Донгли шоирга” шеъри бир тарафдан ўз даврида истиқлол ғояларини тараннум этган, иккинчи тарафдан, бизнинг кунларда эса, мустақиллик ғояларини янада мустаҳкамлашга муносиб ҳисса қўша оладиган асарлардан бири сифатида қарашга изн беради...

Истиқлолга эришган бу ёруғ кунларимизда, Мустақилликнинг азамат руҳиятини мустаҳкамлашда буюк Ғ.Ғуломнинг ўзи ҳам, ижоди ҳам биз билан биргадир”¹ деган фикрларни илгари суради мунаққид мазкур мақоласида (Биз “Ғафур Ғулом олами” рисоласи ҳақида махсус тўхталамиз. Қаранг: 77-105 бетлар).

Ўзбек шеърияти мунаққид нигоҳида

Мустақиллик даврида яратилган мақолалар олимнинг илмий диапазони янада кенгайгани, асл меҳварга имкон қадар яқинлашиш салоҳияти теранлашганини кўрсатади. “Руҳиятни шакллантириш воситаси”, “XX асрда Ойбекни ўрганиш ўзи бир илм”, “Абдулла Қаҳҳор бадиий ҳақиқати”, “Танқидчи шахси ва ижодий ўзига хослик”, “Ҳамид Олимжон ва ўзбек танқидчилиги методологиясининг баъзи масалалари” каби илмий тадқиқотлар фикримизга далил бўла олади. Ёинки – “Истиқлол даври ўзбек шеърияти масалалари” деб номланган обзор мақоласида истиқлол даври адабиётининг баъзи қирраларига, хусусан, шеъриятда кечган жараёнларга, унинг айрим масалаларига назар ташлайди.

Бахтиёр Назаровнинг китобхонни бефарқ қолдирадиган бирор рисола ёки мақоласи йўқ. Серқирра ижодкор ўзбек адиблари ва мунаққидлари ижоди таҳлили ва тадқиқи билангина чегараланиб қолмай, жаҳон адабий танқидчилари ва санъаткорлари ҳаёти ва

¹ Назаров Б. Истиқлол ва Ғафур Ғулом (Бир шеър тарихи) // Ўзбек тили ва адабиёти, 2013.- № 3.- Б. 9-11.

ижодига ҳам тез-тез муружаат қилади. Шоир, ёзувчилар ва драматурглар асарларига бирдек эътибор қаратади.

Олимнинг халқимизнинг севимли шоири, Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Орипов ижоди билан боглиқ тадқиқотлари фикримизни тасдиқлаши мумкин. Булар эса, ўз навбатида, шоир Абдулла Орипов шеърларини тушунишда яқиндан ёрдам беради. Жумладан, Б.Назаровнинг шогирди Обиджон Каримов томонидан “Абдулла Орипов шеърлятида метафорик образлар тизими” номли номзодлик диссертацияси устида изланиш олиб борилиши ва унинг муваффақиятли химоя қилиниши ҳам фикримизнинг ёркин далилидир. Олим шоир шеърлари сиёсат ва мафкура устувор бўлган тузум шароитида ҳам бадиий ижоднинг ажойиб намуналари яратилиши мумкинлигини амалда кўрсата олган ўзига хос ноёб ходиса эканини мисоллар билан изохлаб бера олган.

Биламизки, ўтган асрнинг 60-йиллари бошидан эътиборан ўзбек адабиётида ҳаётга яқинлашиш, ҳаққонийликни куйлаш биркадар кучая борди. Буни адабиётшуносларимиз кўп бор таъкидлашди. Қувонарлиси шундаки, адабиётимизда ҳаётни, ҳақиқатни тасвирлашда бадиийликка интилиш, унда ранг-баранг изланишлар олиб бориш кучайди ва бу ҳол шоир А.Орипов шеърларида ҳам алоҳида бўй кўрсатганини мунаққид Бахтиёр Назаров илғай олган. Шоир шеърларидаги сўз сеҳри, бадиийлик “Муножоот”ни тинглаб”, “Юзма-юз”, “Сароб”, “Она сайёра” каби катор манзумаларида мураккаб давр, Ватан тақдири куюнчак, лоқайдлик ва товламачиликка бешафқат замондошларимиз киёфаси мисолида тасвирланганини баён этган. А.Орипов таҳликали дамларда ҳам истиклол ғояларини куйлашга ҳаракат қилганини шундай изҳор қилади:

*Шоир қаламида ҳасратлар қат-қат,
Шоирни чулғайди ўйлар дафъатан.
Яшаб қолармикан шеърим оқибат?
Озод бўлармикан нотавон Ватан?*

Маълумки, бу шеър 70-йилларда ёзилган. Шоир ҳасратлари кат-кат. Шўро тузуми даврида буни ёзиш ўлим билан тенг эди. А.Орипов ҳам ўзгалар қатори фақат ва фақат хурсандчиликни куйлаши керак эди. Унинг маҳорати шундаки, шеърни “Некрасов ҳасрати” деб номлаган. Фикрлари коса тагида нимкоса – метафора

узулида баён этилган. Некрасов мисолида ўз дардини, миллат орзусини куйлай билган. Эътибор берсак, А.Орипов ўша йилларда жаҳон адабиёти дурдоналаридан бўлмиш “Илоҳий комедия” (“Дўзах” достони)ни таржима килган эди.

Танқидчи Бахтиёр Назаров Абдулла Орипов билан “Севинч-дардим – бари Ватаним” номли суҳбат уюштирган ва уни катта мақола шаклига келтирган. Суҳбат давомида шоир ижодига таржима асносида Данте ва унинг асари руҳининг кўрсатган таъсирини алоҳида кайд этган эди. Чиндан ҳам, шу вақтдан бошлаб А.Орипов шеъриятида матнга ботиний маънони жо этиш маҳорати оша борди. Таржима натижасида “Жаннатга йўл” номли драматик дoston яратилди.

1973 йилда ёзилган “Генетика” шеъри лирик қаҳрамонида ҳам ўзига хос шижоат, ўз ватанининг эгаси бўлиш орзуси ўта кучли ва таъсирчан ифодаланган. Шеърнинг лирик қаҳрамони шундай дейди:

*Ташна яшадик биз меҳрга мутлоқ,
Ишққа, муҳаббатга ташна ўтдик биз.
Гоҳ эса куёшдек порлоқ ва йироқ
Ҳаққа, ҳақиқатга ташна ўтдик биз.*

Мунаққид шеър қатига яширинган шоир мақсадини яхши англайди. Халқни нурга, зиёга “коммунист” олиб чиқиши мумкинлигига ишонганини таъкидлар экан, бу шоирга хукмрон мафкуравинг таъсири деб билади ва маълум маънода ҳақ. Лекин шоир ҳар доим ҳам коммунист образини кўр-кўрона улуғлагани йўқ. Бунини 80-йилларда ёзилган “Сафлар поклиги деб...” номли шеърда кўраимиз:

*Коммунист, оҳ менинг жафокаш иним,
Жаҳоний гам билан машгул бир Инсон.
Афсус, сафингда бор қанча беқўним,
Афсус, сафингда бор қанчалар нодон.*

Бахтиёр Назаров А.Орипов ижодини ўрганишда давом этаркан, унинг камчиликларини ҳам кўрсата олган: “Шоир тўпламида шундай шеърлар борки, улар давр синовидан ўта олмаган. Иймони Ватан ва халқ кайғуси билан ҳамнафас шоир ҳам замондош ижодкорлар қатори сиёсат ва мафкуравинг қонуний

тазийкида бўлди. Ўз-ўзидан маълумки, шоир ҳам оқимга кўшилиб талайгина замонасоз ва бағишлов шеърлар ёзди. “Нажот қалъаси” шеъри бу фикрларимизнинг ёрқин тасдиғидир. Ашъор мазмунидан англашиладики, фирқа ёлғиз нажоткор, унинг марказий кўмитаси нажот қалъасидир. Шеърда тузум мафкурасининг таъсири яққол сезилиб туради. Лекин шундай йўналишда айрим мақола ва шеърлар ёзишга зимдан мажбур қилаётганларни, иложсиз йўл кўйган хатоларини англаб етди ва кейинги шеърларида “Сен бизни кечиргин, эй, Наврўзимиз...” дея эътироф этиб ўтди.

Яхши биламизки, санъаткор маҳоратини белгилайдиган омиллар кўп. Синчков, нозик дидли ва заҳматкаш танкидчи Бахтиёр Назаров таъкидлаганидек, ҳар бир шоир-ёзувчида у ёки бу омиллар самаралироқ тарзда рўёбга чиқади.

Лирик ҳарорат ва эстетик таъсир (*ёхуд Хуршид Даврон шеъриятига бир назар*)

Ҳар қандай адабиётшунос, ҳар бир мунаққид ўз ижодий фаолияти давомида шеъриятнинг сеҳрли оламига ўз нигоҳини ташлайди. Бу адабий турда қалам тебратаётган ижодкорларга муносабатларини баён этади. Бахтиёр Назаровнинг ҳам шоирлар ижоди ҳақида билдирган мулоҳазалари эътиборга молик.

“Ранг-баранглик билан камол топиб бораётган ёш ўзбек шеъриятининг пешқадам вакиллари ёзаётган китоблар дўкон расталарида узок туриб қолаётгани йўқ, Усмон Азимовнинг ҳам, Хуршид Давроннинг ҳам бугун ўз ўқувчилари, ихлосмандлари бор,— дейди Бахтиёр Назаров ўз мақолаларидан бирида,— чиндан ҳам улар яратган асарлар, уларнинг номи остида чиққан китобларни завқ билан ўқийдиган мухлислари бор. Бу албатта, ёш ижодкор учун катта бахт, ўзига хос интилиш эвазига берилган мукофотдир”.

Мунаққид шоир Хуршид Даврон шеъриятини кузатаркан: “Хуршиднинг аксар шеърлари кўпинча табиат тасвиридан ташкил толувчи тиниқ ва бокира образлар уйғунлиги билан нафас олади. Пировардида, шеър финалида, бирор ижтимоий масалани ёритиш даражасига кўтарилади. Масалан, унинг биргина “Эриб кетар хира туманлар”, деб бошланувчи шеъри ҳам фикримизни тасдиқлаши мумкин. Шеър бир қарашда фақат баҳор тасвирига бағишлангандек бўлиб кўринади. Унда ялпизлар капалакдек уйғонади,

кайрагочнинг гули оддий нафис япрокларгина эмас, улар бамисоли митти жон-у, уларнинг жарангидан атрлар таралади. Тушга ҳам оддийгина ям яшил далалар эмас, майсаларни кучоқлаган адирлар киради, гуллаётган олчани кўриб, сабр-тоқати чидамай деразалар кўксини очиб юборади, - дейди танқидчи ўзига хослик билан ва бизнинг эътиборимизни шеърнинг якунига қаратади:

*Ёритганча то юрак ичин
Сабза ўтлар шабнамга қонар.
Ватанига сизинмоқ учун
Ер остида жангчи уйғонар.*

Олимнинг таъкидлашича, Хуршид Даврон шеърларида табиат тасвири ижтимоий маъно билан йўғрилади. Шоир баҳор кезларида диёр нақадар гўзал, Ватанни севинг деб насиҳат қилиб ўтирмайди. Шубҳасиз, бу ҳол синчков мунаққид нигоҳидан четда қолмади. Шоир табиатнинг ўзгалар илғамаган чиройини чизади, бу шундай гўзаллики, ҳатто унга сиғиниш учун ер остида ётган жангчилар уйғонади. Бу чиндан ҳам жуда гўзал шеър. Хуршид Давроннинг бундай шеърлари кўп. Энг асосийси, улар ўзига хос тиниқ ва гўзал.

“Агар Усмон Азим шеърлари учун қаҳрамон ҳолати ва ҳаракатидаги асабийлик, безовталиқ характерли бўлиб кўринса, Хуршид Даврон шеърлари учун кўпроқ тиниқлик, майинлик, самимийлик ва дилкашларча суҳбат вужудидан келиб чикувчи қалб дардлари ва севинчларини тўкиб солиш хосдир”, -дея мулоҳаза билдиради мунаққид. Энг асосийси, бу самимий сокинлик Хуршид Даврон шеърларида ўз тенгқур дўстлари каби даврнинг, замондошнинг, халқнинг қалбида, фикрида тебраниб турган муҳим, мураккаб ва зиддиятли фикрларни ифода этишга тўсқинлик қилмайди.

Хуршид Даврон шеърларида топиб айтилган чиройли образларга Бахтиёр Назаров ҳам топиб таъриф бергани ўқувчи ва мутахассисларни бефарқ қолдирмайди. Жумладан, олимнинг куйидаги таърифи унинг нозик дидли мунаққид эканидан дарак беради: “Хуршид шеърларида топиб айтилган чиройли образлар вужудимизга худди куёш нуридай эркин сингишиб кетади, кўклам шабадасидек энтиктиради, болаликнинг ширин хотираларидек ҳаяжонга солади. Унинг шеърларида меҳмон бўлиб келаётган шамоллар ҳам оддий эмас, рангсиз ва ҳиссиз эмас, бу шамоллар

бағрига ялпизлар ҳидини босиб келади. Болаликда қим илк севгини, болаликнинг мурғак севгисини бошдан ўтказмаган дейсиз? Қим уни топишга улгурмасдан туриб йўқотмаган дейсиз? Хуршид Даврон бу ҳолатларнинг дилбар манзараларини бера олади: болаликда болишга томган кўзёшлар унинг шеърларида исирғадек ёниб туради, илк севгининг ўзи бамисоли киприкдек узун. Эътибор беринг киприкдек калта эмас, киприкдек узун. Бу севги жуда тез ўтиб кетади, лекин қалбдаги муҳри чехрадаги узун киприкдек гўзал ва абадийдир, ардоқлидир. Хуршид Даврон болаликдаги муҳаббатим сўлди, нобуд бўлди, ундан айрилдим, хажр ўтида ёниб адои тамом бўлдим, деб ёзмайди. Унинг шеърларида умид ва ишонч, эртанги ҳаёт гўзалликларидан баҳра олиб яшаш устуворлик қилади. Унинг шеърларида майса, ўт, нур ва айникса, ок ранг образларининг мўл учраши, айрим шоирлар асарларида бўлганидек тун эртанги саҳарга уйқусизлик азоби натижаларини эмас, янги очилажак куртакларни ташлаб кетишини сеза олган Бахтиёр Назаров бу каби мулоҳазалари билан образли поэтик мушоҳада юритадиган чинакам мунаққидлик маҳоратини намоён эта олган.

Алфонс Доденинг бир гапи бор. Булбулдан сўрабдилар: Қўшиқларинг жуда ажойиб-у, лекин бунча қисқа бўлмаса? Булбул жавоб берибди: қўшиқларим жуда кўп. лекин уларни куйлаб улгуришим керак. Бахтиёр Назаров Хуршид Даврон шеърларини ўқиганида худди шуни ёдга олади.

Лирика ҳаётнинг, ҳаяжоннинг оний ҳолатларини куйлашини биламиз. Лекин шу оний ҳолатлар ўзининг муайян сабаби ва натижаларидан маҳрум бўлмагандагина асар ўзининг таъсир кучини йўқотмайди. Акс ҳолда асардан қутилган мақсад ўзини оқлаши қийин бўлиб қолади. Бахтиёр Назаровнинг бу каби фикрлари юқорида айтиб ўтилган Хуршид Даврон шеъриятига берилган баҳо эди. Мунаққид шоирнинг “Жийда гулин истадим...” шеърини таҳлил этади ва шундай ёзади:

*Бироқ ўтга кўмилиб,
Йиғлагим келса нетай?*

Асар давомида миттигина бойчечак унинг қўлидан ушлаб, йиғлама деб юпатгани, далда бергани ҳақида гап боради. Нима учун қахрамон ўтга кўмилиб йиғламоқчи? Бироқ шеърдан бунинг

сабабини билолмаймиз. Лекин шундай бўлган тақдирда ҳам бадий асар буни бизга айтиши керак эди,- дейди Бахтиёр Назаров.

Бахтиёр Назаров қахрамон туйғуларининг етарлича очилмай қолиш ҳолатига Хуршид Давроннинг “Дунёнинг безавол тонгида...” деб бошланадиган шеърда ҳам дуч келади. Шеърда эрта кўклам тонгида ялпизлар кўз очгани, саратон келгач, улар ғойиб бўлгани тасвирланади. Табиатнинг бу дилбар онлари жуда тез ўтиб кетганидан шоир астойдил қайғуради. Шеърдаги асосий гап шундан иборат. Тўғри, бу фикрга бирор бир эътироз билдириш ўринли эмасдир, балки. Чунки ҳар қандай нозик дидли, ҳаяжонга тез берилувчи, табиатнинг гўзаллиги билан энтикиб яшовчи кишида бундай ҳолнинг рўй бериши табиийдир. Бироқ, табиатнинг бу ҳолати туфайли, шеърда тасвирланганидек, шоир ёки лирик қахрамон кўзларидан ёшлар тош бўлиб тўкилиши, бўғзига тонг тикилиб қолиши ва бошқалар, назаримизда, ҳақиқий ҳолат билан унинг талқинидаги меъёрнинг бузилиши, туйғу тасвирининг зўрма-зўраки бўрттирилиши сифатидагина баҳоланиши мумкин. Чунки шоир айтаётган руҳий ҳолат инсон бошига ҳаддан ташқари катта дард ва ташвиш тушгандагина рўй бериши мумкин. Ялпиз бўй кўрсатиб, тезгина ўтиб кетганлиги учунгина бу ҳолатга тушиш одамга жуда оғирлик қилади. Шунинг учун ҳам бир қарашда анчагина чиройли бўлиб кўринган шеър ниҳоясига етгач, бирмунча сунъийроқ туйғулар асосига қурилгандек таассурот қолдиради.

Хуршид Давроннинг шеърлари учун кўп сўзлилик, асосий фикр ва мақсаднинг юзини тўсиб қўядиган ортикча сўзларга ўрин бериш, умуман олганда, ёт нарса, дея шоирга юқори баҳо берган танқидчи сўзининг охирида ҳам самимийлигини саклаган ҳолда шундай муносабат билдиради: “Шоирнинг ўзига ва асарларига талабчанлиги ўзи билмаган ҳолда бирмунча сусайган ўринда ана шу камчилик кўриниш бериб қолади. Унинг “Ҳозир борсам...” деб бошланадиган шеърдаги ушбу мисраларга эътибор берайлик:

*Ҳозир борсам топаманми мен уйингни,
Уйинг ичра кўраманми гул юзингни
Ва юзингда топаманми дилдан суйган
Тундай қора, ойдаи ёруғ шўх кўзингни?*

Даставвал ҳеч қандай эътироз уйғотмайдигандек бўлиб кўринган бу парчага чуқурроқ эътибор берсак, юзингни “уйинг

ичра кўраманми”, кўзингни “юзингдан топаманми” деган иборалар, жумлалар, кўпсўзлилиқ эканлигини сезмаслик мумкин эмас. Лекин Хуршид Даврон дастлабки шеърларида кўринган бундай камчиликлардан тез қутула олди. Йиллар ўтган сайин унинг шеърларида ибора ва жумлагина эмас, ҳатто ҳар бир сўзга алоҳида эътибор билан қараш кучайди. Мурғак гўдакка нисбатан айтилган “Митти оёқчаси ой каби оппоқ”, бева аёлга нисбат бериб ишлатилган “Бева ҳовлисига тун олдин кирар”, теримчи қизларга нисбатан қўлланган “қуёш иси анқиб турар чехраларидан” каби сатрларда ҳам тиниқ картина яратиш, ҳам чуқур ҳаётий маъно беришга интилиш шоир шеърларининг асосий хусусиятига айлана борди”. Ёшлар шеърлятидаги мавзу биқиклиги, мавзу торлиги ҳақида танқидчилик айтаётган танбехларда жон бор. Назаримизда, бу танбехлар беиз кетмади. Ўзига талабчан, жамоатчилик фикрига ҳурмат билан қаровчи ёшлар бу фикрлардан ўзларига тегишли ҳулосалар чиқардилар.

Хуршид Давроннинг “Кошғарий”, “Девон ул луғатит-турк оҳанглари”, “Широк ҳақида ривоят”, “Абдулхай сўзи”, “Қадимий битикни варақлаб бир қур...” сингари шеърлари ҳам Бахтиёр Назаровнинг эътиборидан четда қолмади. Хуршид Даврон ўтмиш ҳақида шеър ёзар экан, унинг мақсади мозийни улуғлаш, кечмишга ҳамду-сано ўқиш эмас, тарихнинг бугунимиз билан боғлиқ ёғдуларини, нурларини бадий гавдалантиришдан иборатдир. Шунинг учун ҳам таниқли олима Г.А.Пугаченковага бағишланган “Бу деворлар – бизнинг елкамиз...” шеърлидаги битик тошлар узок авлодлар қалбидан отилиб чиққан армонли ва умидли қўшиқ парчалари; Самоний мақбараси – боболарнинг равшан имони. Шунинг учун бу обидаларни кўз қорачигидек асрамоқ керак. “Кошғарий” шеърининг асосини ҳам ўтмиш билан бугуннинг узилмас ришталарини қуйлаш ташкил этади. Шоир яхши билади: халқ сўзи ўлмас экан, унинг ўзи ҳам ҳеч қачон ўлмайди. Шунинг учун ҳам Кошғарий меҳнатининг аҳамияти шоир талқинича халқ сўзларини, халқ тилини асраб-авайлаб қолишидагина эмас, умуман, шу тил мансуб бўлган халқни ҳам тарих бағрида “забун” қилмай, қутқариб қолинишидир.

Бу шеърнинг ғояси Хуршид Давроннинг “Девонул луғатит-турк оҳанглари”да янада давом эттирилади ва ривожлантирилади. Бирок энг асосийси, асарнинг етакчи руҳи, шеърда айтилганидек,

мозийни бугунга уламоқдан иборатдир. Шеърни ўқиш давомида мунаққид буни чуқур хис эта олган. Жумладан,

*Арқўзлардан ҳатлаб, сойларни ичиб
Ятика шуъласин боламдек қучиб
Ўтлоқлар қўйинини оҳудек кечиб,
Етаман – эшикни аста чертаман,
Кошғарий чиқади эшикни очиб.
– Хайр! – демас. – Салом, — дер,
– Салом, набирам!*

Бу каби мисраларни Бахтиёр Назаров шундай изоҳлайди: “Бу маъно айна вақтда Кошғарий бобонинг ёш шоирни, ҳозирги замондошимизни ўз боласидек бағрига олишини ҳам ифодалайди. Узоқ мозийдан туриб бу олимнинг ёш авлодга хайр эмас, салом дейишида ҳам катта рамзий маъно бор. У бугун билан тарихнинг яхлитлигига, бугуннинг ўтмишдан узилиб қолмаганига ишорадир.

Хуршид Даврон шеърларида фақат мазмун ранг-баранглиги эмас, шаклий ранг-барангликка ҳам интилади. Унинг шеърларидаги шакл кўпинча мазмун моҳияти ва фикр шиддатига мутаносиб равишда ўзгариб туради. Лекин у ҳаётнинг одми, оддий, кундалик ташвишларини беришда, шунга монанд шаклдаги соддаликка интиламан деб баъзан жўн прозаизмга йўл қўйганини сезмай қолади. Унинг “Оила” деган яхшигина бир шеъри бор. Шеърда бир оила бошига тушган ташвишларнинг, турмуш уринишларининг ўзига хос лавҳалари худди ҳаётнинг ўзидек ҳам соддагина, ҳам айна вақтда, чуқур ички коллизиялар замирида акс эттирилади. Лекин Бахтиёр Назаров шаклда керагидан ортик даражада соддаликка интилиш бу шеърнинг айрим парчаларидаги таъсир кучига анча путур етказишини таъкидлаб ўтади:

*Ҳозиргина даладан қайтдим,
Сув тарадим гўзаларимга.
Мана тонг отяпти,
Хотиним далага кетган –
Мен уни яхши кўраман...
Болаларим ухлаб ётибди,
Кейин улар ҳам кетар далага –
Ёлғиз Нуржон қолар*

*Ухлай десам Нуржон қўймайди.
Бари бир кундуз кун ухлай олмайман –
Ташвишлар елкадан эзганидан бу.*

Бу парчада маълум бир мақсад, мазмун йўқ эмас, албатта. Шоир бир оила тимсолида пахтакор меҳнатининг машаққатини, пахтакорнинг меҳнатга фидойи муносабатини кўрсатмоқчи: тун бўйи мироб ота далада, тонгда уйга қайтса, хотини далага кетган, ғўза парваришининг бу долзарб дамларида эр-хотин бир-бирининг дийдорига ҳам тўёлмай қолади, бундай кезлар хатто болаларнинг ҳам асосий жойи – дала, фақат икки яшар Нуржонгина далага чиқмайди. Даладан тонгда қайтган ота кундуз ҳам тинчгина ухлолмайди: ғўза ташвишига коришиб кетган турмуш ташвишлари унга уйку бермайди.

Кўриниб турибдики, шеърнинг асосий мақсади, муаллифнинг поэтик нияти ёмон эмас. Лекин мана шу ниятнинг ўқувчи қалбига, тафаккурига “жиз” этиб тегишига, уни тўлқинлантириб, ўзига шерик қилишига шеърдаги жўн шакл ва прозаик услуб анчагина тўсқинлик қилади.

Баъзан бир образли фикр шоирнинг бир неча шеърларида такрор ишлатиладиган ҳолларга ҳам дуч келамиз. Масалан, “Мезон кечди...” шеърдаги “Ҳосил тўла араваси лойларга ботиб” мисраси катта ўзгаришсиз “Кузни ўйла” шеърда “ғилдираги лойга ботиб қолган арава” тарзида, “Кузни олиб ўтди дехқонлар” шеърда эса бу фикр мана бундай тарзида яна такрорланади:

*Кузни олиб ўтди дехқонлар
Аравада олмалар билан.
Тўлиб кетди чексиз сайхонлар
Ғилдираклар гирчиллашидан.*

Бу камчилик Хуршид Даврон шеърлари учун характерли бўлмаса ҳам, бу ҳодиса унинг битикларида фақат ахён-ахёндагина кўзга ташланса ҳам, бари бир бу жузъий нуқсон муаллифнинг ҳар бир образга, ҳар бир мисрага алоҳида диққат-эътибор билан қарашни кучайтириши лозимлигини кўрсатади”, дейди танқидчи.

Некрасовнинг чиройли бир гапи бор. “Инсон юрагининг оддий сўзларга очилмайдиган шундай дарчалари бўладики, уни фақат шеърятнинг сеҳрли тили билангина очиш мумкин”. “Биз уй

қурганда деразамизни доимо қуёш томонга жойлаштирамиз. Бу- уйда ёруғлик мўл бўлиши истаги туфайлигина эмас. Ёғду тўла хонадон қуёшнинг қадрига, қуёшли кунларнинг қадрига кўпроқ етади дейишади. Шунга ўхшаб ўзини танигандан бошлаб инсон юрагининг деразалари ҳам шеърятга махтал бўлади. Чунки шеърят юракни эрта занглашдан асрайди, умримизни мазмунлироқ, ҳаётни янада гўзалроқ қилади, яшамок ва курашмоқнинг сеҳрли сирларини ўргатади”. Бахтиёр Назаровнинг таърифлашича, Хуршид Даврон шеърлари ҳам ўз ўқувчилари юрагининг деразаларини топа олади. Бунда эса, албатта, танкидчи ва адабиётшуносларнинг, жумладан, Бахтиёр Назаровнинг хизматлари беқиёс.

Болалар адабиёти ва ёшлар ижоди муаммолари

Ер юзида дастлабки ота-онанинг биринчи фарзанди дунёга келиши билан болалар адабиёти ҳам майдонга келгани инкор қилиб бўлмас ҳақиқатдир¹. Чунки болалар адабиётининг асосий вазифаси ўсиб келаётган ёш авлодни тарбиялаш манфаатларига қаратилган. Бинобарин, болалар адабиёти намунаси ёш авлодни илм-маърифат нуридан бахраманд бўлишга чорлайдими, касб ўрганишга чақирадими, энг яхши инсоний фазилатлар руҳида тарбиялашга хизмат қиладими, булардан қатъий назар, унинг бош вазифаси фарзандларимизни маънавий-ахлоқий камолот руҳида тарбиялашдир. Демак, унинг асосий ўзига хосликларидан бири нафақат адабий-эстетик, балки маънавий-тарбиявий аҳамият касб этиши билан ҳам белгиланади.

¹ Баракаев Р. Истиқлол даври болалар адабиёти: Аънаъа, вояслик ва излашши // Ўзбек тили ва адабиёти. 2003.- № 3.- Б. 3.



Академик Бахтиёр Назаров ҳамкасблари профессорлар Ғ.Мўминов,
Т.Мирзаев ва бир гуруҳ шогирдлари даврасида.

Бугун “Болалар адабиётимиз истиқлол даврида нималарга эришди?” деган саволга жавоб излар эканмиз, аввало, ўтган йиллар давомида болалар адабиёти ўз табиий ўзанларига қайта бошлаганини қониқиш билан эътироф этиш жоиз. Биргина мисол: мустақилликнинг илк йилларидаёқ мактабларимизнинг янги дастурларига “Одобнома” фани киритилди. Янги дарслик ва ўқув қўлланмаларимиздан Кайковуснинг “Қобуснома”, Шайх Саъдийнинг “Гулистон” ва “Бўстон”, Алишер Навоийнинг “Ҳайрат-ул аброр”, Абдулла Авлонийнинг “Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ” асарларидан олинган парчалар мустаҳкам ўрин эгаллади. Болалар адабиёти ўзининг маърифий-тарбиявий вазифасини бажаришга киришди. Буларнинг барчаси ёш авлоднинг маънавий комил инсонлар сифатида шаклланиши, ўз киндик қони тўқилган тупроғи, она Ватани, ўз халқи, ўз миллатининг содиқ фарзанди бўлиб етишишларида улкан маърифий аҳамият касб этиши шубҳасиз эди. Шуни ҳам алоҳида қайд этиш керакки, истиқлол даври янги ўзбек адабиётининг майдонга келишига 80-йилларнинг иккинчи ярмидаги адабиёт ҳам катта таъсир кўрсатди. Зеро, айти шу даврда болалар адабиёти том маънода ҳақиқатга тик боқадиган адабиётга айланди. Ёш авлодни эркесварлик туйғулари руҳида тарбиялашда илк қадамларни қўйди. Ана шу нуқтаи назардан, истиқлол даври болалар адабиёти ўсишда, улғайишда, ўзлигини

таниш йўлидаги изланишда давом этмоқда дейишга тамомила ҳақлимиз.

Сўнгги йилларда бадий адабиётни ўқиш сусайиб кетгани борасида тез-тез сўз кетмоқда. Бу борада Бахтиёр Назаров ҳам ўз мулоҳазаларини куйинчаклик билан изҳор этади: Ватан туйғусини мажбурлаб сингдирилмагани каби, мутолаага ҳам зўрлик билан ўргатиб бўлмайди. Хўш, ундай бўлса нима қилиш керак? Менимча, мактабларимизда, коллежларда, олий ўқув юртларида адабиёт фанини ўқитиш методикасини такомиллаштириш, ўқитувчилар савияни ошириш керак. Чунончи, муаллимлар асар сюжетини эмас, унинг бадий жозибаси ҳақида гапириб берсин. Агар болага бирор асарнинг жозибасини кўрсатиб бера олсак, кўнглига чўғ солиб қўйсак, айтмасак ҳам уни, албатта, топиб ўқийди. Аслида бадий адабиётни ўқиш сусайиб кетгани табиий жараён, бунинг ўзига яраша ижтимоий сабаблари бор. Эътибор беринг, ёзма адабиёт мавжуд бўлмаган даврда фольклор бирламчи эди. Ёзма адабиёт пайдо бўлиши билан халқ оғзаки ижоди намуналари кейинги планга ўтди. Телевидение юзага келганидан кейин инсоният тафаккурида жиддий ўзгаришлар рўй берди. Сўнгги йилларда коммуникация тизимидаги инкилоблар, хусусан, интернетнинг пайдо бўлиши билан адабиётга муносабат яна ўзгарди. Анча йиллар бўлди, хорижий газеталардан бирида ўқигандим. Педагогика фанлари доктори 6-синфда ўқийдиган фарзандига бир китоб олиб келиб берибди. Аммо ота боласига кунда-кунора уни ўқишни буюрса-да, айтгани кор қилмабди. Орадан маълум муддат ўтиб қараса, ўғли мук тушиб ҳалиги китобни ўқиётганмиш. Ота суриштириб билса, ўғлининг синфдошларидан бири айна шу асарни мақтаган экан. Кўриб турганингиздек, педагогика фанлари доктори бўлган отанинг насихатидан тенгқур дўстнинг тавсияси кучлироқ таъсирга эга бўлиши мумкин. Адабиёт ўлмайди, чинакам китоб шинавандалари йўқолмайди. Биз ёшлар бадий адабиётдан совиб кетди, деб нолиш ўрнига, бадий адабиётни ёшларга замонавий коммуникация воситалари орқали ҳам етказиш ҳақида ўйлашимиз фойдалироқ”.

Мактабларимизда (коллеж ва олий ўқув юртларида ҳам) ёзувчи-шоирлар ижодини чуқур ўрганиш эмас, кўп сонли ижодкорларни ўқитиш тенденцияси кузатилади. Ўрта мактабда эллик нафар, коллежда йигирма нафар, олий ўқув юртида ўттиз нафар (бу рақам кам ёки кўп бўлиши мумкин) ёзувчи-шоирни

Ўқитиш шартмикин?! Бунинг ўрнига ижодкорлар саногини камайтириб, классикларимизни чуқурроқ ўрганиш тўғри эмасми?! Қодирий мактабларда 5-6-синфдан бошлаб ўқитилади, менимча, уни бошлангич синфлар дастурга киритиш керак. Дейлик, биринчи синфда адиб асарларидан ҳикматли гаплар, парчалар ўқитилсин. Кейинги синфларда ҳам боланинг ёши, дунёқарашига мос сабоқлар берилсин. Токи фарзандларимиз мактабни битиргунга қадар Абдулла Қодирий ҳақида фақат маълумот олиб қолмай, улар қалбида адиб асарларига муҳаббат уйғонсин, дейди олим ўз фикрларини изчил баён этиб.

Ўзбек болалар адабиётининг ХХ аср 60-70-йилларигача бўлган даврини кейинги даври билан қиёсласак, гарчи бу даврлар орасида узвий боғлиқлик бўлса-да, кейингиси аввалгисидан жиддий фаркланишини сезмаслик мумкин эмас. Бунинг талай сабаблари бор, албатта. Ана шу сабабларнинг айримлари бадиийликка эътиборнинг кучайгани, болалар адабиётига хос хусусиятларнинг ижодкорлар томонидан чуқурроқ эгаллана бошлангани, айниқса, йирик жанрларда асарлар юзага келгани, болалар адабий танқидчилигида ҳам жиддий ўзгаришлар юз бергани, янги авлод ижодкорларининг майдонга келгани билан изоҳланади.

Болалар адабиётида янгича нафас

(ёхуд Сафар Барноев ижодий портретига чизгилар)

Сафар Барноев 70-80- йиллар авлодига мансуб ёзувчи эди. У дастлабки тўпламлари биланок болалар адабиётига янги ҳаволар олиб киришга интилди, деярли қирқ йиллик ижоди билан болалар шеърляти, ҳикоячилиги, қиссачилиги ривожига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшди¹. “Унинг жуссаси болалигидаёқ меҳнатда тобланиб тарашланди. Отаси урушга кетгач, рўзгорни тебратишда онасига таянч бўлди. Қўлигул онаси Рўзигул холанинг ёпган нонларини уйлари яқинидаги гузарга элтар, қайтишда, албатта, йўл ёқасидаги китоб дўконига кириб ўтарди. Турмуш уринишлари, болалиги ҳақида гапирганда: мен тўғри маънода ҳам, кўчма маънода ҳам нон қадрини яхши биламан, дерди Сафар ака. Айниқса, болалигимда онам ёпган нон иси, мазаси, ранги юрагимга, кўзимга муҳрланиб қолган” .

¹ Назаров Б. Қалби орзулардек кенг эди // Ўзбек тили ва адабиёти, 2008.-№ 4.

Тошкентда Сафар ака билан университетда бирга ўқидик. Унинг ёши биздан бирмунча катта бўлишига карамай, буни сездирмасликка ҳаракат қилар, доим ўзини тенг тутар эди. Пахта теримига чикқанимизда, терга ботиб астойдил меҳнат қилар, гулхан атрофидаги шеърхонликларда камсукумлик билан иштирок этарди. Кўпчилик бошловчи болалар шоири сингари унинг ҳам Қуддус Мухаммадий “Сандал”ида исиниб, “Печка”сидан тафт олгани шундоққина сезилиб турарди”¹, – дейди Бахтиёр Назаров бу ижодкор ҳақида сўз юритар экан. Чиндан ҳам, онгли ҳаёти адабиётнинг ичида кечган шоирнинг оилавий турмуши ҳам адабиёт билан боғланиб кетган эди: меҳрибон аёли Малика опа билан дастлаб адабиёт тўгарагида танишган эдилар. Сафар ака ёзган асарларнинг илк ўқувчилари, танқидчилари ҳам Малика опа ва фарзандлари эди. У оилага, фарзандларига, дўстларига ниҳоятда садокатли эди. Ўзи кирган давраларни, суҳбатларни гуллатарди. Қалби орзуларидек кенг, хаёллари жаҳонгир эди.

Даврадошларидан ёши каттароқ бўлгани учун ҳазиллашиб у кишига баъзан Сафар ота, деб мурожаат этардилар. Баҳор кунларидан бирида қайсидир бокка чойхўрликка кирдик, - дея хотирлайди ўша йилларни Бахтиёр Назаров.- Сафар ота, Рауф, Зоҳир, Нўмон, Ортикбой², мен... хали чой буюриб улгурмаган ҳам эдикки, нариги даврада ўтирганлар таниш чикиб қолишди ва бизни ўз ёнларига таклиф этишди. Давра кенгайди, суҳбат кизиди. Дўстларимиз қаторида ёзувчиларни яқиндан танимайдиган, лекин ижодга ишқибозлар бор экан. Биз Сафар акага гап орасида бир-икки бор “Сафар ота”, деб мурожаат қилганда бояги йигитлардан бири даст ўрнидан туриб, “Назир Сафаров, ўзлари бўладиларми, кечирасиз устоз, қоронғу тушиб, бироз танимабман”, деб қолса бўладими. “Ҳечқиси йўқ? Ҳечқиси йўқ” Назир Сафаров деганлари нечта бўлади, битта бўлади-да”, деб қўйди Сафар ака одатига кўра ўнг қўлини шеър ўқиётгандагидек бир-икки силтаб. Бояги йигит Назир Сафаровнинг роман, ҳикоя, очеркларини жуда севиб ўқишини тўлқинланиб гапира кетди ва бот-бот Сафар акага мурожаат қилиб, “қаранг-а, сира сиз билан бир дастурхон атрофида ўтираман деб ўйламаган эдим, омади юришган одам эканман”, деб қўярди пешонасидаги терни артиб, астойдил. Сафар ака ҳам

¹ Назаров Б. Қалби орзулардек кенг эди // Ўзбек тили ва адабиёти, 2008. - № 4.

² Рауф (Рауф Парфи), Зоҳир (Зоҳир Аълам), Нўмон (Нўмон Раҳимжонов), Ортикбой (Ортиқбой Абдуллаев)

салобат билан бир-икки бош силкиб суҳбатдошининг фикрларини маъкуллаб кўярди. Бундан таъсирланган йигитнинг ҳиммати билан дастурхон бир-икки бор янгиланди. Ана шундай, баъзан чин, баъзан ҳазил тарзда муҳлислар эътиборини қозона олган, чинакам ҳурмат ва эътиборга муносиб бўлган Сафар Барноевнинг бутун умри адабиёт билан боғлиқ ҳолда кечди.

Нашриётда, журналларда, Ёзувчилар уюшмасида баракали фаолият олиб борди. Хусусан, нашриётда муҳаррир бўлиб ишлаганда кўпдан-кўп дўстлари, таниш-нотаниш шоир, ёзувчиларнинг китоблари чиқшига бош-кош бўлди.

Истиклолнинг дастлабки йилларида Халқ таълими вазирлигида хизмат қилиб, маориф соҳасига мустақиллик руҳини сингдиришда жонбозлик кўрсатди. Ўша пайтда амалга оширилган кўпдан-кўп миллатпарварлик, ватанпарварлик ғоялари билан суғорилган ишларнинг мактаб ҳаётига, ўқувчилар онги ва қалбига сингишида Сафар Барноевнинг ҳиссаси бор.

“Гулхан” журналига Сафар Барноев муҳаррирлик қилган йиллар ҳам изсиз ва самарасиз кетмади. Асар ва муаллифларга талаб кучайди, журнал ранг-баранглашди, ўқувчилари доираси кенгайди, болалар адабиётига янги номлар “Гулхан ёғдулари” орқали кириб келди.

Бахтиёр Назаров Сафар Барноев ижодида ўзбек болалар адабиётининг ранг-баранг муаммолари, чунончи, болалар тақдирида ўчмас из қолдирган уруш даҳшатлари акс этганига алоҳида эътибор қаратади. “Чехралар” тўпламидаги шеърлар ва балладаларнинг, “Афғон ҳикоялари” туркумидаги асарларнинг асосий қисми ушбу мавзуни бадиий ёритишга бағишланган. “Қирк еттинчи йил ҳикоялари” деб номланган туркумга кирган асарларида — бутун бир авлоднинг — уруш тугаган паллаларда вояга етган, оқ-қорани тушуна бошлаган, кўнгли бир умр ярим бўлиб қолган болалар авлодининг қиёфаси акс этган. Бу авлод кейинчалик ўсиб-улғайди, эл-юрт хизматига камарбаста бўлди. Улар орасидан олимлар-у шоирлар, космонавт-у давлат арбоблари етишиб чиқди. Ота дийдорига тўймаган бу авлоднинг бир вакили сифатида Сафар Барноев “Ота ўғли”, “Дадамнинг кўллари”, “Дадам ҳақида қўшиқ” асарларида ўша давр болаларининг армонларини тасвирлагани ҳам мунаққид назаридан четда қолмади.

Адибнинг ижоди, асарлари ўз вақтида эътироф этилди ва айниқса, Бахтиёр Назаров томонидан муносиб баҳоланди. У Гафур

Ғулом номидаги мукофот соҳиби бўлди, “Офарин” мукофотиға мушарраф бўлди, шеърлари, ҳикоялари ўндан ортик тилларға таржима қилинди. Хусусан, уруш ҳақида ёзиб, айниқса, унинг даҳшатларини ўз бошидан ўтказган рус, украин, белорус, чех, поляк китобхонларини қойил қолдириш осон эмас. Сафар Барноевнинг уруш мавзуидаги шеър, ҳикоялари ана шу халқлар китобхонларига маъқул келиб, уларнинг тилларига таржима қилиниб, чоп этилган экан, бу ўзбек адиби маҳоратининг тан олинганидан далолатдир.

Бахтиёр Назаров ана шу жонқуяр ижодкор ҳақида “Қалби орзулардек кенг эди...” номли мақоласида жуда ҳам гўзал фикр ва мулоҳазаларни билдирган. Аввало, мақоланинг номига эътибор қаратсак, бу қадар оддий ва бежирим номни қайдан топиш мумкин. Ижодкор ва журналистлар одатда асар ёки мақолани ёзишдан ҳам кўра уни номлаш қийинроқ эканини таъкидлайдилар. Бахтиёр Назаровнинг китоблари-ю, мақоларининг номлари, сарлавҳалари эса жуда эътибор билан танланганиға гувоҳ бўлишимиз мумкин. (Бу борада ишимизнинг хулоса қисмида алоҳида тўхталиб ўтилади).

Сафар Барноевнинг ижоди фақат ушбу мавзудаги асарлар билангина чекланмаган, албатта, ҳаётда ўзининг мустақил ўрнини топишға интилаётган ёшлар, ўсмирлар дунёсига хос муаммоларни ёритиш Сафар Барноев ижоди учун бегона эмас эди. Бунга ишонч ҳосил қилиш учун унинг “Тоғдаман”, “Биринчи табассум”, “Соғинч” сингари тўпламлари, “Синфдошлар”, “Кийик боласи”, “Данак” каби ҳикоялари ҳамда “Оқ лайлаклар” сингари қиссаларига назар ташлаш кифоя. “Кичик ҳикоялардан ташкил топган “Кичкина Хўжа Насриддин” қиссаси XX аср сўнггидаги ўзбек болалар адабиётининг гўзал намуналаридан биридир. Бу асар ўз вақтида ўн минг нусхада нашр этилиб, жуда тез тарқалиб кетгани, ёзувчининг мухлислари кўплигини, у болаларнинг севимли адиби даражасига кўтарилганини кўрсатади”, дейди Бахтиёр Назаров. Том маънода айтиш мумкинки, бу қиссаси билан адиб ўзбек болалар адабиётига кичкина Хўжа Насриддин образини олиб кирди. Кичкина Хўжа Насриддиннинг ўзига хос саргузаштлари тасвири орқали ажойиб бир образ яратиб, ўзбек болалар адабиётининг кўркам биносига мустаҳкам ғишт қўйиб кетди. Ана шу ғиштнинг бинода қай даражада аҳамиятли эканини сеза олган танқидчи эса Бахтиёр Назаров эди.

Олим Сафар Барноев асарларини тадқиқ этар экан, шунчаки таҳлил этиш билан чекланиб қолмайди, уларнинг ҳар бирига муносиб баҳо беришга уринади. Адабиётшунослар орасида катталар учун ёзгандан кўра болалар учун ёзиш нечоғли кийин экани тез-тез таъкидланади. Худди шу каби танқидчилар учун ҳам катталар учун ижод қилувчилардан кўра, болалар адабиёти вакиллари асарларини таҳлил этиш, уларга тақриз битиш, тўғри ва муносиб баҳолаш мураккаб ва масъулиятли вазифа саналади. Ана шундай масъулиятни уддалаб, Сафар Барноев ижодига муносиб баҳо берган мунаққиднинг фаолияти ҳам эъзозга лойиқ.

Шу ўринда алоҳида қайд этиш керакки, 80-йилларнинг иккинчи ярми ўзига хос бир давр, яъни ижтимоий-маънавий карашлар ўзгариши, янгилиниш даври бўлди. Маънавиятимиздаги туб ўзгаришлар эса ижодкор ва танқидчилар олдига ҳам улкан талабларни қўйди. Бир пайтлар мадх этилган, кўкка кўтарилган кўплаб мавзуларни ҳаётнинг ўзи сиқиб чиқарди, ортиқча нарса сифатида баҳридан ўтди. Инчунин, бу даврда муайян даражада тозаланиш, уйғониш фасли ҳам бошланди. “Ошкоралик” йиллари миллат зиёлилари, бутун миллатимиз ўзлигини қайта идрок этишига туртки берди. Халқимиз фикр эркинлигидан фойдаланиб, ўзининг минг йиллик кадриятларига, эътиқодларига қайтди. Ана шу жараёнда ёшлар ижодининг ҳам ўзига хос камтарона ўрни бор. Ёш китобхон қалбида истиқлол туйғуларининг чечак отишига, ҳақиқий том маънодаги она Ватан-қиндик қони тўқилган муқаддас заминга меҳр-муҳаббат, унинг бетакрор табиати – қир-адирларини, тоғ-у ўрмонларини, боғ-роғларини, дарё ва қўлларини авайлаб-асрашга; Ўзбекистон деб аталмиш ана шу муқаддас Ватанга, унинг номини оламга танитган буюк фарзандлари-мутафаккир олим-у шоирлари, улуғ Туркистон ягоналиги учун курашган соҳибқирон тождорлари шаънига муносиб фарзанд бўлиш руҳида тарбиялашга хизмат қилади. Бахтиёр Назаровнинг таъкидлашича, ушбу ҳаётбахш анъаналардан етишиб чиққан болалар адабиёти, аввало, мавзу жиҳатдан янгиланди. Унга ўзбек характери, ўзбек қиёфаси, ҳаётга янгича кўз билан қараётган тийрак фарзандлар тимсоли кириб келди.

Ёш қалблар поэтик иқрономаси

Мустақилликнинг чорак асри мобайнида ўзбек шеърияти эришган ютуқлар ва камчиликни бирма-бир санаш қийин ва эҳтимол, бу ушбу мақола учун зарур эмасдир. Қолаверса, бу масалада санок ва эътирофнинг ўзигина кўнгилга бирор бир таскин бера олмаслиги аён, албатта. Лекин шу вақт давомида шеъриятимизда қандай ўзгаришлар бўй берди, қандай янгиликлар кўзга ташланди, деган саволларга жавоб беришгина эмас, уларга жавоб излашнинг ўзидаёқ мақсаднинг баъзи натижалари бўй кўрсата билади. Шу маънода мунаққиднинг умуман йигирма ёшлилар, айниқса мустақилликка тенгдош ёшдаги шоирларимиз ижодига бир назар ташлаш, уларнинг руҳий ва бадиий дунёсидаги эврилишларни кузатиш, тахайюлидаги реал ва идеал ғоялар, образларнинг ўзаро муносабатларини таҳлил этиши ҳам муҳим қиммат касб этади.

Мунаққид даставвал сўзни ёшларга, ёш ижодкорларга давлат миқёсидаги эътибор ва ғамхўрликка қаратади. Зотан олим ҳақли равишда таъкидлаганидек, мустақил юртимиздаги ёшларга эътибор масаласи ҳеч муболағасиз, жаҳоннинг исталган мамлакатидаги тенгқурлари ҳавас билан қарасалар арзигуликдир.

Мустақиллик йилларида истеъдодли ва иқтидорли ёшларга эътибор беҳад ортди. Биз буни Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида” ги Қонуни¹ мисолида яққол кўришимиз мумкин. Зотан, ушбу Қонун ҳужжати ёшларга оид давлат сиёсати соҳасидаги муносабатларни тартибга солишни бош мақсад қилгани билан ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Мустақил юртимизда ўсиб келаётган ёшларни ижтимоий жиҳатдан шакллантириш: интеллектуал, ижодий ва бошқа йўналишдаги салоҳиятини камол топтириш учун барча шарт-шароитлар яратилиши назарда тутилгани, бунинг учун ижтимоий-иқтисодий, ташкилий ва ҳуқуқий чора-тадбирлар тизими яратилгани ижодкор ёшлар қалбига чексиз ғурур ва ифтихор бағишлайди. Шубҳасиз, бундай ғамхўрликни собиқ шўролар тузуми пайтида фақат орзу қилиш мумкин эди.

Ёшлар ижодини кузатиш, истеъдод учқунлари куртаклаётган иқтидор соҳибларини аниқлаш, маънавий рағбатлантириш ишидан

¹ Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида. (ЎРК-406-сон) 2016 йил 14 септябрь.

Бахтиёр Назаров ҳам четда турмади. Мунаққид ўзига хос тахлилий ва танкидий мақолалари билан адабий танкидда энг гўзал анъана-ёшлар ижодиётига эътибор бериш миллий анъанаси ривожига сезиларли хисса қўшишга интилди.

“Ёш ижодкор кизларимизни рағбатлантиришга мўлжалланган Зулфия номидаги Давлат мукофоти каби рағбат шаклини дунёнинг бирор бир мамлакатидан топиб кўринг-чи. Зомин мушоиралари ҳақида матбуотдан маълумот олиб, шунчаки ташвиқотлардан бирида, деб юрган айрим хорижлик ёшлар бу учрашувларнинг шохиди бўлгач, хайратдан ҳаяжонларини яшира олмаганининг гувоҳи бўлганман”, дейди олим ўз мақоласида.

Дарҳақиқат, ҳар йили қаттиқ танлов асосида саралаб олинган бир қатор ёш ижодкорларнинг дастлабки китоблари катта нусхаларда давлат ҳисобидан чоп эттирилиб, жумҳурият миқёсида бепул тарқатилаётгани ҳам ёшларга кўрсатилаётган эътиборнинг навбатдаги ёрқин намунасидир. “Бу ёшдагилар мустақил ҳаётга эндигина кадам қўяётган, шеърятга ҳам эндигина атак-чечак қилиб кириб келаётган бўлса, ёзганлари ҳам шундан ортиб қаерга борарди? Ҳатто Эркин Воҳидов ва Абдулла Ориповнинг бу ёшда ёзганларидан кўп жилдликларига бор-йўғи уч-тўртгина шеър киритилган ва улар ҳам ҳозирги назарда ўртамиёна даражада. Шу маънода, йигирма тўрт ёшдаги шоирлар ижодига алоҳида мақола бағишлашдан бирор наф бормикан, эртароқ эмасмикан? Лекин йигирма тўрт ёшлилар ва баъзан, улардан ҳам бирмунча навқиронроқ ижодкор ёшларимиз ҳам борки, уларнинг дастлабки тўпламлари, туркум шеърларини ўқиб, теран дидли, ўзига хос тарздаги, ҳақиқий шоир деган мақомга муносиб равишда шаклланиб келаётган янги кучларимиз бор, деб дадил айта оламиз, дейди Бахтиёр Назаров.

Олимнинг бу мақоласи ҳар жиҳатдан эътиборли дейиш мумкин. Чунки унда ҳозирги йигирма ёшлиларимиз ижодининг қай даражада эканлигини билиш учун уларнинг устозлари, улкан салафларининг йигирма ёшда ёзган шеърлари билан қисқача киёсланган.

Маълумки, -деб ёзади Бахтиёр Назаров, - Фитратнинг бутун ижоди марказида Ватан ва озодлик масаласи туради. Унинг йигирма ёшлар атрофида ёзила бошлаб, икки-уч йилдан сўнг Туркияда нашр этилган “Сайҳа” тўпламидаги шеърларидан бирида шундай мисралар бор:

*Тонг саҳардан тавоф этгил, бу ватанимдир,
На ватан бу, саждагоҳ-у жоним ва танимдир,
Кўкда моҳим, осойиш-у иззат-шарафимдир,
Ҳам Каъбамдир, ҳам қибламдир, ҳамда чаманимдир.*

Туркистон мухториятини оташин ҳаяжон ва порлок кувонч билан кутиб олган Чўлпон эса йигирма ёшлар арафасида “Озод турк байрами” асарини ёзди. Шеър матни бир неча кун ичидаёк янги тузилган давлатнинг бамисоли мадҳиясига айланди. У ёшлар, намоишчилар, турли миқёслардаги йиғин қатнашчилари томонидан Тошкентда, Фарғона водийсида, Кўконда оммавий равишда ижро этилганига тарих гувоҳ:

*Кўз очинг, боқинг ҳар ён!
Қардошлар қандай замон!
Шодликка тўлди жаҳон!
Фидо бу кунларга жон!*

Нақорат:

*Туркистонлик — отимиз, турунлик унвонимиз,
Ватан — бизим жонимиз, фидо ўлсин қонимиз!*

Хўш, Бахтиёр Назаров нима учун бу каби мисолларни келтирмоқда. Эътибор берадиган бўлсак, йигирмаларга борар-бормаган ёш шоир бутун Туркистон ўлкаси халқининг ўтли орзумиди ва ҳатто, армонларини ўзига жо этган – ҳам мазмун, ҳам шакли жиҳатидан янги бўлган, хайрат ва нидога йўғрилган асарини яратган. Танкидчи бу ўринда “Ақл ёшда эмас, бошда!” деган фикрни хаёлидан ўтказган бўлса, ажаб эмас.

Ойбекнинг ўн тўққиз ёшида ёзган “Ишчига” номли шеъри ҳам Бахтиёр Назаровнинг эътиборидан четда қолмайди. Бу ўн икки сатрлик шеърнинг биринчи тўртлигида: “Эркинлик келди, бу йўлда лолалар-чечаклар кулади, жаннатлар яратур болғалар”, деса-да, асар якунига, айниқса, унинг сўнгги қисмига асл умидларини, ҳаётга, тузумга қарашларини жойлай билган:

*Денгиздек тўлқин ур, багир сен!
Зулматнинг юраги узилсин.
Йўқсиллар дунёсин чақир сен!
Дунёда чин ҳаёт тузилсин!*

Шеър маъно-моҳиятига, ғоявий йўналиши ва бадиятидаги тизилмага эътибор беринг-а, уларда даврдаги етакчи мақсадларнинг юраги уриб турибди. Кичик бир шеър замондошлар билан бир каторда шу замон ижодкорларининг дастурий йўналишидек жарангламоқда. Бу вақтда шоир ҳатто йигирмани ҳам қораламаган эди.

“Боғ” шеърини ёзганда эса Миртемир, эндигина ўн етти ёшда эди, дея ўз мулоҳазаларида давом этади Бахтиёр Назаров.

*Бог! Шарқнинг булутлар босган уфқида ўтлар ёнади.
Ёвузлар булгаган мажруҳ кўксига шуъла ёқади...
Йилларнинг жабрини тортган андалар турган ўхшайди,
Занжирлар исёнсиз узилмаслигини билган ўхшайди.*

Шеър остига битилган 1927-санасини кўрмасангиз, унинг муаллифи ўспирин йигитча эмас, каттагина ҳаётий тажрибага эга, дунёқараши чиниққан ва тиниққан шоир бўлса керак, деган фикрга боришингиз табиий, дейди олим. Чиндан ҳам! Бунинг устига асар замирида Ватан дардлари айтилиб, шу ёшдаёқ шеърятнинг ажиб сир-синоатлари устида астойдил излана бошлаганининг гувоҳи бўламиз:

*Қандай гўзал, қандай ложсувард,
Хаёл каби кўринар жаҳон.*

Ёки:

*Деразамга урилади қор,
Урилади жарангсиз қулуш.
Деразамга урилади қор,
Қор сингари оппоқ бўлди туш.*

Бахтиёр Назаров XX аср ўзбек шеърятига тамомила янги руҳ, янги оҳанглар, охори тўкилмаган бадний образлар, янги шакллар

олиб кира бошлаганида Рауф Парфи ҳам йигирма ёшда бўлганини таъкидлар экан, унинг бетакрор сатрларига эътибор қаратади. Жумладан, “Кундуз ўйга чўмар тун ярми”, “Кечки қуёш турмаклар сочин, Жозибали бўлар эртага”, “Шабнамнинг соф қадаҳи синди, Кулимизни совурди фалак. Сен мендан айрилдинг, мен сендан, Ўйин тушар рангин камалак”. Бу каби қуйма сатрларни сеза олиш танқидчининг нигоҳи ўткир, поэтик диди нозик эканининг яна бир далилидир. Зеро, мунаққиднинг энг катта ютуқларидан бири ҳам ана шундай бетакрор сатрларни, беназир мисраларни илғай олишида кўзга ташланади.

Рауф Парфининг ўн тўрт, ўн етти, ўн саккиз, ўн тўққиз ёшларидаги ижодига назар ташласак, шоир жуда эрта шеърдаги мазмун, гоя, мақсад билан бир қаторда, асар шаклига ҳам катта эътибор қаратганини кузатамиз, дейди олим. Ҳақ гап, шоирнинг йигирма ёшида ёзган бир-биридан гўзал сонетлари борки, Чўлпон ва Усмон Носирдек буюклар ижодида ҳам бу жанрдаги шеърлар учраса-да асарнинг бадиий теранлиги ва жаҳон адабиётидаги намуналари билан бир қаторда тура олишидан келиб чиқиб, Рауф Парфини ўзбек адабиётида сонет жанрининг асосчиларидан бири дея оламиз. Шоир ана шу сонетларидан бирида бундан салкам эллик йил аввал Ватаннинг озод бўлишини истаб, шундай деб ёзган эди:

*Ўйғонар Туркистон, ўйғонар дунё,
Порлоқ умидларга тўлиб кун ботар.
Бахт сингари олис юлдузлар, гўё,
Азал гўзаллигининг шаъмини ёқар.*

Бахтиёр Назаров шоир йигирма ёшларида ёзган шеърларидан яна бири сифатида қуйидаги мисраларга тўхталиб ўтади:

*Бир сўз бор.
Безубор тонг каби гўзал.
Тонг чоғи очилган гунча каби,
Ғунчада шабнам каби мусоффо.
Ширин туйғуларнинг
Ширин фарзанди
Осмон каби бепоён кўзлар севинчи янгли,
Бир сўз бор.
Бир сўз бор.*

Қандай сўз экан у “Ҳақиқат сўзидан ҳам ва ҳатто ҳақиқатнинг ўзидан ҳам юксак бўла оладиган”, деган ўйга берилади бу мисраларни ўқиган ўқувчи, танқидчи ва адабиётшунослар. Ҳар ким ўз интеллекти, дарди, нияти, орзусидан келиб чиқиб, уни топгандек ҳам бўлади. Ким учундир бу сўз “бахт”дир, бошқа биров учун эҳтимол “Ватан”, кимлар учун “муҳаббат”, ким учун “она”. Бахтиёр Назаров шоир ниятини тўғри илғай олди, бу борада бошқалардан кўра асослироқ фикрни у айта билди. Олимнинг таъдиклашича, Рауф Парфи учун бу сўз “озодлик” эди. Зеро, унинг бутун умри шу сўз моҳиятига яширинган дард билан ўтди.

Шундай қиёслардан сўнг Бахтиёр Назаров мустақиллик ёшига тенгдош шоирларнинг эндигина куртак ота бошлаётган ижодига назар ташлайди. Истиқлол, Байроғимиз, Конституцияни қуйлаш алоҳида ўрин тутишини таъкидлар экан, дастлаб Ўзбекистон Миллий университети талабаси Дилфуза Усмонованинг “Орзуларим”, “Умидлар қанотида”, “Ширин афсун” номли уч шеърий тўпламларидаги айрим мисралар ҳақида фикр билдиради.

*Истиқлол — Истиқбол бу мангу тилак,
Ватаним, муборак, шонли айёминг —*

деб ёзар экан, бу мисралар шунчаки, риторика, қуруқ мадҳиябозлик эмас, бу нидо барча ёш замондошлари қалбидан отилиб чиққан “Уммон туйғулари”нинг самимий ифодаси эканига ишонасиз. Ёш шоиранинг “Юртимга тилак” шеъридаги:

*Энг улуг, энг азиз шодиёнамиз,
Асрларга татир-мустақиллигим.
Ватан меҳри — уммон, мунис онамиз,
Шалола янглиғ соф, эзгу диллигим —*

мисралари эса юқоридаги фикрларнинг яна бир тасдиғи ва давоми сифатида жаранглайди. Эътибор берсак, дейди танқидчи, мисраларда фавқулудда бир образлилиқ, қутилмаган ўхшатиш ёки мажозни кўрмайсиз, сезмайсиз. Бироқ, энг асосий нарса – беғубор ёш қалбнинг, шу қалбга туташ миллионлар юрагининг ифодасидир.

*Юксал, яна излан, шиддат билан тош,
Бўлайлик биз ёшлар сенга елкадош,
Олдинда кутажак порлоқ келажак!
Юртим муборакдир Сенга қутлуг ёш,*

мисралари бугунги поэтик икромнома эканидан ташқари улар ўзида бугуннинг шукроналигини ва келажакка ишонч руҳини ифодалашди жихатидан ҳам қимматли эканини таъкидлайди Бахтиёр Назаров.

Танқидчи бу каби мисолларни шунчаки танламаган, кўзи тушган жойдан олиб қўя қолмаган. Балки бунинг учун жуда кўп ёш ижодкорларнинг илк тўпламлари билан танишиб чиққан ва синчи мунаққид улар орасидан энг сараларини, эътибор тортадиганларини танлаб олган. Жумладан, ёш шоира **Турсуной Мажидованинг** “Кўклам тухфаси” номли тўпламидаги “Мустақиллик” номли шеъри олимнинг эътиборини торта олди:

*Сўрасалар, Ватаннинг эркаси кимлар?
“Бизмиз”, – деб айтамыз, қалбда ифтихор
Сўрасалар, Ватаннинг эртаси кимлар?
“Бизмиз”, — деймиз буюк келажаги бор!*

Келажакка умид ва энг асосийси, келажакнинг буюк бўлажагига ишонч шеърнинг меҳварини ташкил этади. Ёшлар, хусусан, бу каби шеърларнинг муаллифлари Ватаннинг ҳозирги эрка фарзанди экани баробарида унинг эртаси ҳам эканликларини комил ишонч билан қўйлайдилар. Ватаннинг келажаги буюк эканига шубҳасиз ишонч, бундай шеърларнинг бутун руҳиятини ёритиб туради. Мустақиллик асрлар давомида орзу қилинган буюк неъмат, ота-боболаримиз узоқ вақт интилиб келган бир толе эди. Шу боисдан ҳам, истиқлолнинг илк даврларида хоҳ ёш, хоҳ тажрибали ижодкор бўлсин мустақилликни мадҳ этиб асарлар битишга ўзини бурчли деб билди. Аммо худди шу даврда бадиятдан кўра кўпроқ чорлов, даъват, мадҳия мақомлари устун бўлган асарлар ҳам пайдо бўлгани, афсуски, ҳақиқат эди. Аммо бунга кўриб билиб турган кўплаб атоқли танқидчилар ҳам негадир бунга кўз юмдилар. Аммо Бахтиёр Назаров бу борада ҳақиқатни айтишга ўзини бурчли деб билди. Жумладан, олимнинг қўйидаги фикрларига эътиборни қаратамиз: Айни вақтда шеърлар структурасида бадиятдан кўра поэтика, чорлов, даъват ёхуд

этироф мақомлари устунлик қилади ҳамда бу ҳол ёшлар мазкур йўналишдаги асарларнинг бадияти устида алоҳида ишлашлари лозимлигини кўрсатади.

Бахтиёр Назаров мустақиллик тенгдошларидан яна бири **Малоҳат Мамажонованинг** “Истиклол” шеърига юқори баҳо бериб шундай дейди: Малоҳат ўзбек халқи тақдиридаги улуғ тарихий ходисанинг ўзинигина мадҳ этишга берилиб кетмайди. Ёш шоирани, айниқса, Истиклол натижалари қизиқтиради:

*Жаҳон эшиклари очикдир бу кун,
Ҳар қайга қўл чўзсам етар қўлларим.
Тенглар ичра тенгман, ҳам бутун,
Ҳар қадамим қутлуг, порлоқ йўлларим.*

Жаҳон эшиклари очиклигига бутун дунёнинг манаман деган мамлакатларида Малоҳатнинг юзлаб-минглаб тенгдошлари эмин-эркин таҳсил олаётганининг ўзи ёрқин далил бўла олади. Лирик қаҳрамон қўлини қаерга чўзса етиши - етти иқлим, барча китъаларда ранг-баранг халқлар-у ташкилотлар билан турли йўналишларда алоқалар ўрнатишигина эмас, ўзбек фарзандининг овози китъанинг исталган нуқтасида ўз ўрнига эга дадил жаранглаётгани ҳамдир.

Мустақилликни баъзи шоирларимиз буюк тарихий ғалаба сифатида куйлайдилар. Бошқа бирлари бугунги улуғ бунёдкорлигимиз, ютуқларимизнинг жаҳон томонидан тан олинмишидаги бош омил сифатида кўрсатадилар. Баъзилар истиклол кийёфасини ёритиш учун чуқур, теран, гоҳида фалсафий, мураккаб образларга мурожаат этсалар, баъзи ёш шоирларимиз асосий мақсадни ниҳоятда содда, оддий халқона образлар орқали амалга оширишга ҳаракат қиладилар. Бу оддийлик, соддалик асарнинг бадий қимматига путур етказмайди, аксинча, унинг ўзига хос, халқона йўсинда ёритилишига бўйсундирилади. Марғилонлик **Дилшода Расулованинг** мўжазгина шеъри таҳлилида ҳам Бахтиёр Назаровнинг чинакам мунаққидлик маҳорати кўзга ташланади:

*Қўлимдаги бутун нон,
Бобом турган қадим шон,
Юрагимда пок виждон –
Мустақиллик!*

Юзаки қараганда, шеър оддий сўзлар йиғиндисидек, илгари сурилаётган фикр ҳам жўн бўлиб туюлиши мумкин. Аслида эса ундай эмас. Бу ўринда оддийлик ва соддалик фақат шаклгагина тааллуқли. Бу – халқ қўшиқларига хос соддалик. Бу соддалик замиридан Бахтиёр Назаров чуқур маъно ва теран ғоялар топа олади. Қўлдаги бутун нон, матн юзида кўриниб турган маънодан ташқари ўзбекона лутфдан келиб чиқиб қаралганда, толеъ, давлат шукроналик бутунлигининг бадий ифодасидир. Бобо тутган қадим шон эса, буюқ тарихимиз, Соҳибкирон Амир Темур, Хоразмий, Фаробий, Ибн Сино ва бошқаларнинг бугун бизга дахлдор шон-шуҳратлари. “Юракдаги пок виждон” мисрасига чуқурроқ эътибор берсангиз, у оддий бир фикр ёки ҳатто тафтологияга ҳам ўхшаб кўриниши мумкин. Лекин ундай эмас. Ахир, куни кечагина шўролар тазйиқи, зуғуми, мустабидларча зўравонлиги виждонимизни ярим, имонимизни чалажон, эътиқодимизни бебурд қилишга интилмадими? Бугун эса виждонимиз, имонимиз бутун, у ўзимизда, ўзимизники, бунинг сабабчиси Мустақилликдир демоқчи бўлади Дилшода. Қатағон қилинган боболар шон-шуҳратини ҳам қайтариб берган, қайта тиклаган, бугун уларнинг кадр-қимматини баланд кўтариб, хотиралари шарафига деярли ҳар йили улкан бунёдкорлик ишларининг амалга оширилишига асосий сабабчи ҳам Мустақилликдир дейди шоир. Қолаверса, қўлимиздаги нонимиз бутунлиги - толеъимиз, ўзлигимиз, қувонч-у орзуимиз бутунлиги ҳам Мустақиллигимиз туфайлидир, дейди танқидчи. Шеърнинг иккинчи тўртлигида шоира ўз фикрини янада бойитиши ҳам олим назаридан четда қолмайди:

*Онам ёзган дастурхон
Шоир-у олим, дехқон.
Вужудимда оққан қон –
Мустақиллик.*

Бу мисраларни Бахтиёр Назаров куйидагича таҳлил этади: “Бирипчи мисрада ҳам Она бор, ҳам у ёзган дастурхон. Она таърифнинг ўзингиз бераверинг. У ёзган дастурхон эса, ҳам оила, ҳам насиба, ҳам неъмат, ҳам меҳр. Ўзбек улумида она ёзган дастурхон. бу – тўкинлик, бағри кенглик, тинчлик, ахиллик, ҳамжихатлик мисраси. Шоир-у олим, дехқон – моҳиятан халқ дегани. халқнинг бирликдаги заковати дегани. Вужудда оққан қон

эса, хаётдир, бугунгина эмас, келажак ҳамдир”. Кимлардир Мустақилликни куйлашни баландпарвоз эпитетларнинг жаранглашида деб билиши мумкин. Танқидчи Бахтиёр Назаров эса, уни юқорида шарҳланганидек, ниҳоятда оддий, лекин ниҳоятда чуқур, халқона образлар замиридан сизиб чикувчи юксак маъноларда кўради.

Ёшларимиз Мустақиллик, Байроғимиз, Конституциямиз катори миллий Гербимиздан ғурур туядилар, бу борадаги хаяжонлари, туйғуларини шеърга солишга ҳаракат қиладилар. Бундай шеърлар ўзининг болаларча самимияти билан ажралиб туради. Мадина Раҳмонованинг “Хумо сўзи” шеъри ана шундай манзумалар сирасига киргани учун ҳам Бахтиёр Назаровнинг эътиборига ва эътирофига сазовор бўлди. Шеърда Хумо куши тилидан айтилишича, унинг пок нияти, айна вақтда, зийнати ҳамдир ва, айниқса, гербимизда кўрк экани уни ниҳоятда фаҳрга чулғайди. У ўзининг яхшилик элчиси эканидан калбида ғурур туяди. “Осмоним тинч учаман, кенг замонни кучаман” дейди шеър қаҳрамони Хумо. Шеърни ўқиб бу фикрларни айтаётган фақат Хумо кушигина эмас, шеър муаллифи ва унга тенгқур ёшларимиз ҳамдир, деган хулосага келади танқидчи. Зотан, Хумонинг тинч осмони Ватандошларимизнинг ҳам тинч самосидир. Кенг замонни кучаётган ҳам фақат Хумо кушигина эмас, Мустақиллигимиз ва унга тенгдош ёшлар ҳамдир. Худди шундай шеърлардан яна бири сифатида Бахтиёр Назаров Дилфуза Усмонованинг “Муқаддас комусим” шеъридан парчани ёдга олади:

*Қай элларни кезмай, сенсан қўриқчим,
Фақат оқ йўлларга йўллар қўриқчим,
Жабрим аритувчи жондай ёруғчим,
Сен борсан қаддим тик, қалқон-қиличим.*

Шеърнинг дастлабки мисралари ўқувчида: яна эскича тарздаги баландпарвозликми, деган таассурот қолдириши мумкин эди, аммо кейинги сатрлар сизни бу фикрдан қайтаради. “Жондек ёруғчи” каби образ эса ёш шоиранинг чиройли изланишларидан дарак беради, мунаққидни ўзига жалб этади. Қалқон-қилич” образида ўз ифодасини топган бадий фикр, наинки комусимизга, балки унинг ортида турган Ватанимизга, ўз-ўзини химоя қила олувчи куч-

кувватига, сиёсатига ҳам бир поэтик ишора сифатида шеърхонда илик таассурот қолдиради, деган хулосага келади мунаққид.

Ҳар бир халқ ва миллат ўзлигида муҳим ўрин тутувчи Ватан, Мустақиллик, Конституция, Байроқ каби тушунчаларни бадий тараннум этиш, қайси ёшда бўлишидан қатъий назар, ҳар бир ижодкордан катта масъулият талаб этади. Лекин иқтидорли ёш шоирларимиз бу масъулиятдан чўчимайдилар, чунки ўзларига ишонадилар ва мазкур мавзуларга дадил мурожаат этадилар. Бу борада тажрибасизлик туфайли битилган, анчайин, бўш, саёзгина ёзилмалар бисёр эса-да, ёшларига муносиб равишда навқирон туйғулар тушиб турганини кўрсатувчи ўсмирларга, ёшларга хос қалб тепишлари ва тебранишлари, шуларга муносиб равишдаги чиройли образлар товланиб турувчи шеърлари ҳам талайгина. Аммо уларни сеза олиш учун мунаққидга теран фикр, кўра олиши учун эса ўткир поэтик нигоҳ зарур. Бахтиёр Назаровнинг гўзал топилмаларидан яна бири **Фарида Тошпўлатованинг** “Байроқ” деб номланган шеъри бўлди:

*Ҳилтираган байрогим,
Жўшқин сайил ўхшайди,
Ё бобомнинг серажин
Манглайига ўхшайди.
Байроқ ўзи эл юзи,
Шу ном унга мос эрур,
Терлаган пешонага
Ой битгани рост бўлур.*

“Бу ёш, навқирон қалбли шоирнинг асари экани ундаги образлар ва оҳанглардан шундоқкина сезилиб турибди. Катта ёшдаги шоир бу тарзда ёзмаслиги мумкин. Жуда ёш қалб эгасигина болаларча покиза, ўйноқи, сероҳанг бўёқларда ёзади. Фарида ана шундай қалб эгасидир”,- дейди олим қувонч билан. Ҳозир ўн саккизга кирган шоира бу шеърни ёзганида ўн бешда эди. Тўғри, ижодкор асарига муносабатда ёшга ишора одатий ҳол ҳисобланмайди. Бирок шеърлари таҳлилга тортилаётган шоирларимиз ёши истиклолга тенгдош эканини адабиёт ихлосмандлари билиб қўйсалар зиён қилмас деган маънода, Бахтиёр Назаров шундай йўлни танлади. Олим бу шеърга юксак баҳо бериб “Бу шеър Абдулла Ориповнинг Мустақилликка эришган

тарихий кунимизда ёзилган “Елкангта офтобнинг текканлиги рост бўлсин” номли шеъри руҳида ёзилган” - дейди у.

Бошқа бир ёшлар ижодига назар ташлаганда эса Бахтиёр Назаров Ватан тушунчаси ёшлар талқинида турли кўриниш, турли ракурсларда намоён бўлаётганлигини англайди, ҳис этади ва албатта, бундан танқидчи, адабиётшунос сифатида қувониб гапиради: “Мустақилликка тенгдош ёшлар ижодини кузатсак, уларнинг шеърларида, айниқса, Ватан образи алоҳида ўрин тутишининг гувоҳи бўламиз. Мунира Қўқоновага Ватан деган сўз оят қадар муқаддасдир. “Тилимда муқаддас бир оят Ватаним” деб ёзади у. Ватан дер экан, кимдир тарихга назар ташлайди, бошқа биров бу масалани ҳозирги мустақиллик билан чамбарчас бирликда кўради, яна кимдир унинг келажагини тараннум этади:

*Жалолiddин ўзингсан,
Ўзингсан Темур Малик.
Соҳибқирон кўтарган,
Байроғимсан, Ватаним.*

Турсуной Мажидованинг бу мисралари ҳам Бахтиёр Назаров эътиборини ўзига қарата олди. Чунки аксар шарҳларимизда тарихни улуғлаш борасида устоз шоирлар Эркин Воҳидовнинг “Ўзбегим”, Абдулла Ориповнинг “Ўзбекистон”ига эргашиб ва, кўп ҳолларда, улардан ортикча бир гап айтолмай, такрорга, қайтариққа йўл қўйган ҳолатлар ҳам кўзга ташланади. Лекин Ватан тараннумида янгича ёндашувга интилиш, янги образ ва шакллар топишга астойдил ҳаракатни ҳам сезмаслик мумкин эмас.

Давлатжон Каримов йигирмани йигириб турган шоирларимиздан бири. Унинг дастлабки тўпламида Ватанга бағишланган шеърлари алоҳида ажралиб туради. Ватан менинг ёлғиз манзилимдир, менинг юрадиган ёлғиз йўлимдир, дейди ёш шоир. Унинг куйлай билиши ҳам Ватан туфайли, кучи, зўрлиги ҳам фақат Ватандан. “Бағишлов” шеъридаги лирик қаҳрамон ҳар куни ва умуман, умрининг ёруғлиги сабабчисини Ватандан кўради. Унинг талқинича, ҳатто муборак ҳаж ҳам, саждагоҳлик ҳам Ватандан айро бўлиши мумкин эмас. Танқидчи шунга ҳам алоҳида эътибор қаратдики, Давлатжон Каримов тасвиридаги Ватан фақат ютуқлар-у қувончлардан, буткул машҳурлиги билан шон-шуҳрат топган кишилардангина иборат эмас эди. Мунаққид нигоҳлари

билан қарасак, Давлатжон мадҳиясидаги Ватан, кези келганда, оғир мусибатларни бошдан кечирган, баъзида тундай қоронғу кунларида чакмоқдай, чақиндай ёвқурликлар эгаси бўла олган, лекин доимо юзи ёруғ чиққан мўтабар гўшадир. Яъни Ватан образини доимо нурлар оғушида эмас, бор мураккабликлари билан, айнаи вақтда, ўз идеалига, орзуларига мустаҳкам боғлаган ҳолда чизишга ҳаракат қилгани эътирофга сазовор:

*Ватан - Усмон Носир,
Чўлпон - Ватандир.
Ватан чақинимдир,
Ватан йўлимдир...
Онам қулча ёпган
Қадрдон тандир
Ватан - ёлғиз манзил,
Ёлғиз йўлимдир.*

Бундай мисраларни таҳлил этар экан Бахтиёр Назаровнинг инжа қалб ва ёлқинли туйғулар эгаси эканлигини ҳис этамиз. Ватаннинг она қулча ёпган қадрдон тандирга ўхшатилишида тасвирдаги миллийликка жиддий эътибор берилгани, ва мунаққиднинг буни илғай олгани унинг катта ҳаётий тажрибали адабиётшунос эканини кўрсатади. Ушбу шеърдаги Ватанни “ота юзидаги тизимкор ажин”га ўхшатишини айтиш замирида ҳам чуқур ва теран поэтик маънолар топишга уринаётганини таъкидлаш ўринлидир. Тўғри, Ватан дейилганда юздаги ажин образига мурожаат шеърятимизда учраб турадиган ҳодиса. Лекин танқидчи ёш шоирни бу ўринда кўчирмачилик ёки такрорчиликда айблашга шошилмайди. Чунки бу образ шеърдаги чуқур ва атрофлича ишланган бадний яхлитлик замиридан ўсиб чиқади.

Шу ўринда, Бахтиёр Назаров ёшлар ўзгалар ишлатган образларни такрорламаслик масаласида ниҳоятда хушёр бўлишлари кераклиги ҳақидаги талаб доимо ўз ўрнида туришини яна бир бор таъкидлаган ҳолда, ижоднинг бошланғич палласида ёшларга у ёки бу бадний образ аввал ишлатилган эди, деб каттиқўллик, талабчанлик қилиш замирида, баъзан ноҳақ айбонлашларга йўл қўйишда ўзимиз ҳам эҳтиёт бўлишимиз керак бўлади, дея таъкидлайди. Лекин шуни ҳам айтиш жоизки, “Бағишлов” шеърда Давлатжон Каримов бир ўринда Ватанни “бўсадан лабимга уринган

насим” дейдики, бу образ бизга энди катта фарқсиз Усмон Носир ва Рауф Парфи шеърларидаги ҳолатлардан бирини ёдга солади ва такрорга ниҳоятда яқин экани билиниб қолади. “Бу, эҳтимол, Абдулла Қаҳҳорнинг ўзи эътибор қилган ҳикояларидан бирига ихтиёрсиз равишда Чеховнинг кучуги кириб қолиб, вовуллаб колганидек, Давлатжон шеърда ҳам бу ҳолат ўзи сезмаган ва пайқамаган равишда рўй бергандир, дейди олим. Лекин нима бўлган тақдирда ҳам, ижод, шеърият шундай бир хилкат, шундай бир машаққатки, у нечоғлик гўзал ва хушбахт эканидан қатъий назар, қайси бир кўринишда бўлмасин такрорни хушламайди”¹.

Ватанни ҳамма куйлаши мумкин. Бироқ ҳар қандай куйлашда ҳам куйлаш бор. Бир қатор ёш шоирларимизда Ватанни куйлашда баъзан мақсаддаги идрок ва туйғунинг аниқлигидан кўра, хоҳиш ва истакнинг ўзигина устунлик қилгани сезилиб, гўзал ёхуд маъқул шеър чикмагани билиниб қолади. Ўзига талабчан, хушёр ёш шоирларимиз эса Ватан ҳақида нима ёзмоқчи бўлаётганига, нега ёзилаётганига аввалдан алоҳида эътибор берадилар. Мақсадни кўнгил тубидан чуқур ҳис этадилар, фикр ва ғояни идрок чигиригидан ўтказадилар. Бахтиёр Назаров Ватан мазусидаги шеърларни таҳлил этганида матндаги яхлитлик ва узвийликда бирмунча тарқоклик кўзга ташланса-да, асардаги лирик қаҳрамоннинг Ватанни англашдаги маънавияти, бурчни идрок этишдаги ўзига талабчанлиги ўқувчида яхши таассурот қолдиришига алоҳида эътибор қаратади.

*Аста оқ-қорани танигач сўзим
Ватан гавдаланар кўзим ўнгида*

деб ёзади шоир. Бахтиёр Назаровнинг бу шеър ҳақидаги талқини эса куйидагича: Ватан ҳам кўнгилзор, ҳам меҳрибон бўлиб туюлишининг омил ва сабабларини бу лирик қаҳрамон яхши тушунади. Қаҳрамоннинг “Бахтим - шу юртда келдим оламга” дейишининг боиси ҳам шунда. Лекин туғён шеър охирига бориб кўтарилиш ўрнига, сусайиб кетгандек кўринади. Бунинг сабаби якуний эффект ўрнини шеърда фикрий парокандалик эгаллагани туфайли бўлса керак. Бундан ташқари, асарнинг охириги тўртлигидаги “Шу юртга меҳрдир ёлғиз айблик” мисраси билан

¹ Назаров Б. Қалби орзулардек ксиг эди // Ўзбек тили ва адабиёти, 2008.- № 2.

шоир нима демокчи экани мавҳумлигича қолади, дейди мунаққид. Чиндан ҳам, бу Ватанни англаш учун, энг асосийси, меҳр керак. Ойдин Бозорова “Мўъжиза фасли” шеърида:

*Бу қадим юрт гўзалдир асли,
Меҳр билан термулсанг агар,*

дер экан, бу туйғуларнинг ҳақиқатан ҳам ниҳоятда самимий ва чиндан ҳам аслида шундай эканига дил-дилдан ишонасиз. Ватан киёфасига бадиий таъриф беришда ёш шоирларимиз гўё бир-бирлари билан ўзаро мусобақада бўладилар. Ватан суратига, Ватаннинг ҳиссий ва шуурий табиатига топилган навбатдаги гўзал ташбеҳлардан бирини Абдуманноб Мансуровнинг “Ватан хайратлари” шеърида учратамиз. Бу шеър муаллифини Ватан ўзининг буюк ўтмиши, улуғ фарзандлари ёхуд бугунги хурликдаги парвозлари билангина хайратга солмайди. Биргина “Ватан” исмининг ўзиёқ шоир кўлига қалам тутқазиб ҳисларига дарс бераётгандек бўлади. Шоир таъкидлашича, осмонларни кучган бу юрт кишлоқларининг наинки тупроғи, ҳатто пахса деворларида ҳам куёш гуллаётгандек бўлади. “Ватан хайратлари” шеърида Ватан унинг эгаси, бунёдкори, меҳнаткаши, хусусан, бу ўринда бобо дехқон билан ҳаракат бирлигида тараннум этилади.

*Пиёламда меҳринг туради тўлиб,
Яшил ҳаловатинг ҳар битта япроқ.
Қалдирғочларингга ҳур Ватан бўлиб,
Дехқон кафтларида куйлайди тупроқ.*

Ёш шоир азиз она тупроқ киёфасида Ватан киёфасини кўриш, Ватан руҳини ҳис этишдан ташқари, бу тупроқнинг дехқон кафтларида куйга айлана олишини эшитади. Куйлаётган бу фақат тупроқ эмас, Ватандир асли. Шеърда ёш шоирнинг маъно кўчими ва серқатламлилиқ борасида ҳам жиддий изланишлар олиб бораётгани, бу йўлда муносиб ютуқларни қўлга киритаётганини ҳам айтиш керак. Юқорида келтирган тўртликда чаппар ураётган қалдирғочларнинг ҳақиқий қорақўз қушлардек қабул қилишимиз мумкин. Айни вақтда, бу қалдирғочлар шоирга тенгқур, истиқлолимизга тенгдош ҳур эркин ёш авлод сифатида ҳам идрок этилиши ўзини оқлайди. Дехқон кафтларида куйлаётган тупроқ

айнан шу мукаддас тупроғимиздир. Куйлаётган тупрокни куйлаётган Ватан тарзида, истиклол нашидаларидан мунаввар ватандошларимиз сифатида тушунсак ҳам, шеър ифоридаги ғояга вобаста фикрлаган бўламиз. Абдуманноб Мансуров ўз шеърларида Ватан билан бир каторда унинг бугунги фарзандлари, хусусан, тенгқурлари, истиклол тенгдошларининг ҳам киефасини яратишга интилади. Бу ёшлардаги, айникса, ўктамлик, журъатлилик, чакмокдек кескинлик фазилатлари унинг эътиборини кўпроқ тортади. Бу мақсад, маънони поэтик йўсинда қуйидаги тарзда шеърга туширади:

*Мақсад таранг этиб тортилган камон,
Нафосат юракда уради чапак.
Ой чиқмаган оқшом, титроқли замон
Юрагимдан чакмоқ сўрайди фалак.*

Ёш юракдан фалакнинг чакмок сўраши, айна вақтда, замоннинг ёшларидан тутаб яшашни эмас, чакмокдек ёркинлик ва кескирлик билан яшамоқни сўрашига, ёшларимиз бағрида ана шундай чакмоқлар борлиги ва бўлиши лозимлиги шарт ҳамдир. Ватанни севиш, уни мадх этиш, кўкларга кўтаришгина эмас, унга муносиб фарзанд бўлмоқ истаги ёш шоирларимиз асарларидаги лирик кахрамонлар табиатида товланиб турган асосий хусусиятларидан биридир.

Мустакиллик ёшларга кўпдан-кўп имкониятлар берди. Шу жумладан, бадий ижодда ҳам. Ўзбек халқи тарихининг ҳеч бир даври, ҳеч бир замонида ҳозирги истиклол кунларимиз даражасида ёшларнинг китоблари кўп нашр этилган эмас. Тўғри, айникса, ижодда санок, санокдаги кўплик масалани ҳал қилмайди, албатта. Шу маънода ҳозир нашр этилаётган китобларнинг сони жиҳатдан бисёрлиги бизни фақат қувонтирадиган ҳодиса эмас. Зотан, чоп этилаётган тўпламлар, китоблар ичида эътиборга муносибларидан кўра, саёз ва бўшлари кўпроқ экани сир эмас. Лекин ҳамма гап шундаки, бизга бўш ва саёзлари эмас, чин поэтик йўналишда бўлганлари муҳим, дейди Бахтиёр Назаров. Чиндан ҳам, академик Бахтиёр Назаровнинг ёшлар ижоди борасида билдирган фикрлари биринчи навбатда, уларнинг ижод намуналари ижтимоий, ғоявий ва бадий жилвалари билан таҳлил этилгани, ўзбек адабиётшунослиги ва танқидчилигининг диққатини шеърятдаги янгича трух, янги

овозлар ва уларнинг изланишларига қаратгани билан алоҳида ажралиб туради.

Улуғ орзулар қанотида...

Миллат адабиётимизни жаҳонга танитиш истаги ва орзуси билан яшаётган Бахтиёр Назаров адабий суҳбатларидан бирида ўзбек таржимашунослиги муаммоларига ҳам алоҳида тўхталиб ўтган. “Мен кўпдан бери юртимизда таржимонларга ёрдам берадиган, уларнинг бошини қовуштирадиган, катта-катта ижодий ишларга бош-кош бўладиган жамият тузилса, деб орзу қиламан. Таржима бўйича истеъдодларни кашф этиш ва тарбиялаш учун бундай жамият муҳим. Абдулла Қодирий, Чўлпон, Усмон Носир, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Рауф Парфи, Шукур Холмирзаев, Ўткир Ҳошимов...”

Шукрки, хорижлик китобсеварларга тақдим қилса арзийдиган ижодкорларимиз бисёр. Тузилажак жамият таржимонларни моддий рағбатлантирса, таржима учун яхши қалам ҳақи берса, танловлар эълон қилса, ўз сафига қалами ўткир ижодкорларни жамласа, - дейди олим. Масалан, хорижий тилда Қодирийни оригиналдагидек чиқариш ўта мушкул, аммо бу таржима керак эмас, деган маънони билдирмайди. Адиб асарларини дунё ўқувчиларига жилла курса аслиятга яқин вариантда тақдим эта олсак ҳам катта гап! Жаҳон адабиётида оригиналдан ўтказиб қилинган таржималар ҳам бор. Масалан, Гёте ўзининг “Фауст”ини француз тилида ўқишни ёқтиришини ёзган. Сергей Есенин тирик бўлганида ва ўзбек тилини тушуниб, Эркин Воҳидов таржималарини ўқиганида, у ҳам Гёте каби хулосага келиши аниқ эди, деб ўйлайман” дея мулоҳазаларини баён қилади олим.

Ўзлаштириш эстетикаси: ижодкор микрооламига кечинмадошлик

Академик Бахтиёр Назаровнинг “Ғафур Ғулом олами”¹ рисоласи кадр-қиймати ва илмий аҳамиятини белгилаш, муайян камчиликларини кўрсатишга биринчилардан бўлиб уринган киши

¹ Назаров Б. Ғафур Ғулом олами. Т. : Фан, 2004 (Эслатма: Китобдан олинган нусхалар шу нашрдан олинди, қавс ичида саҳифа кўрсатиб берилди)

мунаққид Санжар Содиков бўлди. Унинг “Олам ичра олам”¹ “Ўз АС” 2004 йил, 16 июл, № 28 (3754)да босилган мақоласи кейинчалик “Ижоднинг ўттиз лаҳзаси” номли адабий танқидий мақолаларидан тартиб берилган китобдан “Олам ичра олам яралмиш”² номи билан бир қадар кенгайтирилган ҳолда ўрин олди. Профессор С.Содиков олимни янги илмий далилларни адабиётшунослигимизга дадил олиб кирган, Ғафур Ғуломнинг кўп жиҳатдан тўлақонли илмий биографиясини яратган тадқиқотчи сифатида эътироф этади. Шунингдек, у китобнинг диққатга молик фазилатлари сирасига шоир асарлари матни маъзига мохирона яширилган маъноларнинг янгича нигоҳ билан идрок этилишини ҳам киритади. Бахтиёр Назаровнинг янгича таҳлил усулубини “тахайюл билан тўлдирилган гипотетик тарздаги мушоҳадалар” деб тўғри белгилайди. Бу услубнинг китобда асосли умумлашмалар чиқаришга имкон берганлигига таҳсин ўқиган олим мазкур дастлабки тажрибаларнинг айрим маромига етмаган жиҳатларинида кўрсатади. Умуман эса, С.Содиков рисолани :”...шоир ижодини ўрганиш соҳасида ҳозирча энг ҳаққоний сўз ва ўзбек танқидчилиги ҳамда адабиётшунослигининг жиддий ютуғи ҳисобланади”, -деб баҳолайди.

Шунга қарамадан, С.Содиков Бахтиёр Назаровнинг Ғафур Ғулом бадий-публицистик ва илмий услубига хос талай хусусиятлар: (донолик, дилбар ҳазил- мутойиба, андак эрқаланиш, маҳобатли виқор, жозибали тил, фикратидаги миллий ғурур) ни аниқлашга бўлган интилишларини етарлича белгилай олмайди.

Профессор Абдуғафур Расуловнинг “Балоғат палласи”³ мақоласи аслида, бундан ўн йил муқаддам, академик Бахтиёр Назаровнинг 60 йиллик юбилеи муносабати билан ёзилган. Балоғат поғонасига қадам қўйган олимнинг ижтимоий-илмий фаолияти ва ҳаёт йўлини ёритишни назарда тутди. Мақолада “Ғафур Ғулом олами” рисоласидаги Бахтиёр Назаровнинг услуби, олимона синчковлиги, муаммоларни ишонарли ҳал қила олиш маҳорати, шоирга кечинмадошлик салоҳияти ҳам кенг таҳлил этилади. Танқидчилик илмининг нозик жиҳатларини теран билган

¹ Содиков С. Олам ичра олам. Ўз АС 2004 йил, 16 июл, № 28

² Бу ҳақда қаранг: Содиков С. Олам ичра олам яралмиш // Ижоднинг ўттиз лаҳзаси” Т. : ШАРҚ, НМАК 2005, 230- 240 б.

³ Расулов А. Балоғат палласи ЎзАС , 2005 йил, 16 сентябрь, № 38

Бахтиёр Назаров изчил мантиққа асосланган гипотетик усул орқали психологик таҳлилни чуқурлаштира олган, санъаткор оламига кириш завқини тоттишга мушарраф бўлган тадқиқотчи сифатида баҳоланади. Ғафур Ғулом насридаги ровийнинг турфа кўринишларига эътибор кучайтирилса, прозасидаги поэзия унсурларига ҳам аҳамият қаратилса, китобнинг қиммати янада ошган бўларди,-деган мулоҳазалар илгари сурилади.

Биз профессорлар С.Содиқов ва А.Расуловларнинг академик Бахтиёр Назаров рисоласи ҳақидаги илк кузатишларини маъқуллаган ҳолда, мазкур тадқиқотнинг асослари, етакчи йўналиши ва моҳияти ҳақидаги мушоҳадаларимиз билан ўртоқлашишни ният қилдик. Зеро, “Ғафур Ғулом олами” рисоласида олимнинг таҳайюлга тўйинган гипотетик мулоҳаза ва фикр хулосалари Ғафур Ғулом ижодий феноменини инкишоф этиш асосига қурилган. Бахтиёр Назаров Ғафур Ғулом ҳаёти ва ижодий меросига умумбашарий мезонлар асосида илмий-назарий муносабат билдириш, шоир ва носир поэтик оламининг концептуал асосларини белгилашни ҳам назарда тутди. Шу маънода адабиётшунослигимиз ва танқидчилигимизнинг жиддий ютуғи саналаётган, мутахассислар томонидан ҳакли тарзда эътироф этилиб, кенг илмий-адабий жамоатчиликнинг назарига тушган бу китобнинг моҳиятини юқоридаги каби битта-иккита тақриз--мақола доирасида ёритиш амри маҳолдир.

Ғафур Ғулом ижодий йўлининг асосини ўз қалбига ишониб яшаш, ижод этиш ва эътиқод бутунлиги ташкил этади,-деб билган академик Бахтиёр Назаров унинг ҳаёт йўли ва таржимаи холига доир фактларни қайта идрок этади. Шу орқали Ғафур Ғулом болалигига хос жадид мактаблари ва мадраса таҳсили, мустақил ўқиш-ўрганиш каби миллий илдизлардан озикланувчи манбаларни белгилайди. Жумладан, ўз замонасининг машхур бойларидан саналмиш Мулла Муборак Сиддикмухамедов хонадонида маълум муддат тарбия топгани, “Бароқхон” мадрасасида мударрис Саидахрор қўлида таҳсил олгани, бўлажак шоирга устоз томонидан бир сандиқ нодир китоблар тухфа этилгани сингари бир қарашда аҳамиятсиздай туюлган ва адабиётшунослигимиз эътиборидан четда қолиб келган фактик материаллар илмий истеъмолга киритилишининг ўзи ижобий ҳодисадир.

Фалсафийлик Ғафур Ғулом иждий услубининг муҳим белгисидир. Шунинг учун ҳам шоир шеъриятининг мушгарақ

белгиси лирик қаҳрамон табиатининг умуминсоний кадриятларга эҳтиром билан қарашида намоён бўлади. Тарих туйғуси ва тарихийлик унинг аксарият шеърлари етакчи принципи даражасига кўтарилади. Рисолада олим мазкур жиҳатларнинг ижодий ният ёркин ва тўлақонли ифодасига, тасвир ҳаққонийлиги ҳамда эстетик таъсирчанликнинг юзага чиқишига хизмат қилишини кузатади. Шоир ижодида учровчи замонасозлик ва мадҳиябозлик иллатини Ғафур Ғулом камол топган жамият адабий иклими билан бевосита боғлайди. Мавзу кетидан кувиш, кундалик воқеа-ходисаларни адабиётга олиб кириш, замонасозлик руҳидаги асарлар на муаллиф ижодида, на адабиёт тарихида сезиларли из қолдирмади,- деган позицияни ёкласа-да, тадқиқотчи ана шундай асарлар бағридан ҳам ғафурона буюклик ҳамда донишмандлик билан суғорилган талай фалсафий образларни топа олади. Назаримизда, шу ўринда 20-30-йилларда Ғафур Ғулом ҳали маҳорат сирларини эгаллаш йўлида изланишда бўлгани, яъни шоир “мен”и энди камол топаётган палла эканлиги ҳам эслатилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Олимнинг 20-30-йиллар адабиёти, умуман шўро даврида яратилган асарларга муносабат масаласидаги мана бундай фикрлари ғоятда муҳим назарий-методологик аҳамиятга моликдир: “...адабиётшунослик ўтган асрнинг 20-30-йиллар адабиёти ҳақида фикр юритганда, умуман шўро даври асарларини баҳолаганда, энди мезонларни ўзгартирмоғи, янги принциплардан келиб чиқиб баҳоламоғи лозим... Энди бадий асарга одамийлик, истиклол, ватанпарварлик, умуминсоний кадриятларнинг нечоғлик бадий теран, гўзал ва ҳаққоний акс эттирилиши нуқтаи назаридан баҳо бериш бош мезондир.” (15-бет) Адабиётшунослик олдига қўйилаётган бундай талабларга тадқиқотчининг ўзи ҳам рисолани ёзиш жараёнида тўла амал қилади. Китобда Ғафур Ғулом асарлари муаммонинг нечоғлик бадий ва ҳаққоний, маҳорат билан тасвирланганлиги нуқтаи назаридан таҳлил қилинади, шу асосда ҳолис ҳамда ишончли хулосалар келтириб чиқарилади.

Инсонпарварлик Ғафур Ғуломнинг яхлит ижодий меросига, жумладан насрига ҳам хос хусусиятдир. Бахтиёр Назаров унинг насридаги оила ва ахлоқ муаммолари талқини хусусида тўхталар экан, адиб ўз даврининг ва реал ҳаётнинг талаб-эҳтиёжларидан келиб чиққанлигини кўрсатади. Қиссаларини характерларнинг тўқнашувлари асосига қуриш, қаҳрамонлар руҳиятини очиш, сюжет ҳаракатининг муайян бир тугунига китобхон диққатини жалб этиб

туриш ва “сир тутиш” маҳоратини Ғафур Ғулом Абдулла Қодирӣ ижодий тажрибалари орқали ўзлаштирганлиги хусусидаги фикрлар олимнинг ижодкор эстетик оламини ўзлаштириш эстетикаси нуқтаи назаридан кузатганлиги, адабий маҳорат масалаларини кенг миқёсларда олиб қараганлигини кўрсатади. Шу маънода Бахтиёр Назаровнинг Ғафур Ғулом ҳикоя ва қиссаларидаги миллий характер яратиш санъати ҳамда бадий тил маҳоратини ёш ижодкорлар учун ибрат мактаби санаши ғоятда асослидир. (16-бет)

XXI аср Ғафур Ғулом ижодий меросининг қайси жиҳатларига аҳамият бериши керак? – деган масалани кўндаланг қўйган адабиётшунос шоир ижодининг қиммати ва қадрини Ватанни, халқни улуғлашга қаратилган асарлари билан белгилаш лозимлиги ҳақида қатъий ҳукм чиқаради. “Ғафур Ғулом ўзини оқлашга, қимдандир ҳимоя қилишга муҳтож шоир эмас. Ғафур Ғулом асарлари ўзини, ўз муаллифини ҳимоя қилишга қодир ва бундай асарлар унинг ижодида бисёрдир” – деб ёзади рисола муаллифи (5-бет). Демак, олим Ғафур Ғулом ҳаёти ва ижод йўлини тадқиқ этган Ҳ.Ёқубов, С.Мамажонов, Н.Шукуров, А.Ақбаров сингари олимларнинг фикр-мушоҳадалари билан яқиндан таниш. Уларнинг шоир маҳорати хусусидаги нозик кузатишларини қадрлаган ҳолда, Ғафур Ғулом ижодий меросига бўлган муносабат масаласида ўзбек адабиётшунослиги тарихида кузатилган гоҳ шўровий жиҳатларга урғу бериб шоирни олқишлаш, гоҳида эса Ғафур Ғулом асарларида учровчи замонасозликни ҳадеб конкрет давр ва замонга боғлаш орқали гўё уни оқлашга бўлган интилишдан иборат тенденциозликка барҳам бериш йўлидан боради. “Адабиётшуносликнинг бундан буёнги вазифаси, -деб таъкидлайди олим, -Ғафур Ғулом меросидаги ўзига хосликларни, бу улуғ адибни элга, юртга, унинг канорасидан олисларга машҳур этган белгиларни мафкура ва сиёсатга боғламай, улардаги бадийлик ва маҳоратни ўрганишдан иборатдир.” (5-бет) Аён бўладики, тадқиқотчининг диққат эътиборида бадийлик ва маҳорат муаммоси туради.

Масалалар моҳиятига тарихан тўғри ёндошган олим Ғафур Ғуломнинг у ёки бу асари хусусида сўз кетганда, уларни яратилган даври хусусиятларидан келиб чиқиб баҳолайди. Шоирнинг айрим шеър ва дostonларида бадийликдан кўра баёнчилик, эҳтиросдан кўра эътироф устунлик қилиши ҳақли тарзда танқид қилинади. Бахтиёр Назаров 20-30- йилларда яшаган реал инсоннинг

дунёкараши, яшаш тарзидаги ўзига хосликларни бадий конкретликда тарихий акс эттирган “Кўкан” сингари дostonларни “бадий тарих” сифатида баҳолайдики, унинг бирёклама талқинларга таянилган асарларни –да ёппасига инкор қилиш эмас, балки улар қатидаги фазилатли жиҳатларни инкишоф этиш позициясида турганлиги аён бўлади. “...дoston (“Кўкан” назарда тутилмоқда Т.М.) ўзбек дехкони тафаккури, дунёкараши ва яшаш тарзидаги кескин ўзгаришларнинг бадий хужжати тарзида аҳамиятлидир”, - сингари хулосалар юқоридаги фикримизни далиллайди. (9-бет)

Рисолада “Шум бола” кссаси рус адабиётида ўтган асрнинг 30-йилларида яратилган М.Горькийнинг “Болалик”. “Одамлар орасида”, “Менинг университетларим”; ғарб адабиётида машхур бўлган М.Твеннинг “Том Сойернинг бошидан кечирганлари”, “Геклберри Финнинг саргузаштлари” сингари асарларига хос илғор тажрибалар билан боғлиқ жиҳатлар кузатилади. Олим Ғафур Ғулом кссасида жаҳон адабиётининг юксак савияли комик ва юмористик асарларидаги каби муайян ҳолат ва вазиятларда туйғулар коришиқлигини маҳорат билан ифода этиш балқиб туришини қайд этади.

Шуниси эътиборга лойикки, “Шум бола”да даставвал, ўзбек фольклори ва мумтоз адабиётидан, қолаверса, Абдулла Қодирий, Абдулла Қаҳҳор каби сўз санъаткорларидан ижодий ўзлаштирилган тилдаги лирик гўзаллик, китобхон диккатиини сюжет ҳаракатининг муайян бир тугунига жалб этиб туриш, ихчамлик ва аниқликка эришиш сингари хусусиятларга ҳам эътибор қаратилади. Қиссани беаб турувчи миллий жозибани олим серқочиримлик ва халқчилликда, қаҳрамон тилидаги бетакрорлик билан муаллиф нуткидаги гўзалликнинг бирлашувида кўради. Асарнинг бадийлиги ва муваффақиятини таъминлаган асосий белгилар сирасига миллий тиниқлик, аниқлик, ёркинлик ва ўзига хосликни киритади.

Кўринадики, олим конкрет асарлар ҳақида сўз кетганида мавзу ва ғоя долзарблиги каби чекланган қарашлар доирасида қолмайди. Ғафур Ғуломнинг ҳаёти ва ижодини ўзаро узвий боғлай оладигина эмас, муайян тарихий ҳодисанинг бадий инъикоси, у ёки бу асарнинг индивидуал белги-хусусиятларига ҳам диккат қаратади. Мазмун серқатламлиги, фалсафий образлилик, лирик қаҳрамон табиати, ижодий услуб масалаларига тамомила янгича

ёндошади. Бу ҳол Бахтиёр Назаров оила ва ахлоқ муаммоларининг ҳаққоний ифодасига, бадий маҳорат, мазмун ва ғоя мутаносиблигига, адибнинг миллий характер яратиш йўлидаги ижодий ютуқларига теран нигоҳ ташлашида, ўрни билан салафларига чоғиштиришга ҳаракат қилишида намоён бўлади. Агар ана шу қиёслар аниқ мисоллар асосида конкретлаштирилганида рисоланинг қиммати янада ошган бўлар эди. Бироқ олим Ғафур Ғулом насрини яхлит ва теран таҳлил этишни эмас, балки айрим ҳикоя ва қиссаларига назар ташлашни кўзлаганки, шу маънода рисолада ёзувчи насри хусусида сўз кетган ўринларга бундай катта талабларни қўйиш ҳам дуруст бўлмаса керак. Зеро китобда асосан, Ғафур Ғулом шеърятни, “Алиқулнинг қарзи”, “Ҳасан кайфий” ҳикоялари адабиётшунос ва тарихчи сифатидаги баъзи илмий қарашлари кенг таҳлилга тортилади. “Шум бола”нинг жанр табиати миллий фазилатлари хусусида эса ихчам тарздаги фикр-қарашларгина илгари сурилади.

Ғафурона инсонпарварлик пафоси, шоирнинг тафаккур, тасаввур ва илҳоми умумлаштирувчилик кучидан тўйинганлиги “Соғиниш” шеъри мисолида кузатилади. Шеър замиридаги олийжаноб ғоянинг ифодасида миллий туйғулар кучлилиги, қахрамон кечинмаларининг руҳий-психологик далилланганлиги, образлар тасвирида муайян даражада тарихий ҳақиқат ҳам акс этганлиги матн таҳлилидан келтириб чиқарилади. “Соғиниш” шеъри табиатидаги гўзалликнинг китобхон руҳиятида уйғотувчи хиссий-эмоционал таъсири, маърифий-эстетик аҳамияти кенг ва чуқур ёритилади. Умуман, рисолада Ғафур Ғулом ижодий меросининг тарих синовларига бардош бера олган, эл-юртнинг бугуни ва эртасига хизмат қила оладиган, ғоявий-бадий жиҳатдан бетакрор, ифода гўзаллиги балқиб турган асарларига Ватан ва Миллат тақдири, китобхон маънавий-эстетик олами нуктаи назардан баҳо берилади.

“Бир кўксига инсониятнинг кўнглини сиғдира олган”, бани Одам болаларига аслида яхлит бир халқ деб қарай олган, Ғафур Ғуломнинг “Мен яҳудий” каби шеърларида бутун инсоният номидан сўзланади. Бу шеърнинг жаҳон халқлари эътиборини торта олган бадий сеҳрини шоирнинг инсоният номидан сўзлаш услубида кўрган олим ўша давр умумшўро адабиётида инсонпарварлик пафосининг нисбатан кучайишини Ғафур Ғуломнинг номи билан боғлайди. Чунки Ғафур Ғулом XX асрнинг

жамийки оғриқлари билан ҳамнафас яшаган, инсоният дардини юракдан кечирган, бутун залворини елкасига ортган, илхом уфқлари кенг, тафаккур дунёси серкамров ва салмоқли Шарк шоири эди. Унинг орзу-армонлари, дард-интилишларининг бадий ечими шоир қолдирган поэтик сатрлар бағрида тажассум топганки, Бахтиёр Назаров нуктадон заршунос сифатида ҳар бир сўз, ҳар бир ифода катидан Ғафур Ғуломнинг безовта нигоҳини, қалб ҳароратини, рух интилишини, юрак талпинишини кўра олади, интуитив тарзда ҳис этади. “Ғафур Ғулом, бир жихатдан, ўзбекона камтар, камсуқум, ялангтўш ва айни вақтда, ўзига ишонган, ўз сўзининг кучи ва қудратини яхши билган, ғурури баланд, ўзбек номини улуғлашни умрининг мазмуни деб билган, бу номга тушиши мумкин бўлган гардни киприги билан артишга тайёр шахс эди”,- деб ёзади олим.(29-бет) Устоз олимнинг бундай хулосалари Ғ.Ғуломнинг тарихдаги ўрни, инсоний қиёфаси, донишмандона кўнглини яққолроқ англашга хизмат қилади.

Ғафур Ғулом аксарият асарларида поэтик ниятни умумлаштириш мақсадида тарихга мурожаат қилади. Тарихни теран билган шоир шу орқали замондошининг фалсафий мушоҳадаларини поэтик талкин этишга муваффақ бўлган. Ёркин ташбех ва муболағалар қўллаб, ижтимоий муаммоларга нисбатан кескин кутбий муносабатини ифода эта олган. Аммо Ғафур Ғулом бадий оламининг марказида ижтимоий муаммолар ифодасигина турмайди. Шоир табиий олам ва инсон табиатини, ҳаёт шавқи ва завқини куйлаган истеъдод соҳиби эди. Рисоланинг эътиборли жихатларидан бири шундаки, Бахтиёр Назаров ана шундай хусусиятларни шоирнинг давр мафкураси атрибутлари акс этган асарлари бағридан излаб топади. У XX аср адабиёти, хусусан Ғафур Ғулом меросида мавжуд ҳар бир алоҳида асарнинг туб моҳияти, мақсади, етакчи пафосини аниқ ажратиб олиб таҳлилга тортади. Ўтмиш меросига бўлган бундай муносабат адабиётшунослигимиз учун муҳим методологик аҳамият касб этади. Бу ҳол рисолада Ғафур Ғуломнинг бир қадар замонасозлик руҳида битилган асарларида ҳам ҳаёт ва инсоннинг абадий муаммолари, инсон қалбининг нозик тебранишлари ифодаланганлиги, шоирнинг бетакрор образларидаги миллий гўзаллик таровати кашф этилганидаёқ кузатилади. Жумладан, “Тол чивик қизларга бўлди сочпопук”, “Саъвалар кўк узра сайраб кетдилар” сингари сатрлар, оқшом чоғлар кўзилар маърашидан Ёрнинг кучоқлари ҳаётга

бурканиб кетиши ҳақидаги жозибали мисралар катидан Ғафур Ғуломнинг оддий бир инсон сифатидаги завқ-шавқи кузатилади. Бу жиҳатдан, олим Ғафур Ғулом шеъриятида сунъий оптимизмни кўришга интилган айрим тадқиқотчилардан анча юксакликка кўтарилади, шоир руҳиятига имкон қадар ёвуқлашади.

Бахтиёр Назаров Ғафур Ғуломни “Ўзбекнинг паҳлавон шоири”, - деб олқишлайди. Унинг “Мен яхудий”, “Поль Робсонга”, “Сен етим эмассан”, “Вақт”, “Соғиниш”, “ Шараф кўлёмаси” каби асарларидаги бадиий ҳақиқатлар XX аср дардларига ҳамоҳанглиги, давр синовларидан ўта олганлиги ўз исботини топади. Чунки тадқиқотчи шоир безовта юрагининг жаҳоний изтироблар билан тегиши билан конкрет асар томирининг вобасталикда уришини тинглайди. XX аср тарихий воқеаларининг шоир юрагидан ўтиб, поэтик мисраларда акс садо берганини ишонарли ва ҳаққоний таҳлил этади. Инсон ва халқ муаммоси билан боғлиқ шеърлар катига яширинган дардларнинг поэтик фикр ифодасидан изланиши натижасида бутун инсоният яхлит бир вужуд, аммо ҳар бир заррасининг тузуми ва тўзими мавжудлиги ҳақидаги дадил фикрларга диққат қаратилади. Улар қайсидир маънода ўша давр ҳукмрон мафкурасининг раддияси ҳам бўлганлиги шоир эстетик идеалига боғлаб талқин қилинади. Зеро, Ғафур Ғулом тафаккурини мудом банд этган, дилида яширин орзулардан бири миллатни озод кўрмоқ эди. Бу эса поэтик ифодада инъикос этмаслиги мумкин эмас. Илло, ҳар бир инсон қалбига яқин идрок этилувчи шеърлар аслида умуминсоний руҳга йўғрилгандир.

Англашиладики, Бахтиёр Назаров Ғафур Ғулом қарашларига умуминсоний қадриятлар нуқтаи назаридан ёндошади. Аслида ҳам, шоир бадиий ниятида алоҳида инсон халқнинг бир зарраси сифатида олиб қаралади. Инсоний кудрат жамият билан бевосита алоқадорликда юзага чиқишига урғу берилади. Ғафур Ғуломнинг ижтимоий муаммоларни талқин қилишдаги индивидуаллиги ҳам шоирнинг ҳаётсевар дунёқарашида намоён бўлади. Бахтиёр Назаров шоир лирик қаҳрамони табиатига хос умуминсоний дардларни теран ҳис этадики, ифодадаги бедилона дунёвий мушоҳадакорликни ҳам, камалакранг образлилик ва маъно серкатламлигини ҳам кўра олади. Шоир поэтик лафзидаги давр ва замон учун ижтимоий салмоқ касб этган “атом қудрати”, “инсон ижодкорлиги” каби долзарб муаммолар ифодасидаги ўзига хосликларни кашф этади. Зеро, Ғафур Ғулом ижтимоий

адолатсизликларга қарши ҳамеша шоирона поэтик муносабатини дадил ифода этган. Шарку Ғарб ўртасидаги муносабатларга чуқур ҳурмат билан қараган. Шу маънода адабиётшунос олимнинг воқеа-ҳодисалар моҳиятини абадиятга дахлдорлик билан боғлаб талкин қилишдек шоир поэтикасига хос муҳим хусусиятни Ғафур Ғуломнинг бадиий тафаккур услуби билан боғлаши тўла ўзини оқлайди.

Адабиётшунослигимизда шу пайтгача сиёсий-мафкуравий чорлов руҳида ёзилган деб баҳоланиб келинган асарларнинг фалсафий моҳияти, ғояси, образлар дунёсига хос талай гўзалликларини топиш орқали тадқиқотчи Ғафур Ғулом фикр-қарашларида мантикий изчиллик мавжуд эканлигини келтириб чиқаради. Олимнинг синчков назаридан мумтоз поэтика анъаналарининг ижодий давом қилдирилиши ҳам, фалсафий теран образлилик ва мушоҳадакорлик ҳам, услубий индивидуаллик ҳам четда қолмайди. Ижодкор руҳининг қудрати шоир лирикасига хос халқона соддалик ва пурҳикматлиликнинг асосида туради. Унинг лирик қаҳрамони жавҳарини бутун инсоният номидан гапиришга журъат этган Ғафур Ғулом жўшқин қалби ташкил этади. “Ғафур Ғулом лирик қаҳрамони XX аср ташвишлари, аламлари, ўкинчу армонлари, азобу уқубатлари, қувончлари билан дарманд яшаган киши. Унинг кўп шеърлари бунга мисол бўла олади. Лекин шундай бўлса ҳам, бу лирик қаҳрамонлар фақат шўро инқилоби қонларидан юзиб чиққан, иккинчи жаҳон уриши уқубатидаги хонумонликни ортда қолдирган, “совуқ уруш” талолумларида юрак-бағри хун бўлган мажруҳнамо одам эмас. Унинг лирик қаҳрамонлари мана шу азоб-уқубатларни кўрган, бошдан кечирган, лекин иродаси синмаган, руҳи чўкмаган, доим ҳаёт завқи, яхши кун шавқи, умид гулоби билан яшаган ва улардан ўзига нимадир ола билган кишилардир” - деб ёзади олим (47-бет).

Шу пайтгача “шўро одами” деб қаралиб келингани ҳолда ҳаётга чанқоқ, содда ва софдил, ожизлигини эътироф этадиган, оддийлиги билан ҳаётий, ҳаққонийлиги билан ишончли, сўзда собитлигию мардлиги билан БАЛАНД турадиган Ғафур Ғулом лирик қаҳрамонлари оддий инсонлар сифатида олиб қаралади. Демак, олим Ғафур Ғулом қалбининг нозик сезувчанлиги, илғамларидаги донолик, некбин ишонч, баланд ғурур каби қоришиқ туйғуларнинг поэтик ифодасини инжалик билан кузата олган.

XX аср фукароси бўлган Ғафур Ғулом - жаҳоншумул шоир. Чунки унинг шоирона нигоҳи ўткир, тафаккур уфқлари кенг. Шоир жаҳон микёсидаги воқеа-ҳодисаларни инсоний туйғуларга боғлаб, умуминсоний кадриятлар мезони билан ўлчаб бадиий таҳлил эта олади, ўзига хос тарзда нафис ифодалашга муваффақ бўлади. Сўз юргизилаётган китоб бизни Ғафур Ғуломга хос салобат, файласуфона донишмандлик, фавкулудда истеъдод ва маҳорат сирлари билан яқиндан таништиради. Чунки олим Ғафур Ғулом калбининг тубидаги инсоний меҳр-муҳаббат, эрка ташналик орзу-армонларини кашф эта олган. Адабиётшунос 40-50- йиллар ўзбек шеъриятига хос хусусиятларни кузатар экан, шоир шахсиятидаги темперамент, инсонпарварлик, донишмандлик ва адолат учун куюнчаклик хусусиятларини давр адабий жараёни аспектида идрок этади. “Бир қатра симоб янглиг титраб, қалқиб турган” жаҳон воқелигига ўзбек шоири ҳамиша ўзини дахлдор деб билган. У лоқайдлик иллатидан тамомила бегона бўлган. Бахтиёр Назаров Ғафур Ғуломнинг “Тинчлик минбаридан”, “Тонг отди”, “Ғолиблар шарафига”, “Тинчлик нашидаси”, “Она қизим Жамилага” каби ўнлаб шеърлари лирик қаҳрамони табиатини ишонарли инкишоф этади. Шоир қалб торларининг нолишларига, савтларию авжларига китобхонни ошно этишга эришади. Ғафур Ғуломнинг “Қуёш теварагида”, “Қуёшдан салом” сингари шеърларини таҳлил этиш жараёнида олим космос ва инсоният муаммоларининг фаол бадиий талқинига диққат қаратади. Бутун олам ва коинотни, заминни яхлит бирлик сифатида кўрган, идрок этган, бадиий ифодалай олган Ғафур Ғуломни “Космогоник йўсинда бадиий фикрлайдиган шоир эди”, - деб баҳолайди (51-бет).

Адабиётшунос олим Ғафур Ғулом ижодидаги тарихан ўзини оқламаган айрим фикр-мулоҳазалар, жумладан, фан-техника тараққиёти ва инсон қалби муносабатлари каби масалаларга етарлича эътибор бермаслик ҳолларини асосли тарзда танқид қилади. Муҳими шундаки, мазкур танқидлар танқид этикаси доирасида бўлиб, шоирнинг тарихий хизматларини камситиш руҳидан мутлақо йироқдир. Мунаққиднинг танқидий фикрлари теран андишалар билан, шоирни оддий бир инсон ўлароқ ҳис этиш орқали баён этилган.

Ғафур Ғулом улкан ижтимоий-тарихий ҳодисалар силсиласида яшаётган инсон қалби ва руҳиятига эътибор қаратишни энг муҳим вазифа санаган эди. Адабиётшунос олим

жажжи болажонлар қалб дунёсига хос гўзаллик ҳам шоирнинг синчков нигоҳидан четда қолмаганлигини “Ола бузукча” шеърини таҳлилга тортиш орқали кўрсатади. Таҳлил жараёнида жажжи китобхон завкига эътибор бериб яратилган бадиий кашфиётларга хос оригинал миллий образларнинг маъно ва мазмуни, хиссий туйилган манзаралар жозибаси жилвалари кашф этилади. Тадқикотчи Ғафур Ғуломнинг қарашларини реаллик билангина чеклаб тушунмайди. Балки шоирнинг орзу-идеалларига боғлаб талқин қилади.

Давр ёлгон идеалларига эргашиш натижасида шоир таҳайюлида пайдо бўлган айрим янглиш хулосалар рисолада ўринли тарзда кўрсатиб ўтилади. Ғафур Ғулом ҳам ҳукмрон мафкура жозибасига гоҳ алдангани, гоҳ адашгани ҳақида сўзлар экан, адабиётшунос чуқур таассуф билан “... элнинг шоири алданмасин экан. Шоири алданган эл тез алданади”- деб ёзади. (57-бет) Ижодкор фаоллигининг ботиний жиҳатлари у яшаган давр билан узвий алоқадорликда англанади. Дарҳақиқат, Ғафур Ғулом ижодий меросида дўстлик, тинчлик мавзулари санъаткорона бадиий идрок этилган. У яратган асарларда ўзбекона соддалик, пурмаънолик, самимият – теран инсонийлик етакчи хусусият сифатида акс этган. Шоир лирик қаҳрамонни бутун инсоният номидан гапиртириш орқали намоён этиш услубини чуқур ўзлаштиргангина эмас, тадрижий тарзда ривожлантириб борган. Бахтиёр Назаров шоир поэтик қарашлари ифодасидан унинг юраги нозик тебранишлари жаҳон тараққиётининг истикболини маънавий-маърифий ҳамкорликда ҳис этганини келтириб чиқаради. Шоир лирикаси ички моҳиятининг ўзи мустақиллик даврига келиб Ғафур Ғулом ижодий мероси ижтимоий-эстетик салмоғигага эътиборни кучайтириш заруриятини юзага чиқарди,- деган фикрни илгари суради.

Мамлакатнинг оддий бир фуқароси бўлган бу иқтидор соҳиби элнинг яловбардори, воқеликни санъаткорона бадиий идрок этиб яна халқнинг ўзига тақдим қилишга масъулликни ҳис этган шоир эди. У шоирнинг талқинлари ҳамиша холислик ва ҳаққонийликка йўғрилган бўлиши лозимлигини англаган эди. Шунга асосланган мунаққид ҳам чинакам санъат асарлари олдига мавзунинг бадиий теранликда, санъаткорона идрок этилиши ва маҳорат билан ифодаланиши талабларини кўяди. Ғафур Ғулом ижоди туб моҳиятини айрим декларатив шеърлар эмас, балки содда,

пурмаъно, чуқур самимиятга йўғрилган, теран инсонийлиги билан ажралиб турувчи асарлар белгилайди,- деган хулосага келади. Демак, рисолада Ғафур Ғулом шоирона лафзининг ижтимоий-маърифий салмоғига хос залвор теран таҳлил ва талқин этилади. Бинобарин, олим Ғафур Ғулом шеърятининг XXI аср тонги учун ҳам муҳим бўлган жиҳатларини эстетик идрок эта олган.

Бахтиёр Назаров “миллий ва умумбашарий гўлкинларда қулоч отган шоир”нинг ҳаёти ва ижодига ғоятда эҳтиёткорлик ҳамда синчковлик билан ёндошади. Бу эса мунаққидга Ғафур Ғуломнинг Бедил мактабидан олинган сабоқлар нури остида бадиий матн тағструктурасига жойлай олган кўчма маънолар – қалбида яширинган дард-изтиробларини илғаш имконини беради. Ғафур Ғуломнинг асл дардлари у мансуб бўлган авлод яшаган мураккаб замон драмасининг улуғ шоир қалбида қолдирган асоратларида тажассум топгандир. Ғафур Ғуломдай катта шоир қалбидаги пинҳон дардларини асарларининг қатига моҳирона яширмаслиги ҳам мумкин эмасди. Адабиётшунос олим бадиий матннинг зохирий жиҳатларигагина эмас, ижодкорнинг матн тағқатламига жо этган руҳиятидаги фалсафага, бадиий гўзалликка, кўчимдаги фикрлар жозибасига диққат қаратади. Адабий танқид фанининг табиати, моҳиятига таяниб гипотетик қарашлар асосида кашф этиш йўлидан боради. Мазкур усул олимга илмий-назарий хулосаларини мустаҳкамлаш ва янада чуқурлаштириш имконини беради. Сўз санъаткори асарларини “янгича ўқиш”ни олим ғоятда камтарона тарзда “уринишларим” деса-да, бундай уринишга журъат этиш ва уни муваффақият билан уддалаш зинҳор осон кечмаганлиги аниқ. Бахтиёр Назаров Ғафур Ғуломнинг иқрорномалари, яқинларининг хотиралари асосида шоир мукамал аниқликни топгунича кечирган мураккаб ҳаёти жисми ва руҳида қолдирган асорат изларини битта-битталаб “конталаш маржонлардек териб олган”, ҳатто айрим имо-ишораларигача кўздан қочирмасликка интилган.

Эҳтимол, айримларга мунаққид фикр-қарашлари гўё матндан узиб олинган парчаларга асосланган ва шеърнинг умумий руҳига у қадар монанд бўлмаган тусмоллардай ҳам туюлиши мумкин. Бизнингча, шундай иштибоҳга боришдан олдин ижтимоий-адабий ҳодисанинг сабаблари ва хусусиятларини тушунтиришга хизмат қиладиган асосли тахминлар ҳам инсон билимларининг ўзига хос шакли эканлиги масаласини ёдга тушириш керакка ўхшайди. Зеро, адабиётшунос ўз фикрларини теран таҳлиллару кузатишлар,

умумлаштиришга етакловчи мулоҳазалар асосига курадики, китобхонда ўрганилаётган муаммо ҳақида бир қадар ишончли билимлар ҳосил бўлишига туртки бера олади. Бахтиёр Назаров қайд қилувчи фактлар адабиётшунослик истиқболида мўлжални тўғри белгилашга йўналтирилган бўлиб, адабий ҳодисани чуқуррок тадқиқ қилишга ёрдам беради.

Шуниси эътиборга лойикки, мунаққид таҳайюлида қайта ишланган ҳаёт ва адабиёт ҳақидаги талкинлар, аналогияга асосланган эҳтимолий хулосалар китобхон қарашларида ҳам кўпқатламликни келтириб чиқаради. Чунки у ўз гипотезаларини шунчаки силлогизм сифатида тақдим этмайди. Уларнинг мавжуд фактларга қанчалик мувофиқлигини ҳам аниқлашга – верификация қилишга, дедуктив йўл билан мантиқан келтириб чиқаришга интилади. Демак, олим версиялари Ғафур Ғулом ҳаёти ва ижоди табиатининг янги қирраларини очишга хизмат қилувчи, ҳақиқатни англашда муҳим қиммат касб этувчи мантикий асосга эга бўлган шарҳлардир. Шу боисдан ҳам, олим ўз фикр-мулоҳазаларини узил-кесил ҳукм-хулосалар тарзида ўтказишга уринмайди. Бинобарин, бундай гипотетик-дедуктив муҳокама юргизиш усули адабиётшунослигимиз учун муҳим методологик аҳамиятга моликдир.

Олим Ғафур Ғуломнинг қоғозга тушмаган, лекин ўз миллатининг маърифатли зиёлиси, жонажон Ватанининг фуқароси, нозиктаъб истеъдод ва улкан иқтидор соҳиби сифатида туйиши мумкин бўлган ҳаёллари – ички оламини ўқийди. Шоирнинг 20-йиллардаги ижодида Чўлпону Фитратларнинг Ватан, Халқ ва Миллат дарди, умид-орзуларига тўйинган шеърларига ҳамоҳанглик ғоятда кучли ифодаланган. Мазкур руҳ кейинчалик ҳам, унинг айрим асарлари бағрида, анча яширин тарзда бўлса-да яшаб келган. Абдулхамид Чўлпон 1931 йилдаёқ Норин бўйларида ажиб ҳаволардан кўксини тўлдириб симирганида, шаркироқ сувлар юзида ўйнашаётган ой нурлари жилвакор гўзаллигига маҳлиё бўлганида Ғафур Ғулом шаънига ашъор битганлиги бежиз эмас. Абдурауф Фитрат аруз вазни масаласини кенг муҳокама қилар экан, адабиёт муаллимлари ва илм толиблари учун битилган “Аруз ҳақида” (1936) рисоласида ўз илмий фикрларини далиллаш мақсадида Ғафур Ғулом шеърларидан ҳам мисоллар олади. Фитратни шоир шеърининг вазнигина эмас, “қонли тўфонлар” захархандаси, “қанот ёзган қора булутлар чойшаби”, табиат юзини

қоплаган минг йиллик “қора пардалар” ваҳми “тош қалбли қора аждар” янглиғ кучоғини очган ўлим даҳшати ҳақидаги рамзий-мажозий образлари, ҳар қадамда бир фалокат кутиб турган, миллат гулларини қирқмоққа қиличлар қайралган 30- йиллар ҳаётига вобасталиги ҳам мафтун этган бўлса ажаб эмас. Бундай ҳаётий фактларни кенг истифода этган Бахтиёр Назаров 30-йилларнинг иккинчи ярмида Ғафур Ғулом феъл-атворининг Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида махсус муҳокама қилиниши сабабларини келтириб чиқаради.

Маълумингизким, ўшанда Ғафур Ғулом Чўлпон ва унинг даврасидагиларга ҳамсухбат бўлганига-да кечирим сўрашга мажбур қилинган эди. Демак, адабиётшуноснинг “Аросатда қолган Ватан дарди, Халқ орзу-армонлари, умид-интилишлари шоирнинг изтиробидир”- деган хулосага келиши ўзининг миллий-руҳий асосларига эга ва ҳаётий фактлар асосида далиллангандир.

Турли йилларда ёзилган ва Ғафур Ғуломнинг эҳтиёткорлиги ваҳиданми, ноширларнинг ўта талабчанлиги боисиданми шоирнинг ҳаётлиги даврида чоп этилмаган айрим шеърлар олимнинг диққатини жалб этади. Бу шеърларда мадҳиябозлик - Ватанга хиёнат даражасида баҳоланган. Миллатни уйғотмоқ, эрқа умидворлик, халқ кучига ишонч руҳи қабарик тарзда ифодасини топган. “Миллиард сатрларга занжирбанд сўзлар”да шоирнинг дардли ва ларзон фикрларини – эрки бўғилгани боис хушёр ва эҳтиёткор бўлиб қолган тафаккури ва қалбини кўрган олим уларни Ғафур Ғуломнинг “кўнгил тафтишидан ўтган, юрак садолари жо бўлган асарлар – порлоқ шеърлар”- деб баҳолайди. Чунки, мазлум халқнинг аламли нидолари муқаррар интиком туғдиради. Бу вулқон золимлар ваҳшати ва офатини барбод этажақдир, - қабилидаги фикрлар жойланган шоҳбайтлар 50- йилларда ўзига хос ифода йўсинини топиб айтилган эди.

Рисолада Чингиз Айтматов асарларида мифологик мотив ёрдамида ифода этилган мақсадлар бундан ярим аср олдин шеърини шаклда, реалистик йўсинда Ғафур Ғулом ижодида ҳам акс этганлиги қиёслар орқали кўрсатилади. Бундай чоғиштиришлар олимга “Тинчлик минбаридан”, “Вақт”, “Соғиниш”, “Мен яхудий”, “Сен етим эмассан”, “Шараф кўлёмаси” сингари шоир шеърлари моҳияти, бадий теранлиги, қиммати ва аҳамиятини янгича инкишоф этиш имконини беради. Асардан асарга силжиб, сайқаллашиб бораётган “қарвон”, “тева”, “етим бўта” каби шоир

бадий тафаккур булоғидан сув ичган образлар замиридаги маъноларга асосланиш Ғафур Ғулом тафаккурининг ҳамиша халқ эрки, ҳуқуқи, ҳурлиги, ўзлиги, дарди масалалари билан банд бўлганлигини кўрсатиш сари етаклайди. Зеро, Ғафур Ғулом хоҳ шуурий, хоҳ ғайришуурий тарзда бўлсин, умуман, озодлик, эрк, мустақиллик ҳақида сўзлаганида наинки ўз халқи ва ватанининг, балки ўз “мен”ининг армонларини, умидларини асарларига сингдириб юбора олган, жаҳоний орзулар кучоғида яшаган улуғ шоир эди.

Демак, Бахтиёр Назаров Ғафур Ғулом меросини ўзбек халқи номидан янгича ўқишга шоир руҳидан ҳуқуқ олади, миллат фарзанди сифатида бунга бурчдорлик сезади. Сатрлар қатига шоир яширган ва келажак насллар илғашига ишонган, ишонгани билан зинҳор янглишмаганини исботлайди. Жаҳон халқларининг армонлари ҳақида ёзилган, адабиётшунослигимизда шу пайтгача ер куррасининг турли қитъаларида ўз мустақиллиги учун курашаётганлар орзу-ниятларининг ифодаси деб талқин қилиниб келинган асарлар биринчи навбатда ўз эрки, ўз ҳуқуқидан маҳрум бўлиб келган халқимизга даҳлдор эканлигини зукколик билан кўра олади. Дарҳақиқат, “шабнамдан тўлдириб жом” саодат манзили сари ошиққан, ўзини енгилмас карвон – халқ сафида хис этган, Ватан, халқ қалби ва замин обод, инсонлик шаъни улуғ, одамзод бахтиёр бўладиган “азиз фурсатларнинг тарихига кирмок”қа ўзини лойиқ топган ҳар бир пок инсон каби Ғафур Ғулом ҳам ўша кунларни орзу тўла дил билан мунтазир бўлиб кутганлиги, шубҳасиз. Ғафур Ғулом ўзи орзулаган истиқлол замонида мустақил Ватан чаманзоридан муносиб ўрин олиши, асарлари билан иккинчи умрининг навкирон фаслига кадам қўйиши, қалб илҳомидан туғилган, иродасига қувват берган сатрлар том маъноси-ла аждодлари тамонидан англаб етилишида академик олим ўткир зехнининг қудратидан яралган “Ғафур Ғулом олами” рисоласининг ҳам муносиб ўрни бор.

Маълумингизким, туркий халқлар қадим-қадимдан ўз тақдирини бирликда кўрган, тараққиётини ҳамжиҳатликда англаган. Ўзи яралган заминни, шу ҳудудда яшовчи барча қабила ва элатларни “ умумий уй” манфаатлари йўлида жон фидоликка даъват этиб келган. Кундалик ҳаёт ташвишларидан халқ ва мамлакат дардларини, алоҳида шахс интилишларидан эл-юрт орзу-армонларини ҳеч қачон ажратиб қарамаган. Умуминсонийликни

бош мезон санаб, ер куррасидаги мукаррам зот—инсонни улуғлаган, шарафлаб келган. Диний бағрикентлик, биродарлик, дўстлик, меҳр-мухаббат, маънавий-ахлоқий комилликка эҳтиром Шарк кишисининг улуғ фазилатидир. XX асрда ўзлигидан сунъий тарзда узиб қўйилган халқ ҳақида сўзлаган шоир ёзади:

*Зўр карвон йўлида етим бўтадек,
Интизор кўзларда ҳалқа-ҳалқа ёш.*

Бахтиёр Назаров ўша “зўр карвон”нинг қадим боболаримиз анъаналари, “етим бўта”нинг карвондан орта қолиб, ногирон кўзларидан халқа-ҳалқа ёшлар оқижаётганлигини эса шўро давридаги халқ тақдири деб билиб ибратли хулосалар чиқара олади.

*Энг кичик заррадан Юпитергача
Ўзинг мураббийсан, хабар бер, Қуёш.*

каби шоир шоҳбайтларини борлик, уни яратган Аллоҳ ва Тангрининг адолати маъноларида талқин этади. Шу орқали шоирнинг космогоник образлари силсиласидаги маъно серкатламлигини келтириб чиқаради. Шубҳасиз, тадқиқотчи Ғафур Ғуломнинг шўро даври шоирлари байроқдори мақомида турганини, давр пафосини акс эттиришга сафарбар этилганини жуда яхши билади. Ҳатто, Ғафур Ғулом ўз ижтимоий мавқеини қўлдан чиқармасликка астойдил уринганлигини ҳам назардан кочирмайди. Аммо, кенг маънодаги адабий жараёнга хос характерли хусусиятлар: халқаро миқёсдаги озодлик ҳаракатларини улуғлаш, Шарк халқлари истиқлолига муносабат билдириш имкониятидан усталик билан фойдалана олган шоирнинг БУТУН ИНСОН сифатидаги жасоратини кўрсатишга алоҳида аҳамият билан қарайди.

Мунаққид адабиётшунослигимиз учун бир қадар ноанъанавий бўлган йўлдан боради. Яъни, у Ғафур Ғулом қаламига мансуб айрим мисраларни шеърнинг умумий матнидан узиб олиб таҳлилга тортади. Олимнинг фикрича, Ғафур Ғуломнинг асосий мақсади бутун шеърда эмас, айнан алоҳида мисра ва байтларда берилган. Чунки шўро мафкурачиларига, цензорларига маъқул келадиган фикрлар ортига бош мақсадини яшириш орқали турли гумон-шубҳаларни Ғафур Ғулом ўз шахсиятидан йироқлаштиради. Бу ҳол

рисолада фикр ва эътирофлардан, турли кайдлардан, шунингдек, бадийликка бўйсундирилган образлар мохиятидан келтириб чиқарилади. Аён бўладики, Ғафур Ғулом хатто юрагини ларзага солган ўта шахсий, оилавий дардларида ҳам зимдан тузумга, жамиятга бўлган муносабатини ифода эта олган экан. Шоир яшаган замоннинг ниҳоятда калтислиги назарда тутилса, Ғафур Ғулом айрим лавҳалар, кичик шеърӣ парчалар, алохида мисралар, кўчим маънолар ортига яшириниш услубини махсус қўллаганлиги иштибоҳ туғдирмайди.

Демак, Ғафур Ғулом шеърӣятида метин-мустаҳкам рия қилингандек туюлган мафкуравий талабларни баъзан зохирий белги, ўзига хос химояланиш усули деб идрок этиш куюнчак шоир илҳом уфқларини, миллатпарвар, дардманд қалбини, тафаккур камровини ёркинрок англаш имконини берар экан. Илло, шоир изланишларининг азобли йўли, фикр-ўйларида кечган пўртаналар, қалбини ўртаган кечинмалар микёси у колдирган адабий меросдан кўра минг чандон кенгрок, камровлирок, босими залворлирокдир. Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Ориповнинг:

*Ғафур Ғулом туйган гурурни,
Қилмоқ муликни дунёга дoston...*

дея ифтихор туйиб, шеърӣ илҳоми жўшганлиги ҳам бежиз эмас эди. Ўтган асрнинг 70-йиллари миёнасидаёқ А.Орипов адабий ҳаётимизда эндиликда Ғафур Ғуломлар йўқлигининг ўзи катта йўқотиш эканлигини, унинг қалб оламини тамомила янгича кашф этиш зарурлигини шоирона интуиция билан пайқаган бўлса ажаб эмас. “Ғафур Ғулом олами” рисоласи узоқ давр мавжуд бўлган ўша заруриятни кондирмок умидида, адабиётшуносликдаги муайян бўшлиқни тўлдирмок мақсадида яратилган ва шоирнинг номини чинакам маънода дунёга дoston қилишга арзигулик тадқиқотдир.

Албатта, олим Ғафур Ғулом асарларини нукул олам ҳодисалари, ижтимоий муҳит талотўмларигагина боғлаб қўймайди. Шоирнинг нозиктаъб кўнгли, ўз-ўзини англаган тафаккури улардан нечоғлик юпанч топа олганлигини ҳам назарда тутати. Мутаржим Ғафур Ғуломнинг юрак парчасига айланган А.С.Грибоедовнинг “Ақллилик балоси” асари таржима варианты қатларидан шоир кўнглини ром этган талай ҳайратларни топа олади. “Ақллилик балоси” аллақачон адабиёт тарихига айланган. Ўзга жуғрофий-

ижтимоий мухитда, бошқа бир мақсад-муддаоли ғояни А.С.Грибоедев услубида ифода этган асардир. Таржима замирида уриб турган Ғафур Ғулом юраги садоларини тинглай олган олим шоир ҳаёлида кечган ўйларга яқинлашишга уринади. Ғафурона маҳорат туфайли мазкур асарнинг муайян вазият-ҳолатдаги ўзбек шоири дард-аламларининг-да ифодасига айланганлигини кўрсатиб беради.

Адабиётшунос олим Ғафур Ғуломнинг яширин дард-орзулари, тузумга раддиялари, келажакка йўллаган пинҳоний умидларини “Ҳасан Кайфий”, “Аликулнинг Қарзи” каби айрим хикоялари ифода қатларидан ҳам топади.

Халқ эртаклари фабуласи асосига қурилган “Ҳасан Кайфий” (1965) хикоясини мунаққид ғоявий-бадий жихатдан носир ижодининг “оққуш қўшиғи”- деб атайди. ”(93-бет) Юмористик хикоя устаси ва “табиатан ҳазил-мутуйиба кони”(92-бет) бўлган Ғафур Ғулом шўро мамлақати бошчиси сиёсатини фош этиш ижодий ниятини яширин амалга ошириш учун эртак жанрини махсус танлаган, - деган хулосага келади, олим. У Ҳасан Кайфий тилидан айтилиувчи Ҳофиз Шерозий мисраларидан нафақат хикоя қахрамони таъбини, балки ёзувчи юклаган теран мақсад ва маъноларни ҳам топади. Ҳасан Кайфий тимсоли ишоравийлик хусусиятига эга. Шу орқали асар ёзилган пайтда ўз тарихи, шажараси билан қайтадан дийдорлашув умидидаги бутун бир халқимиз тақдирига нозик ишоралар қилинган. Жумладан, Ҳасанни ўзи белгилаб берган йўриғига йўрғалатиш умидидаги подшо эркин тафаккур ва ижодий меҳнатнинг душмани эканлиги билан шўро сиёсати раҳбарининг рамзи даражасига кўтарилган. Шубҳасиз, қахрамон тилидан подшо “махлук”- деб баҳоланганида, “соядан бирон нарса умид қилган киши аҳмоқ бўлади”, - қабилдаги Ҳасаннинг теран хулосаларида ўзига хос рамзий-образли ифодавийлик мавжуддир.

Ҳукмдор ҳақида икки оғиз илиқ гап айтиш, унга ялтоқланишдан тийилган, эътиқоди мустаҳкам, ҳалол, меҳнатсевар, беозор Ҳасан образи замирида аслида ўз умри ниҳоясида жамиятнинг расолигию мазкур тузумни бошқараётган раҳбар адолатидан ҳафсаласи қолган Ғафур Ғулом калби мужассамлиги теран туюлади. Адибнинг алам-армонлари имо-ишораларга яширилган, кўчимли маънолар орқали ифода этилгандир,-деган тўхтамга келинади. Дарҳақиқат хикояда подшонинг номатлуб

фикри ва феъл-атвори – “расво нафс” лигига Ҳасаннинг итоаткорлик ва кимсага тобеликдан ҳазар қилувчи, эркинлик ва хурликка ташна, ўз-ўзигагина ишонган табиати контраст қўйилади. Ҳикоя эртақнамо жанрий услуб ва юмористик характерда битилган бўлиб, унда акс этган фикрлар мантиғи бадиий меъёр талабларига мутаносибдир. Бахтиёр Назаров ҳақли эътироф этганидай, катта ижтимоий дард ва миллий-ижтимоий ғояларнинг яшириб айтилиши шунчаки тасодифий ҳол бўлмай, жиддий тайёргарликлар билан, онгли равишда амалга оширилган ҳамда ёзувчи ижодий услубининг ўзига хос хусусиятини намоён эта олади. Шунингдек, мунаққид бир ҳикоя доирасидаги кузатишларининг ўзида портрет тасвири, бадиий тил маҳорати, тарихийлик тамойилига содиқлик каби Ғафур Ғулумнинг насрдаги услубий индивидуал қирраларини инкишоф этишга муваффақ бўлади.

Адиб эртақнамо мазмунни ҳамиша ҳам ҳажвий-юмористик услубда баён этмаган. У ҳаётини воқеаларни изчил реалистик услубда ҳам акс эттирган. Китобда бу жиҳат “Аликулнинг қарзи” ҳикояси таҳлили орқали кўрсатилади. Олим чуқур мулоҳазакорлик орқали Ғафур Ғулум пахта монокултураси ҳақидаги пинҳон дардларини ҳам имкон топиб айта олганлигини англаб етади. У тағмоти маъноларини ўқиш орқали ҳикояда мавзу ва даврнинг атайлаб шўродан олдинги замонлардан танланиб, асар ёзилган замон руҳи унинг замирига сингдирилганлигини очади. Тадқиқотчининг синчков назари ҳикоя қаҳрамонининг исми (“Аликул”) ва кишлокнинг номи (“Юпун”) каби унсурларга-да адиб юклаган жиддий ишоравий маъноларгача яққол кўриб туради. Нозик шаъмалар орқали очилган асосий ғоя – Аликул тақдирида ўзбек пахтакори қисмати ифода этилганлиги кашф этилади. Мўйсафид чолнинг она ер билан тиллашиб ханнот (комиссионер)нинг бетига тупуриш ҳақидаги қарорга келиши, аслида нафратга тўла Ғафур Ғулум дилининг ҳам очилиши, ички аламли туйғуларининг вулқонланиши эканлиги ҳаққоний тарзда ўз баҳосини олади.

Мунаққид масала моҳиятини шахс табиати ва нутқида тажассум топган розолат билан боғлаб, ёзувчининг қаҳрамон руҳий-психологик оламини ифодалашдаги усталлиги, бадиий сўз қудратидан ғоятда эҳтиёткорлик билан фойдалана олганлигини кўрсатади. Эътиборга лойиқ жиҳати шундаки, тадқиқотчи ҳикоядаги қаҳрамон нутқини шартли равишда алоҳида-алоҳида

бўлиб кўрсатиш – жонли мулоқот тилига кўчириш усулидан фойдаланади. Натижада, тасвир аниқлиги, ифода тўқислиги, фикр тиниклиги, бадиий маънонинг кўламдор ва теранлиги каби кўплаб белги-сифатларни оидинлаштиришга эришади. Бадиий такрорларнинг адабий-эстетик функцияларини кўрсатишга муваффақ бўлади. Ҳикояни ўрни билан Ч.Айтматовнинг “Момо ер” қиссасига қиёслаш, Алиқул ва ижтимоий куч қиёфасини мужассамлаштирган комиссиянер образлари ўзаро контрастлигини кузатиш, мазмуннинг ишора-шаъмалар катига яширилганлигига диққат қаратиш олимга Ғафур Ғуломнинг носир сифатидаги маҳоратини кенг тарзда англаш имконини беради.

Китобдаги Ғафур Ғулом асарлари ҳақида илгари сурилган юқоридаги сингари назарий-методологик қарашлар шоирнинг феъл-атвори, бетакрор табиати, эътиқод-маслаги, мураккаб ҳаёт йўлида учраган азобли изтироблар, қувонч-ташвишлару турли зиддиятлар, у тарбия топиб камолга етган муҳит, оила қувончи, дўст биродарлар даврасида ҳам олиб кузатилади. Бинобарин, Ғафур Ғуломни замон ва жамият омили таъсиригагина боғлаб қўйишдек ғоятда примитив ақидалар доирасидан анча четга чиқилади. Ижод олами ва ижодкор руҳий-психологик дунёсининг жон томирларига дадил кириб борилади. Ғафур Ғулом табиатига хос талант, иқтидор, салоҳият туфайли Ватан дардлари, эл-юрт армонларини теран туйган, ҳиссий идроки ва тафаккурида қайта ярата олган даҳо санъаткор бўлишида юқорида саналган факторлар ҳам муҳим роль ўйнаганлиги назардан қочирилмайди. Айнан мазкур жиҳатларнинг барчасини ягона фокусга жамлай олиш натижасидагина сўз санъаткори асарларининг юзага келиш сабабларини аниқлаш, маҳорат омилларини белгилаш имкони туғилади.

Айтиш мумкинки, Бахтиёр Назаров ёзувчи табиати ва шахсини ўрганишда мумтоз ва замонавий адабиётшуносликнинг кўп асрлик анъаналарини муваффақият билан давом килдиришга муваффақ бўлган. Биографик метод имкониятлари доирасида Ғафур Ғуломнинг психологик-биографик портретини тиклашга, адабий-бадиий асарларининг ғоявий-бадиий ўзига хосликларини юзага чиқарувчи омилларни шу билан боғлаб таҳлил ва тадқиқ этишга эришилган. Шоирнинг ижодий лабораториясига чуқур кириб бора олган.

Ғафур Ғулом ота-онасининг шеърый иқтидори борлиги, тоғаларидан бири девон тузиш даражасига етгани мунатқид унинг

шоир бўлиб етишувида ирсият ҳам муҳим роль ўйнаганини аниқлаши учун ўзига хос очкич вазифасини ўтайди. Ғафур Ғулом хофизасининг кучи фавқулодда эканлигини назарда тутиш унинг иктидори, лисоний укуви, билимдонлиги, уй сабоқлари билан чекланмай, мадраса ва жадид мактабларида таҳсил олганлиги каби шахсияти ҳамда ирсиятига дахлдор фактларни эътироф этиш сари етаклайди. Ғафур Ғулом табиатида ҳазил-мутойиба завқи кучли эканлиги, хушчақчақ, дилкаш ва дилбар инсонлиги адибнинг хажвий ва юмористик асарларини ана шу хусусиятлар билан боғлаб ўрганишга ундайди. Дарҳақиқат, серзавқлик, кувноклик, ҳаётсеварлик, шавқ ва завқ жозибаси ҳам, етимликнинг дилда қолдирган охлари ҳам Ғафур Ғуломнинг ижод маҳсулларига ўз таъсирини ўтказган.

Ғафур Ғулом халқаро миқёсларда машҳур шоир эди. Бунга адиб нафақат яратган асарлари, балки давраларга тез сингиша олиши, турли миллат вакиллари билан меҳр-муҳаббат ришталарини биродарлик асосида боғлаб, доимий тарзда мустақил давом қилдириши, фавқулодда билимдонлиги сабабли ҳам эришган. Шоир ўз атрофига нафақат тенгқурлари, балки ёш ижодкорларни ҳам жипслаштира олган. Ташаббускорлик, меҳмондўстлик, одамшавандалик, етимпарварлик, оламга тийраклик билан назар ташлашга интилиш унинг табиатига хос характерли белгилар бўлган. Ғафур Ғулом зиёлий бир инсон сифатида халқаро миқёсдаги адабий ҳаёт ва адабий жараёндан воқиф бўлиб, атрофидагиларни ҳам шунга ундаб яшаган. Унинг хотираси гоётада кучли бўлиб, эллик минг байтни ёдда тутиб газаллар ўқиган экан. Бахтиёр Назаров Ғафур Ғулом ижодий феноменининг ана шу каби хислатлари ва бадий фикрлаш йўсини, ижодий тафаккури – ҳоли ва ҳаёли ҳақида сўз юргизар экан, фақатгина шоирнинг ижодий меросида мавжуд далиллар билангина чекланиб қолмайди. Шоирнинг рафикаси Муҳаррам ая, кизи Олмосхон опа, шоир ва драматург Максуд Шайхзода, Ўзбекистон Қаҳрамони ёзувчи Саид Аҳмад, фарангистонлик адиб ва арбоб Поль Вайян-Кутюрье ва бошқа ўнлаб журналист, педагог ҳамда адабиётшуносларнинг қимматли маълумотларига ҳам таянади.

Ижод тараддуди, ёзиш истаги Ғафур Ғулом қалби ва тафаккурини ҳеч қачон тарк этмаган. Шоир анашу жараён ичида – ўз оламида яшаган. Бахтиёр Назаров Ғафур Ғулом характери табиатининг мужда беришига асосланиб, унинг ижод йўсини

монотонликдан холи, камалакранг эканлигини келтириб чиқаради. Мунаққид адибнинг асарлари ёзилмасидан олдинги ҳолатлари, ижодий мўлжаллари, ёш қаламкашлар олдига қўйган талабларида ҳам юксак масъулият белгиларини кўради. Ғафур Ғулом хоши-истаклари кредо даражасига айланган эди, - деган мунаққид бунинг сабабларини муайян ижодий ниятнинг туғилиши, янги асар яралиши ва эл назаридан ўтказилиши жараёнларининг қаламкаш тафаккури ва ички олами тафтишидан изчил тарзда ўтказилганлигида кўради. Шоирнинг ижодий тафаккур имкониятлари ғоятда кенг бўлиб, у фикри йўналган масалаларнинг ҳамиша янги кирраларини кўра олади, кўрсата билади, кутилмаган бадий образлар топишга эришади.

Англашиладики, Бахтиёр Назаров ғафуроно фикрлаш йўсини ва шоир тафаккури ҳаракатининг ҳар бир ҳалқасини бир-бири билан узвий алоқадорликда, изчилликда кузатади. Ҳатто, унинг қўлёзмалари ҳошиясида сакланиб қолган айрим график белгию портрет эскизларгача кузатиш, синчиклаб ўрганиш орқали Ғафур Ғулом ижодий лабораториясига имкон қадар теранроқ кириб боришга янтилади. Айтиш мумкинки, бадий тафаккур шаклий садоларига ҳам ботиний, ҳиссий нигоҳ билан кўз ташлайди, қулок тутади.

Табиатан ғоятда таъсирчан Ғафур Ғулом жамият ва инсон талабларига жавоб бермасдан яшай олмас эди. У эл-юрт ташвишларини ўзига қаттиқ олганидек, ўзганинг хурсандчилигидан астойдил қувонган. Кимсанинг қайғусини ҳам баб-баравар бўлиша олган. Шу боисдан ҳам, одамларга ҳамдard, оламга ҳамнафас инсоннинг бадий оламида унинг шахси намоён бўлиши-да табиийдир. Бахтиёр Назаров Ғафур Ғуломнинг аксарият асарларини “бадий сўзларга кўчган эътикод”, - деб баҳолаши ҳам ана шундай асосларни назарда тутишдан келиб чиқади. (109-бет) Образли килиб айтиш мумкинки, олим Ғафур Ғулом табиатидаги ҳамдardлик туйғулари турфа жилваларининг тўлқинларида сузишга, асов жиловидан ушлашга муваффақ бўлган. Шоир тафаккурини жунбишга келтирган ҳароратли лаҳзалар нафасини сезиб, ўта талабчанлик билан сўз суворийси лашкарини улўф манзилларга бошлаган.

Ғафур Ғулом халқимизнинг урф-одати, удумлари, табобати , тилимиз бойлиги ва назокатига хос жамики икир-чикирлару нозик кочиримларигача синчковлик, ҳурмат, эътибор билан

караганлигига асосланган Бахтиёр Назаров: "... ўзбек миллати учун хос деярли барча фазилатлар Ғафур Ғулом шахсида мужассам эди"-деган хулосага келади. (110-бет) Мунаққид рисолада ижодий жараён намоён бўлиш тарзининг ғафурона индивидуал хусусиятларини кузатиш асносида ҳам, айрим вазият-ҳолатлар жилвасидаги Ғафур Ғуломнинг шахс ва ижодкор сифатидаги феъл-атвор кирраларини назарда тутади. Мазкур жараённи олим ҳаётийлик, жонлилик, теранлик, чуқурлик имконларини янада кенгайтириш, тафаккурда куртак очган бадиий фикрнинг чоппар уриб гуллаши, воқеалар оқидамида характерлар эркинлигини таъминлашдаги улуғ ижодкорларда кечадиган тантилик сингари ўнлаб факторлар муштараклигида олиб қарайди.

Натижада, Ғафур Ғулом табиатида мавжуд бўлган комусийликка мойиллик ва туғма талант билан боғлиқ бўлган барча кирраларни батафсил ёритишга эришади. Шоирнинг ўй-фикрлари, хотира-хаёллари, муҳокама-мулоҳазалари, ҳаракат интилишлари, ижодий тамойилларини инкишоф этади. Рисолада илмий-бадиий ижодга бахшида инсоннинг умр дафтари гўзал туйғуларга йўғрилган пок виждон, мусаффо кўнгил, куйинчак қалб, самимий эҳтиром, бемисл эъзоз, олимона ҳалоллик билан теран туйилган, англаб етилган. Ғафур Ғулом феноменининг адабиётимиз тарихидаги ўрни, бугунги кундаги мавқеи, ўзбек адабиётшунослиги олдида шоирга ва умуман XX аср қалам соҳибларига бўлган муносабат муаммолари, Ғафур Ғуломнинг ёш ижодкорларга сабоқ бўларлик хусусиятлари каби масалалар кенг тарзда ёритилган. Адабиётшуноснинг барча таҳлилу талқинлари оддийлиги билан муқаррам, соддалиги билан улуғ, истеъдоди билан кадрли инсон – Ғафур Ғулом кўнгил олами манзаралари, асарларида акс этмиш мусикий оҳанглар ритми, кўпларнинг дардига вобаста бўлган мазмун салмоқдорлиги, ифода гўзаллигини англатишга қаратилган. Шунинг учун ҳам, унинг услубига хос нозик хусусиятларни яхши илғаган олим Ғафур Ғуломни, ёзган нарсасига ўзини сингдириб, инсонни кўкка кўтарган шоир, дея таърифлайди. Мухими, Ғафур Ғуломни ўз даврининг "темир оқими"га қарши қўймайди. Унинг асарлари катидаги тусмол қилаётган тағмаъноларига ҳам айнанлик мақомини бериш даъвосидан йироқ туради.

Бахтиёр Назаров Ғафур Ғулом асарларини эринмасдан қайта-қайта ўқийди. Баъзан китобхонни ҳам шундай йўл тутишга ундайди. Хаёлларига эрк бериб улардаги бир қарашда оддийгина

туйулган холат-манзараларни жонлантира олади. Хотира ва туйғулар жиловчи ечилиб, соғинч ҳислари учқур парвозларга кўчганида адабиётшунос олим ва шоирнинг самимияти, бокиралигига хос дунёлар дийдорлашади. Сатрлар сеҳри сизни гоҳ олимона, гоҳ шоирона тарзда сўз гавҳарлари шодасини тизиб ўзаро ғойибона сирлашаётган икки буюк қалб олами туташган сониялардаги ғафурона донолик, виқору эркаликлар, бахтиёрона назаркардалиқ ва руҳ рассомлигининг ғоятда вобасталигидан масрур бўлмоқ бахтига насиб этса не ажаб. Шубҳасиз, бу кунт ва бардош билан амалга оширилган ижодкор-олим заҳмати ҳосилининг хушбўй атридан келувчи фарахбахш лаззат туғдирган масрурликдир.

“Қаламида сўз ўйнаган” (120-бет) шоир ҳақида сўзлаганида олим ҳам баъзан сўз шодаларига жон киритиб юборади, гўё илмнинг шоири бўлиб кетади: “...қуйма фирлайди, илхом ҳам булоқдек қайнаб тошади, ўзбакий тилдаги жозиба, қочирим, лутф, ўйноқилиқ, салобат, донишлиқ, кези келса, камчиндек кескирлигу гулдек товланиш, ҳазил мутойибаю кўтаринки эҳтирос – ҳамма-ҳаммаси бор гўзаллиги билан ишга тушади. Сўз фикрга чирмашиб, поэтик образлиқ билан тўйинганда эса, маъно ҳазор қадар юксалгандек бўлади. Пўртанавор пафос ғафурона образларга тўқингач, айтилаётган фикр, илгари сурилаётган ғоя қалб ва онгимизда бирдек жой талашиб, мустаҳкам ўрин эгаллаганини сезмай қоламиз.”(123-бет) Рисолада нафақат шоирона муждалар, балки талай назарий бақувват фикр-қарашлар ҳам илгари суриладик, улардан айримларини келтириш орқали даъволаримизни асослаш ўринлидир. “...маълум гапларни айтишдан шеър яралмайди. Шеър ана шу маълумлар ичидаги номаълумни айтиш, айтганда ҳам, маълумдан кўра маъқул қилиб айтиш, ҳаёт ҳақиқатига, эҳтимол, тўла мос келмаса-да, уни бадиий ҳақиқат даражасига етказиб айтиш билан яратилади ва шу фазилати туфайли у онг ва туйғунинг уйғун ҳосиласи сифатида гўзал ҳодисадир.”(143-бет) “Шоир ижодига (Ғафур Ғулом назарда тутилмоқда. Т.М.) сиртдан қараб эмас, ҳар бир конкрет асардан келиб чиқиб муносабатда бўлиш лозим” (141-бет) “...ҳар бир асарга муаллифнинг аниқ мақсадидан келиб чиқиб ёндашув муҳимдир. Бир асар доирасида шодлик ҳам, ташвиш ҳам бўлиши мумкин.”(136-бет)

Бадий ҳақиқатни ҳаёт ҳақиқати билан айнанлаштирмаслик, уни онг ва туйғунинг уйғунлигидан ҳосил бўлувчи гўзаллик сифатида идрок этиш, назарий фикр қарашларни бевосита матнга таянган ҳолда илгари суриш, мазмун серқатламлиги ва муаллиф мақсад-муддаосини тахлилу тадқиқ жараёнида доимо эътиборда тутиш ҳақида илгари сурилаётган назарий қарашлар наинки Ғафур Ғулом ижодий мероси учун, балки умуман бугунги адабиётшунослигимиз учун ҳам муҳим аҳамиятга моликдир. Рисоладан бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Бирок гап уларнинг сонидан эмас, балки моҳиятан адабий-эстетик тафаккуримизни янгилашга йўналтирилганидадир.

“Ғафур Ғуломни Ватан ва халқ куйчиси сифатида белгилаш тарихий ҳақиқатга яқинроқ бўлади”, - деб ёзади олим. (133-бет) Шоир ижодий меросида “Қуёш”, “Ўзбекистон” каби қайта-қайта мурожаат қилинувчи образлар борки, улар ҳар гал янги-янги маъно кирралари ва руҳият ифодасига бўйсундирилади. Мунаққид бундай образлар тажаллийси, эврилишу тадрижини Ғафур Ғуломнинг яхлит бадий олами тизимида олиб қарайди, меҳр-эътибор билан теран бадий таҳлил этади. Шоирнинг ижтимоий-эстетик қарашлари ва шахсий дардларини, умумўзбек адабиётидаги куёшли Ўзбекистон образининг бадий талкинлари доирасида кузатади. Ғафур Ғулом ватан ва ватандош сиймосининг янги кирраларини очиши жиҳатидан Чўлпон, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов билан қиёсланади. Ўзбек тупроғини эркалаганида виқор ва ғурур туюши, поэтик образларининг кўламдорлиги сингари жиҳатларга диққат қаратган олим: “... минг йиллик тарихий ҳақиқатни поэтик далиллар билан исботлаб улуғлашда даврининг шоирлари ичида ҳақиқатан Ғафур Ғуломга тенг келадиганини топиш қийин”, - дейди комил ишонч билан. (123-бет)

Дарҳақиқат, Ғафур Ғулом қаламида олам манзаралари, Ватан жамоли табиий тиниклиги, анвойи гўзаллиги билан руҳоният назаридан ўтказилиб самимий туйғуларда, бадий бўёқларга бурканган тарзда ифода этиладики, поэтик идрокка кучли таъсир ўтказа олади. Жамият риёсини тағматнга жойлаб, хос китобхон тасаввурларига ишониб, ҳаёт зиёсини даражама-даража баланд пардаларга кўтариб борган шоир баъзан асл ниятларини зирҳ ва қалқонлар билан тўсишга, яъни ғанимона нуқтаи назарларнинг таҳликали тусмолларига мадҳиялар орқали чек қўйишга мажбур

бўлади. Шунинг учун ҳам олим муайян матн қатида шунчаки қайд қилинувчи, патетика учунгина жалб этилган субъектларга эмас, балки бадиий асарни ҳаракатга келтирувчи пафосга диққат қаратади. Шеърнинг жавҳари ва моҳиятини шоирнинг қалб олами, поэтик мулоҳазалари билан чамбарчас боғлайди. Мунаққид интилишлари онглاردан, қалблардан бадиий ижодга сиёсий-мафкуравий кўзойнак орқали қараш занжирининг даҳшатли изларини тамоман йўқотишга қаратилганлиги билан муҳим методологик аҳамият касб этади. Шеъринг мисралардан илғамли туйғунинг ифодасини, оҳори тўқилмаган, янги образлар бадииятига хос табиийликни, самимийлик ва миллий бетакрорликни – кўнгил ҳаракатини излаган олим ҳамиша фикр-туйғулар қоришиқлиги ва муаллиф кўзлаган аниқ мақсадлардан келиб чиқиб ўз қарашларини илгари суради. Адабий жараённинг бадиий ва илмий тафаккур яхлит бирлигида воқеъ бўлишини ҳаётинг фактлар асосида кузата олади.

Маълумингизким, адабий танқид ҳар бир давр миллий адабиёти билан ҳамқадам тарзда ўз эстетик принципларини ишлаб чиқади. Даврнинг зарурат ва эҳтиёжларига нафақат профессионал танқидчилар, балки бадиий асарлари билан элга манзур бўлган журъатли, дадил, ўқтам қаламкашлар ҳам ўз изланишлари билан сезиларли улуш қўша оладилар. Ўзининг 20-йиллардаги адабий-эстетик қарашларидаёқ Ғафур Ғулом ҳажвийёт соҳасида қалам тебратаётган адибларни халқ ижодидан ўрганишга даъват этди. Кулгили хангомаларнинг ижрочилик ва актёр маҳорати билан боғлиқ эканлигига диққат қаратди. Ҳазил ва юморнинг халқона бўлиши лозимлигини ёқлар экан, адабиётни ҳаддан ортик ижтимоийлаштириш тенденциясини инкор этди. Буларнинг барчаси, ўтган асрнинг 20-30-йилларида адабиётга мафкуравий-синфий ёндошиши жиҳатидан аксар янги авлод вакилларига хос бўлган нуқсонлардан тамомила холи бўлмаган инсоннинг бадиий асарни нозик хис қила билганлигини кўрсатади. Демак, Бахтиёр Назаровнинг Ғафур Ғулом ҳажвий асарлари илк назарий асосларини унинг ўша йиллардаги адабий-эстетик қарашларидан келтириб чиқариши гоյатда асослидир.

Зеро, “сўз кулгиси” ва “маъно кулгиси” мутаносиблигини таъминлашга интилган Ғафур Ғулом ўз назарий қарашларида адабиётнинг шакл ва мазмун масалаларига аҳамият қаратган эди. “Назариёт билан амалиёт унга қўш қанот бўлди”, - деб ёзган олим

(151-бет) Ғафур Ғулом назарий жиҳатдан етиб келган фикр-хулосаларини ҳажвий асарларида амалий жиҳатдан-да тасдиқлаганлигини назарда тутлади. Бинобарин, ўша даврдаги Ғафур Ғуломнинг назарий қарашлари киммати бадиий асарларидан зинҳор кам эмас. Сатирик-юморист адиблар олдига Ғафур Ғулом тамонидан қўйилган аксар талаблар ҳозирги кунда ҳам ўз кимматини йўқотмаган. Бахтиёр Назаров унинг адабий танқидий мақолаларини ҳам тафаккур услуби, образли ифодалари, шунингдек топқирлик, донишмандлик, ҳазил-мутойибага чанқоқлик каби шахсий феъл-сифатлари билан уйғунликда олиб қарайди. Айрим-айрим мақолаларида мавжуд бўлган таркок фикрларини бир ипга тизиб чиқар экан, Ғафур Ғуломнинг адабий-эстетик тафаккурида ижтимоийликдан чинакам санъат моҳиятини англаш сари кучли силжиш мавжуд эканлигини белгилайди.

Адабий меросга эътибор, классиклардан ўрганишни ёқлаш каби масалаларда Ғафур Ғулом ворислик категориясининг моҳиятидан келиб чиқади. Бугунги замондошимиз учун академик Ғафур Ғуломнинг ўрнатилган бўлиши мумкин бўлган фазилатларидан бири иктидорларни кашф этиши, уларга самимият, талабчанлик ва бағрикенглик билан муносабатда бўлишидир. Ғафур Ғулом 30 - йиллаорда ҳам ўзбек танқидчилигидаги мавжуд вазиятнинг ўнганиши йўлида жонфидолик кўрсата олган. У адабиётнинг юксалишини етук адабий танқид билан боғлайди. Ҳаётни теран идрок этиб, бадиий гўзалликка айлантириш талабларини кун тартибига қўяди. Ғафур Ғуломнинг мақолалари адабиётшунослик таракқиётига таъсир этиши даражасидан келиб чиққан мунаққид уни адабиёт тарихи ва адабий жараённинг катта билимдони сифатида қадрлайди. Рисолада Ғафур Ғулом бадиий-публицистик услубига хос бўлган кўплаб хусусиятлар ҳам аниқланган. Бахтиёр Назаровнинг Ғафур Ғуломни Абдулла Қодирий қаторида турган, Абдулла Қаҳҳор эътирофига сазовор бўлган етук адабиётшунос сифатида ардоқлашида ҳам заррача муболаға унсурлари йўқ. Бунга амин бўлмоқ учун Ғафур Ғулом кулгининг: “чақалок кулгиси”, “латифа кулгиси”, “қитик кулгиси”, “қувонч кулгиси”, “юпанч кулгиси”, “беозор кулги”, “заҳарханда”, “беодоб кулги”, “сипо кулги”, “аския кулги”, “ҳазил аралаш қувонч кулгиси” каби турларини бир-биридан ғоятда нозик ажратганлиги фактини келтиришнинг ўзиёқ етарли бўлса керак.

“Ғафур Ғуломнинг айрим тарихий фикр-мулоҳазаларини ўқиб, уларни шоир киши ёзаётганини унутасиз... шоирнинг қомусий билим эгаси бўлганига яна бир қарра ишонч ҳосил қиласиз”, - деб ёзади Бахтиёр Назаров (157-бет) Ғафур Ғулом мозийнинг чуқур билимдони - қомусий олим эканлигини келтириб чиқариш учун мунаққид даставвал, унинг мақола, очерк ва суҳбатларида учровчи “қурок” маълумотларни имкон қадар жипслаштиради. Сўнгра, академик Ғафур Ғуломнинг илмий-назарий манбаларни қиёсий таҳлил этиб, улкан хулосалар чиқара олганлигини конкрет фактлар асосида далиллайди. Энг кичик деталь ва тафсилотлардан тортиб, бирламчи манбааларгача кузатганлиги, мамлакатимизнинг қадимги даврлари тарихини теран ўрганиб умумлаштира олганлигини келтириб чиқаради. Зеро, Ғафур Ғулом ҳамиша жаҳоннинг энг илғор олимлари фикр-қарашларига нисбатан хайрихоҳ позицияда турган эди. Ўзбек халқи ва давлатчилиги тарихини бузиб талкин этувчиларга қарши ҳақиқий тарихимизни имкон қадар тиклаш ишига фидойилик билан бел боғлаган Ғафур Ғулом аслида халқнинг миллий ғурурини уйғотиш мақсадини кўзлаганлиги шубҳасиз. Демак, Ғафур Ғуломнинг фавқулодда билимдонлиги ҳақида айрим замондошлари тамонидан билдирилган фикрлар ўзининг реал асосларига эгадир.

Рисолада Ғафур Ғулом ўйларини банд этган оилага бўлган сабрсиз соғинч, завол билмас меҳр, бу шахс феълени кўрсатувчи тўғри сўзлик, очиқ кўнгилик, муҳаббат илинжининг порлок саҳифаларини муҳрлаган сатрларни ҳам Бахтиёр Назаров унинг мактублари, шеърлари, айрим публицистик мақола ва табриқномаларидан, шунингдек шоир ҳақидаги хотиралардан излаб топиб, алоҳида ихлос, ҳавас ва ҳайрат билан ёритади. Китобда Ғафур Ғулом интим ҳаётини акс эттирувчи поэтик иқрорномалардаги образлар ижодкор маҳорати, самимияти нуктаи назаридан баҳоланади. Натижада, жаҳоннинг улуғ шоирлари, жумладан Ғафур Ғулом учун ҳам хос бўлган ажиб бир қонуният кашф этилади. Адабиёт уммонида юзага келувчи юксак маҳобатли барча асарлар аслида муаллифлар шахсий-интим ҳаёти, табиати, феъл-атворига дахлдор ҳодисалар, ҳиссиёт- кечинмалар уруғидан униб чиқар экан. Бундай типдаги асарларда шоир қалбидаги бетимсол меҳр бўйи кўрсатгани ҳолда, моддийлашган сатрларнинг аниқ адресга йўналтирилгани, қахрамонларининг тарихий конкретлиги, асарда қаламга олинган макон ва замоннинг

хужжатли асосга эгаллиги, фабула ва сюжет чизигидаги ходисаларнинг воқеийлигига карамасдан, Бахтиёр Назаров уларда акс этган Гафур Ғулом юраги садоларининг миллионлар кўнглига вобаста эканлигини кўрсатиб бера олади.

“Гафур Ғулом, - деб ёзади олим, - шеър билан яшаган, шеър билан нафас олган”. (171-бет) Демак, Гафур Ғуломнинг катта микёсларга чикувчи гуманизми учкур канотлари дастлабки кучни, қувватни шоир умрининг ажралмас ва муҳим қисми бўлган оилавий муҳитдан, моҳиятдан олади. Гафур Ғуломни ана шундай кенг микёсларда кузатиш унинг ижодкор ва шахс сифатидаги қиёфасини янада ёркинроқ намоён этиш имконини берган. Академик Бахтиёр Назаров Гафур Ғуломнинг наинки ижодий мероси, балки меҳрибон феъл-атвори – калб оламига кириб, инсоний қиёфасини атрофлича кашф этади.

Умуман, рисолада Ғ.Ғулом шеърляти ва насри, адабиётшунос ва тарихчи сифатидаги илмий-назарий қарашларигина эмас, балки ижодий феномени чўнг ихлос, ҳавас ва ҳайрат билан, ижодкор микрооламига кечинмадошлик асосида эстетик ўзлаштирилади. Академик олимнинг диққат марказида Гафур Ғулом ижодий меросини умумбашарий мезонлар асосида илмий-назарий таҳлил ва тадқиқ этиш асносида, умуман XX аср ўзбек адабиёти поэтикасининг айрим ноаён қирраларини ҳам ёритиш туради. Тадқиқотнинг бутун асоси, етакчи йўналиши ва моҳиятини истиклол орзу-армонлари муҳрланган шоир дил изҳорларини матн тағмазмунидан ўқиш ва уқиш, гафурона яширин услуб асрорини очиш ташкил этади. Олимнинг таҳайюлга тўйинган гипотетик мулоҳаза ва фикр-хулосалари китобхонни доимо мушоҳадага чорлаб туради.

Миллатнинг ҳассос олими

Бахтиёр Назаровнинг ҳаммуаллифликда ёзилган “Миллатнинг ҳассос олими” рисоласида¹ ўтган асрнинг иккинчи ярмидан буён ўзбек адабиёти ва танқидчилиги ривожига муносиб улуш қўшиб келаётган йирик олим, филология фанлари доктори, профессор, Беруний номидаги Республика давлат мукофоти лауреати, Ўзбекистон республикаси фан арбоби Наим Каримовнинг ҳаёт

¹ Назаров Б., Аҳмедова Ш. Миллатнинг ҳассос олими., (Ўзбекистон Республикаси фан арбоби Наим Каримов сиймосига чизгилар) - Т.: Фан, 2011.

йўли ва илмий фаолияти тўғрисида ҳикоя қилинади. Таъкидлаш ўринлики, айрим устоз адабиётшунослар ижодига бағишланган ишлар: Х.Ёқубов (Б.Имомов), О.Шарафиддинов (А.Расулов), М.Кўшжонов (Ў.Ўтаев) шунингдек, турли йилларда юзага келган Н.Каримов ҳаёти ва имий-эстетик ижоди муайян қирраларини акс эттирувчи изланишлар мавжуд эди. Бундай тадқиқотлар Н.Каримов ижодига умумлаштирилган ҳолда назар ташлаш натижаси сифатида яратилган “Миллатнинг ҳассос олими” рисоласи юзага келишида муҳим қиммат касб этган.

Мазкур китобда Н.Каримов дунёқараши, маслағи, ҳаётий позицияси, билимларининг кўлами ва қизиқишлари, бетакрор хулқ-атвори, маънавий юксаклиги, касбий маҳоратининг такомиллашиб бориши жиҳатидан алоҳида кузатилади. Чунки Н.Каримов жонли бир вужуд, нозик дидли, атрофни нафосатли англаувчи ижодкор инсон сифатида бутун бир соҳа ёхуд унинг улкан бир даври ҳақида атрофлича тасаввур бера олувчи ноёб мутахассислар сирасига киради. Қолаверса, унинг ҳис-туйғу ва кайфиятлари, руҳияти ҳамиша эмоционал ҳолатига мутаносиб бўлиб келмоқда. Адабиётшуноснинг ҳассос қалби ботинига имкон қадар теранрок кириб бориш муаллифларнинг бирламчи мақсади даражасига кўтарилган. Чунки асарга объект қилиб олинган инсон ғоятда соддадил ва айни пайтда, ўта билимдон шахс. У гўзалликдан фавқулудда завқлана олади. Тахайюлида туйилган фикрларини нозик ҳиссиёт пардасига ўраб ифода этиш салоҳиятига эга. Ниҳоятда сезгир ва таъсирчан қалб соҳиби. Нарса-ходисалар моҳиятини тез ва тўғри ҳис этишга кодир, ўткир зеҳнли фаол олим, захматкаш мантншунос, кузатувчан мунаққид, беназир адиб, беҳаловат публицист, моҳир драматургдир.

Шубҳасиз, Н.Каримовнинг эстетик идроки у яшаб қалам тебратган макон ва замон, ижтимоий-сиёсий ҳаёт таъсиридан ташқарида англаниши мумкин эмасди. Зотан, файласуфлар гушунтиришича, ижодкорнинг идрок қилиши, адабий ҳодисаларни баҳолаш жараёнида унинг ноёб табиғий ҳолатлари яъни

феномени фаол катнашар экан.¹ Рисолага Сўзбоши ёзган олим ва адиб Х.Дўстмухаммад бунини тўғри англаб, ҳақли эътироф этганидай: "... бундай мартабага кимнингдир хошиш-истаги билан ёки махсус саъй-ҳаракат ёрдамида эришиб бўлмайди, балки у - инсонга тақдирнинг ажиб бир инояти сифатида насиб этади."²

Дарҳақиқат, ижод табиатида илоҳийлик мавжудлиги боис салоҳиятли қалам соҳиблари бўлмиш улуг ижодкорларда истиқболни олдиндан кўриш, ҳис этиш яъни илми гайбдан бохабарлик ҳам муайян даражада тараққий этган бўлади. Н.Каримов олим сифатида етилган ва камол топган даврларда унинг идроки анланган ҳақиқатлардан тўйингани учун олим феномени барқарор шаклда намоён бўлиб келмоқда. Албатта, бир тирик вужуд сифатида Н.Ф.Каримов ҳам баъзан андак янглишган, эҳтимол айрим адашишларга йўл қўйган, муайян нарсалар жозибасига махлиё бўлган. Шу маънода, олимнинг серкамров ва серкўлам мулоҳазалари айрим жиҳатлари билан рисола муаллифлари сингари бемалол баҳсга киришиш мумкин. Илло, замонавий ўзбек адабиёти бир асрдан зиёд муддатда босиб ўтган мураккаб, ғоят турфа воқеаларга бой йўлнинг ўзи турли ракурслардан ёндашишни такозо этиши бундай баҳслар мутлақо табиий жараён эканини кўрсатади. Аммо юқоридаги каби ҳоллар бу зиёли инсон ибратли шахсияти, илмий-ижодий ва маърифий фаолият кўлами, миқёси, камрови ҳақидаги ушбу муҳтасар илмий-назарий ҳамда бадий-эстетик ҳақиқатларга соя олмайди. У ўз изланишларида:

- XX аср ўзбек адабий воқелигига хос қўллаб йўналишларни камраб олди;

- А.С.Пушкин, М.Бехбудий, Чўлпон, Ҳамза, У.Носир, Ҳ.Олимжон, Ойбек, М.Шайхзода, А.Қаҳҳор сингари атоқли адабий сиймолар ижодини холисона тадқиқ этди;

¹ Фалсафа Комусий лугат. "Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти", "ШАРҚ" ИМАК Бош таҳририяти, Тошкент, 2004. Б: 144.

² Дўстмухаммад Х. Тақдирнинг ноёб инояти. / Назаров Б., Аҳмедова Ш. Миллатнинг ҳассос олим., - Т.: Фап, 2011. - Б.3.

- баҳс-мунозарали ҳолатлар, шаклланган нотўғри тасаввурларга маънавий жасорат билан аниқлик киритиш орқали кўплаб ноаниқликларни дадил бартараф этди;

- ўтган аср миллий адабиётимиз панорамасини яхлит ва фундаментал тарзда яратишга астойдил ҳаракат қилди;

- носир ва драматургнинг Навоий сиймоси яратилган музыкали драмаси, шунингдек Чўлпон, У.Носир, М.Шайхзода ҳақидаги маърифий ва маърифий-биографик романлари юзага келди;

- Ойбек, Ҳ.Олимжон мукаммал асарлари нашрини тайёрлаш йўлида мислсиз заҳмат чекди. Бирламчи ҳужжатларни беҳад сабр-тоқат, сабот-матонат билан синчиклаб ўрганди. Тарихий-адабий фактларни қиёслаб, нуктадонлик билан таҳлил қилди;

- кўплаб ёш илмий кадрларга раҳбарлик қилди;

- XX аср ҳамда мустақиллик даври ижтимоий ва адабий ҳаётининг фаол иштирокчиси сифатида адабиётшунослигимизнинг турли авлодига мансуб: О.Шарафиддинов, С.Мамажонов, Ш.Турдиев, П.Шермухаммедов, Б.Назаров, Н.Раҳимжонов, С.Мирзаев, С.Содиқов, О.Сафаров, И.Тўлақов, Б.Йўлдошев, А.Сабирдинов, Р.Тожибоев, Ш.Аҳмедова сингари вакиллари ва кенг китобхонлар эътибор ҳамда эътирофига сазовор бўлди. Ҳаммуаллифлик асосида умумтаълим тизими ўрта мактаблари учун “Ўзбек адабиёти” ва Олий таълим муассасалари учун “XX аср ўзбек адабиёти тарихи” дарсликларини яратди ва ҳоказо.

Аёнки, Н.Каримовни дунёга келтирган, танглайини кўтарган, камолга етказган оилавий ҳамда ижтимоий-адабий муҳит таъсири, унинг кизиқишлар доираси кенгликлари ҳақида етарлича тасаввурга эга бўлмасдан юқоридаги каби улкан хирмон ҳақида атрофлича фикрлаш мумкин эмас.Шунинг учун Б.Назаров ва Ш.Аҳмедовалар Н.Каримов илмий-ижодий феноменини нафақат генетик, балки ижтимоий-адабий омиллар асосида ҳам ўрганишган. Сўнгра унинг адабиётшунослик, матншунослик, мунаққиллик, эссенавислик ва методология муаммоларига доир энг йирик асарларини алоҳида-алоҳида тадқиқ этишган.

Олий таълим тизимида дарсликларнинг янги авлоди

Фидойи устоз, адабиётимиз жонкуяри академик Бахтиёр Назаров адабиётшуносликнинг кийин соҳаси бўлмиш адабий танкидни танлади. Шу маънода, адабиётшуносликнинг узвий қисми бўлган адабий танкидни ўрганиш олимнинг бадиий адабиётни теранроқ англаши ва англатишига назарий-методологик асос бўлди. Зотан, ижодий жараёни ҳаракатга келтирувчи куч, унинг асосий бунёдкори – бу ёзувчи, шоир ва драматурглардир. Чинакам адабиётшунос таҳлил орқали улар ижодий кредосини аниқлайди, фаолиятига баҳо беради ва битикларини саралайди. Шу маънода, Б.Назаровнинг Олий таълим тизими учун яратилиши лозим бўлган дарсликларнинг муаллифи сифатидаги фаолияти ҳам таҳсинга лойиқдир. Жумладан, у мустақилликнинг дастлабки ўн йиллигида юзага келган “XX аср ўзбек адабиёти тарихи” (1999) ҳамда Ўзбекистонимиз ўз мустақиллигининг муборак йигирма биринчи йиллигини қаршилаши арафасида яратилган “Ўзбек адабий танкиди тарихи” дарсликлари ҳаммуаллифидир. Бинобарин, олий таълим тизимида дарсликларнинг янги авлодини яратишнинг фидойиларидан биридир.

Дарҳақиқат, истиклол йилларида изчил амалга оширилаётган янгиланиш ва тозариш жараёнлари барча соҳалар сингари Олий таълим тизимида ҳам тобора теранлашиб бормоқда. Хусусан, адабиёт ўқитишни янгилаш, дарсликларнинг янги авлодини яратиш борасида ҳам сезиларли ютуқлар қўлга киритилмоқда. Жумладан, “Тафаккур қаноти” нашриётида университетларнинг ўзбек филологияси ва педагогика институтлари ўзбек тили ва адабиёти йўналиши учун “Ўзбек адабий танкиди тарихи” дарслигининг чоп этилиши ана шундай эзгу ишлардан бири бўлди. Мазкур дарслик муаллифлари: академик Бахтиёр Назаров (ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти), профессор Абдуғафур Расулов (Ўзбекистон Миллий университети), филология фанлари

докторлари Курдош Қахрамонов (Тошкент давлат педагогика университети) ҳамда Шоира Аҳмедова (Бухоро давлат университети) республикамиз йирик илм фан ва олий таълим масканларининг нуфузли олимлари бўлишди.

Дарслик композицион қурилиши жиҳатидан тўртта бўлимдан иборат. Дастлабки бўлим фанга кириш бўлиб, унда санъат ва фан синтезидан таркиб топиб, бадий адабиёт муаммолари хусусида мулоҳаза билдириш ва фикр юритиш йўсини бўлган “Адабий танкид”нинг луғавий ҳамда истилохий маънолари, илмда ўзига хос ҳодиса сифатида намоён бўлиши ва фан сифатида шаклланиб ривож топиш тарихи, специфик хусусиятлари, ижтимоий эстетик моҳияти, мақсад ва вазифалари батафсил ёритилади.

Иккинчи бўлим “Ўзбек адабий танкидининг шаклланиш ва тараққиёт босқичлари” деб номланган бўлиб, 1900-1990 йиллар адабий танкидчилиги иккита катта даврга ажратиб ўрганилади:

1. Ўзбек адабий танкидчилигининг пайдо бўлиши ва шаклланиш тамойиллари (1900- 1925) йиллар. Ушбу бўлимда Фитрат, Чўлпон, Вадуд Маҳмуд адабий танкидий қарашлари ёритилади. Уларнинг профессионал адабиёт назариётчиси ва мунаққид сифатидаги ўзига хослиги, изланишларининг характерли жиҳатлари, диққатини жалб этган муаммолар кўламига эътибор қаратилади. Ўрни билан, танкиднинг шаклланишида матбуотнинг, хусусан Бехбудий, Миён Бузрук Солихов, О.Шарафуддинов (Айн), А.Саъдий каби ўша давр ижтимоий-сиёсий, адабий ҳаётида фаол иштирок этган зиёлиларнинг адабий-бадий тафаккур тараққиётига таъсири масалалари ўрганилади. Ўша давр адабий танкидидаги жанрий изланишларга муносабат билдирилади.

2. Ўзбек адабий танкидчилиги мафкуравийлаштирилиш ва реализм учун кураш жараёнида (1927-1990 йиллар): Ўз навбатида ушбу йиллар танкидий тафаккури (30- йиллар; иккинчи жаҳон уруши ва ундан кейинги йиллар; 60-90- йиллар ҳамда истиқлол арафаси каби) учта даврга ажратиб ўрганилади.

а) 30-йиллар адабий танкиди хусусида сўз кетар экан, адабиётнинг мафкуралаштирилиш жараёнлари аслида, адабий

сиёсатдан бошланиб, ижод жараёнига сунъий кўчирилганлигига диққат қаратилади. Шу жиҳатдан, ўзбек адабий танқидчилиги тамойиллари собиқ иттифоқ адабий жараёнида кечган ходисаларга ҳамоҳанглик фонида кузатилади. Давр танқидчилигининг айрим нуқсонлари билан бир қаторда, А.Қодирийнинг “Обид кетмон”, А.Қаҳҳорнинг “Сароб” сингари асарлари тадқиқи ва талқини асносида у жиддий синовларни бошидан кечирганлиги, шунингдек, шакл ва мазмун, услуб ва индивидуаллик, характер ва шароит сингари омиллар диалектик бирлигини тўғри талқин этиш, болалар адабиётига эътибор қаратиш каби ютуқларни қўлга киритганлиги холис баҳоланади. С.Хусайн, О.Ҳошим сингари кўзга кўринган мунаққидларнинг ўша босқич ўзбек маданияти ва адабиётшунослик илмини шакллантириш ва ривожлантириш билан боғлиқ фаолияти, ўзига хос ўрни ҳаққоний таҳлил этилади. Улар адабий танқидий асарларини баҳолаш орқали танқиднинг маданий мерос ва адабий жараёнга муносабати, шунингдек “Ўткан кунлар” типигаги романлар талқинидаги позицияси ойдинлаштирилади.

б) Иккинчи жаҳон уруши ва ундан кейинги йилларда адабий танқиднинг мазмун моҳияти ўша йилларда бадиий адабиётнинг мавзу доирасини белгилаб берган Ўзбекистонда кечган ижтимоий-иктисодий, сиёсий, маданий, маънавий ва маърифий ҳаёт оқими билан узвий боғлиқликда таҳлил этилади. Зотан, республикада адабиётшунослик фани ривожи жадалашувига таъсир кўрсатган ички ва ташқи омилларга диққат қаратмасдан, мазкур давр адабиётининг умумий руҳи, қамров миқёслари, мавзу кўлами ортиши, жанрлар таркиби, образлар тизимига хос ўзгариш ва янгилашишлар, ушбу жараёнга адабий танқиднинг таъсири ҳақида тўлароқ тасаввур бериш мумкин эмас. Таъкидлаш ўринлики, М.Шайхзоданинг “Жалолиддин Мангуберди” драмаси, Ойбекнинг “Навой” романи юзага келиши билан бошланган кенг муҳокамалар жараёнида миллий адабий танқидий тафаккур ҳам ривож топди.

Аммо, ўтган асрнинг 50-йилларидан эътиборан адабиёт майдонида партиявийлик ва ғоявийлик талабларининг ўта

сўллашуви, миллатчиликнинг янги аломатларини излаш, яъни катогон машинасининг иккинчи тўлкини таъсири кузатилди. Бу ҳол адабий танқидни ҳам четлаб ўтмади. Танқидда тадқиқотларни давр руҳига мослаштириш, зўрма-зўраки “фош” этиш, бирёкламалик, ҳатто мутлақо асоссиз фикрларни илгари суриш каби нохуш ҳоллар кузатилди. Бадиий асарлар пафоси, ғоявий мазмуни, хозиржавоблиги нуқтаи назаридан баҳоланди. Адабий тақриз фаоллашиб, уруш йиллари танқидчилигида муаммоли мақолалар, умумлаштирувчи тадқиқотлар нисбатан камайди. Албатта, бундай камчиликлар секин-аста, 50-йилларнинг иккинчи ярми ва асосан, 60-йилларга келиб бартараф этилди.

Урушдан кейинги даврда тасвир объекти сифатида реал воқеликка қаттиқ боғланишга йўналтирилган бадиий адабиёт тарихий мавзуларни четлаб ўтишга мажбур бўлди. Шахсга сиғиниш оқибатлари фош этилгачгина мазмун ва ғоя устуворлиги, образлар оламидаги ижтимоий-сиёсий ташвиқийлик ва баландпарвозлик руҳи устувор “асар” ларни рағбатлантиришга барҳам берилди. Мумтоз меросимизни атрофлича ўрганиш, тарихий шахслар ва тарихий мавзу поэтик тадқиқига эътибор ортди. Адабий биографик очерк, умумлаштирувчи (обзор) мақола ва тадқиқотлар яратилди. Адабий танқидчилик профессионал малакасини ошириш йўлида изланишлар йўлига чиқиб олди. Дарсликда мазкур жараёнлар Ҳ.Абдусаматов, Л.Қаюмов сингари мунаққидлар фаолияти мисолида замонавийлик, ғоявийлик, бадиийлик, бадиий конфликт, қаҳрамон, типиклик муаммолари билан боғлиқликда кенг тарзда ёритилади.

в) XX асрнинг 60-90- йиллари танқидчилигининг ўзига хос хусусиятлари. Истиклол шабадалари ва адабий танқид. Ушбу бўлимда асосан, Ойбек, И.Султон, Ҳ.Ёқубов, М.Қўшжонов, С.Мамажонов, Н.Худойберганов, И.Ғафуров сингари адабиётшунос ва мунаққидлар фаолиятига кенг тўхтаб ўтилган.

Маълумки, истиклолгача бўлган етмиш беш йиллик улкан тарихий даврда бадиий адабиёт ва адабий танқид ижтимоий-сиёсий ўзгаришларнинг ўзига хос бадиий инъикосига айланиб, асосан,

мафкуравий қурол вазифасини ўтади. Аммо ўтган асрнинг 60-йилларида юзага келган “нисбий эркинлик”, 80-йилларнинг иккинчи ярмидан бошланган “қайта қуриш ва ошкоралик” сингари даврларда адабиёт ва санъат оламига янги кучларнинг келиб қўшилиши бадий адабиёт ички қонуниятларини тўғри идрок этиш имконларини ҳам бера бошлаган эди. Дарҳақиқат, истеъдодларнинг миллий заминда туриб, жаҳон адабий-эстетик тафаккури умумбашарий йўналишларида кечаётган жараёнларни ўзлаштириши, уларга ижодий ёндашуви сиёсий-мафкуравий зўравонлик қолиплари доирасини ёриб чиқишга йўл очди.

XX асрнинг 60-90-йилларида реализм учун кураш бир нафас ҳам тўхтамади. Етук бадий асарлар юзага келди. Бадий масхорат юксала бориб, янги типдаги китобхон ҳам ўсиб, ўзгариб, шаклланиб борди. Танқидчилар нафақат услуб ва маҳорат, балки назарий жиҳатдан-да ўсиб, адабий жараёнга фаол ва изчил муносабат билдиришга уринишди. Айтиш мумкинки, адабий танқидда ўзига хос бир кўтарилиш намоён бўлди. Жумладан, тур ва жанрларнинг тараққиёт йўлларини тадқиқ этувчи тадқиқотлар юзага келди. Кўплаб адабий-ижодий портретлар яратилди. Тарихийлик ва замонавийлик, анъана ва маҳорат масалалари фаол ўрганилди. Дунё адабий-танқидий тажрибалари таъсирида илмий-эстетик таҳлил теранлашди. Лирика ва лирик қаҳрамон муаммоларига бағишланган кизгин баҳслар бўлиб ўтди. Эстетик талабчанлик ортиб борди.

Шубҳасиз, бундай ижобий ҳодисалар ҳаётни пардозлаб тасвирлаш, адабий асарни кундалик сиёсат нуқтаи назаридан таҳлил қилиш иллатларидан қутула борган адабий танқиднинг адабий жараёнга таъсири билан ҳам боғлиқдир. Албатта, адабий танқидчилик ғоявий-сиёсий ёндашув, офаринбозлик, схематизм, социологик таҳлил ва мавзу долзарблигига эътибор беришдан буткул қутула олмади. Жанрлар ранг-баранглиги, адабиёт ва танқид назарияси муаммоларига нисбатан камроқ аҳамият қаратди. Аммо унинг табиатида қатор сифат ўзгаришлари юзага келди. Жумладан, адабий танқид бадий яратик бағрига ижодкор қалб призмаси

орқали кириб бориш сари юз бурди. Яратилган асарларни бадияти, тили, санъаткор маҳорати нуктаи назаридан эстетик таҳлил қилишга ўта бошлади. Муаммоли мақола ҳамда фундаментал характердаги тадқиқотлар юзага келди. Адабий алоқалар ва адабий таъсир масалалари, фольклор ва адабий жараён муносабатлари таҳлилига эътибор ортиди. Буларнинг барчаси, у маҳорат сирларини эгаллаётганлигининг ёрқин нишонлари эди.

Эндиликда мунаққид адабий санитарлик, шархловчиликдан мутафаккир ва ёзувчи, талқин қилувчи ва баҳоловчига айланди. Наср, шеърят, драматургия, болалар адабиёти, публицистика, таржимашунослик, танқидчилик тарихи сингари қатор соҳалар кенг ривожланди. Конфликт, композиция, бадий асар тили, услуб, ижодий метод сингари муаммолар атрофида бўлиб ўтган қизғин баҳслар илмий теранлик касб эта борди. Тарихий-биографик очерк, адабий портрет сингари жанрлар ривож топди. Илмий-фантастик асарлар танқидчилиги юзага келди. Адабий танқидий асарлар хорижий тилларда нашр этилдигина эмас, балки ўзбек адабиёти ҳам жаҳон адабиёти аспектида ўрганила бошлади. Дарсликда мазкур жараёнлар умумлаштирувчи мавзулар билан бир қаторда танқидда мунаққиднинг ўрни масаласи билан чамбарчас боғлиқликда С.Мирвалиев, Н.Шукуров, С.Алиев, П.Шермухаммедов, Б.Саримсоқов, А.Каттабеков адабий танқидий фаолиятлари мисолида батафсил ёритилган.

Дарсликнинг “Истиқлол даври ўзбек адабий танқидчилиги” (XX асрнинг 90- йилларидан XXI аср бошлари) деб номланувчи учинчи бўлимида мафкура тушовларидан қутулиб, эркин ижод йўлига ўтган адабий танқид тарихи хусусан, мумтоз адабиёт ва унинг ёрқин сиймолари ижодини ўрганиш, шўро босқичи адабиёти намуналарини қайта баҳолаш, катагон этилган адибларга муносабат, янгиланаётган методология масалалари, таҳлил ва талқин (адабий матнни ўқиш, ўзлаштириш) йўсинларига эътиборнинг ортиши каби кўплаб муаммолар миллий ғоя ва умумбашарий мезонлар нуктаи назаридан ёритилади. Бунда О.Шарафиддинов, Н.Каримов, У.Норматов, Б.Назаров, А.Расулов,

И.Ҳаққул адабиётшунослик ва адабий танқидчилик фаолияти атрофлича баён қилинади. Шунингдек, дарсликда С.Содик, Ҳ.Умунов, Н.Раҳимжонов, Ҳ.Дўстмуҳаммад, Ш.Ризаев, Д.Қуронов, У.Ҳамдам, Б.Каримов сингари давр адабий танқидий тафаккурида ўз ўрнига эга бўлган олимлар ҳаёти ва фаолиятига ҳам тўхталган.

Дарсликнинг сўнгги бўлими “Ўзбек адабий танқидининг жанрий таркиби” деб номланган. Мазкур бўлимда эстетик тафаккур тараққиётининг турли даврларида юзага келган адабий танқидий асарлар ҳажми ва олдига қўйган вазифаларига кўра қуйидаги уч гуруҳга бўлиб ўрганилади:

1. Ихчам ва ҳозиржавоб жанрлар: (такриз, обзор, муаммоли адабий-танқидий мақола)

2. Етакчи хусусиятларини тарихий-биографик ёндашув белгиловчи жанрлар: (танқидий-биографик очерк, адабий портрет, бадиа (эссе), монография)

3. Адабий мулоқотга асосланган жанрлар: (адабий-танқидий мактуб ва адабий-танқидий суҳбат)

Таъкидлаш ўринлики, ҳар бир жанр ўз табиати, генезиси, эстетик тафаккур тараққиётидаги ўрнига кўра кенг ёритилади ва ички шаклларга ажратилади.

Дарсликнинг ўзига хос қатор характерли хусусиятлари мавжуд.

1. Маълумки, бир вақтлар дарсликларда баҳсталаб ўринлар бўлмаслиги лозим. Унда фақат илмий-адабий жамоатчилик томонидан эътироф этилган ва оммавий тарзда ўз тасдиғини топган қарашларнигина илгари суриш лозим деб қаралар эди. Бугунги кунда ҳам айрим олимларимиз худди шу нуқтаи назарни маъқуллашади. “Ўзбек адабий танқиди тарихи” муаллифлари эса, масалага бирмунча бошқачарок ёндашадилар. Уларнинг фикрича, дарсликда мунозарали фикрлар баён қилиниши, баҳсли муаммолар ўртага ташланиши, уларга турли ракурслардан муносабат билдирилиши, айрим ҳолларда эса, муайян масала юзасидан икки хил фикр айтилиши ва ҳатто айримлари очик қолдирилиши ҳам мумкин. Зотан, айти ҳолат талабаларда мустикал мушоҳада

малакасини уйғотиш ва ривожлантиришга муайян туртки беради. Уларни ижодий жараёни кечинишга даъват этади.

2. Дарсликда айрим мақола, тадқиқот ёхуд монография хусусида сўз кетар экан, у ҳақдаги фикр-мулоҳазалар дастлаб обзор характеридаги қисмларда, сўнгра эса адабий портретга доир ўринларда берилади. Зоҳиран қаралганида, бу такрор ёхуд қайтарикқа ўхшаб кўринади. Аммо дарслик муаллифлари бундай йўл тутишдан куйидаги мақсадларни назарда тутишган:

Биринчидан, таҳлилга тортилаётган ишнинг адабий-танқидий жараёндаги ўрнини белгилаш; Иккинчидан, унинг мунаққид ижодий фаолиятидаги аҳамиятини кўрсатиш; Учунчидан, муаллиф ва талабалар томонидан бу ишларнинг ўзлаштирилишида мустақил мушоҳадаларни уйғотиш ҳамда уларни қайта назардан ўтказиш орқали тасаввур ва тафаккурдаги ўрнини мустаҳкамлаш.

Кўринадики, сўз юритилаётган дарсликда ўзбек адабий танқидининг фан ва санъат уйғунлигидан иборат ҳодиса эканлиги, миллий адабий-танқидий тафаккурнинг уйғониши, шаклланиши ва ривожланиш тарихи, ўзига хос тараққиёт босқичлари бой фактик материаллар ҳамда жаҳон адабий-эстетик тафаккурида кечаётган жараёнларга ҳамоҳанглик асосида теран ёритилган. Танқидчилигимизнинг ёркин намояндалари илмий танқидий фаолиятлари, адабий танқид жанрлари ҳақида кенг қўламли маълумотлар берилган. Таъкидлаш ўринлики, ҳар бир мавзу махсус режа, мустаҳкамловчи саволлар, таянч тушунчалар ва мустақил ўқиш учун тавсия этилган адабиётлар рўйхати каби методик кўрсатмалар билан таъминланган.

Устоз олимларимиз кўп йиллик илмий-ижодий изланишлари, методик ва методологик тавсиялари асосида юзага келган мазкур тадқиқот XX аср ўзбек адабий танқиди тарихини истиклол мафкураси асосида яхлит бир тизим сифатида ўрганувчи ўз вақтида яратилган гоятда зарур дарслик экани, йиллар ўтган сари янада аён бўлмоқда. Илло, ундан нафақат талаба ва магистрлар, балки катта илмий ходим-изланувчилар, кенг ўқитувчилар жамоаси, адабиёт ва санъат муҳиблари ҳам баҳраманд бўлишмоқда.

ХУЛОСА

“Уммон бағридаги жавоҳирлар ҳисобига етиб бўлмаганидек, истеъдодли шахсларни ҳам тўла англаш амри маҳол. Вақт ўтиши билан уларнинг янги кирралари кашф этилаверади”,- деган эди Бахтиёр Назаров журналистлардан бири билан суҳбат асносида. Ёруғликнинг кадри олис-олисларни ҳам чароғон этганлиги, ҳарорат олиб борганлиги, офтобнинг умрини узайтирганлиги билан файзли. Академик Бахтиёр Назаровнинг ижодий ниятлари булоқдек жўш уриб кайнаб чиқаётганга ўхшайди¹.

Мунаққид ҳақли эътироф этганидай, “Ёзувчи маҳоратини белгилайдиган омиллар кўп. Ҳар бир ёзувчида у ёки бу омиллар самаралироқ тарзда рўёбга чиқиши табиий.” Худди шунга ўхшаб, танқидчиларнинг ҳам маҳоратини турли ракурслардан кузатиш, ижодий-эстетик кредосини белгилаш мумкин. Ҳар қандай ҳолатда ҳам, академик босиб ўтган катта ва ибратли йўлга бир қур назар ташлаш, ибратли хулосалар чиқаришга интилмаслик мумкин эмас.

Кузатишларимиз адабиётшунос, мунаққид, назариётчи ва методолог олимнинг ҳаёт ва ижод йўлини даврий тадриж, тараққиётга хос узвийлик негизида таҳлил ва тадқиқ қилишга асосланди. Биз олимни шакллантирган, унинг дилига умид, орзу-интилишларига қанот берган устоз-мураббийлар, унинг поэтик диди сув ичган тиниқ булоқлар, шошқин ирмоқлар, жўшқин дарёлардан тортиб, фикрий-ҳиссий юксалишига туртки бўлган омилларгача қамраб олишга ҳаракат қилдик.

Мухими, инсон ва шахс сифатидаги Бахтиёр Назаров билан муаллим, ношир, олим, жамоат арбоби Бахтиёр Назаровни яхлитликда ўрганиш, бу фазилатларнинг бири иккинчисини тўлдириб, мустаҳкамлаб туришини илғашга интилдик. Унинг инсоний гўзал қиёфаси, олимона синчков, нозик дидли ва чин маънода ўз касбига садоқатли адабиётшунос ва мунаққид, юртсевар, меҳрибон ҳамда бағрикенг мураббий сифатидаги ижодий-эстетик қиёфасини жонлантиришга уриндик.

¹ Раҳимжонов Н., Жўрасв М. Фағимиз захматкашлари // Ўзбек тили ва адабиёти, 1998.- № 2.- Б.74.

Энг катта эътибор академик Бахтиёр Назаровнинг илмий-ижодий изланишларида мустақиллик йилларида кузатилган янгилашлар, давр интилишларига ҳамоҳанглик, ҳозиржавоблик, куйинчакликка қаратилди. Зотан, мустақиллик даврига келиб, Ўзбекистон тарихи, шунингдек, унинг XX асрда босиб ўтган йўли, шунингдек адабиёт тарихлари ҳам холис илмий нуқтаи назар асосида қайтадан ёзилди. Ўзбек халқининг ҳаққоний тарихи яратилди. Шубҳасиз, Бахтиёр Назаров ҳам ана шундай масъулиятни ўз ижодий йўсини, иқтидор ва салоҳияти, устозлари билан яқин ҳамкорлиги негизида амалга оширишга камарбаста бўлган олим, фан ташкилотчиларидан биридир. Олимнинг кўп йиллик тинимсиз меҳнатлари муносиб кадр топди. Биринчи навбатда Ҳ.Ёқубов, И.Султон, М.Кўшжонов, С.Мамажонов, О.Шарафиддинов каби устозлар эътибори ва эътирофига сазовор бўлди. У қатағонлик даври қурбонлари ижодини ўрганишга интилди. Ойбек, А.Қаҳҳор, Ғ.Ғулوم, Ҳ.Олимжон, Зулфия, Миртемир шахсияти ва ижодий меросларини ардоқлади, Шунингдек, Шукрулло, Э.Воҳидов, А.Орипов, Ш.Холмирзаев, Р.Парфи, Ў.Ҳошимов, Х.Даврон, Муҳаммад Али, С.Барноев, М.Юсуф ва бошқа ўнлаб ижодкорларга ҳамдам, ҳамнафас бўлди.

Олий таълим муассасаларини дарсликларнинг янги авлоди билан таъминлаш ишларига астойдил бош қўшди. Тил ва адабиёт институти мисолида кузатилганида ҳам, Б.Назаров юртимизда адабиётшунослик ва тилшунослик илми ривожига бош-қош, ўнлаб фидойи олимларга елкадош бўлди. Олим замонавий ва мумтоз адабиётимиз ҳамда шарқу ғарб адабиётлари муаммоларини ўзбек адабиётининг бугунги долзарб назарий масалалари, миллий менталитетимизнинг “ҳазм” қилиш даражаси билан мустаҳкам алоқадорликда ўрганди. Ўзбек тили ва адабиёти, миллий тарихимиз ва маданиятимизнинг, кадриятларимизнинг минтақалар ҳамда қитъалар оша кенг тарғиб қилинишига сезиларли улуш қўшди.

Устоз олимга узоқ умр, янги ижодий ниятлар рўёби йўлида улкан матонат тилаймиз.

МУНДАРИЖА:

Кириш.....	4
1. Таниқли олим, йирик фан ташкилотчиси.....	6
2. Олимнинг ҳаёт ва ижод йўли.....	13
3. XX аср ўзбек адабий танқидчилиги ривожда Бахтиёр Назаровнинг ўрни.....	18
4. Чин мунаққид саодати.....	23
5. Тақриздан ижодий портретгача.....	25
6. Адабий жараён меҳварда порлаган нур.....	30
7. Баҳри мухит ва минтақалар оша	32
8. Қодирийни “таниган” ва танитган олим.....	34
9. Ғафур Ғулом олами кенгликларда.....	38
10. Ўзбек шеърояти мунаққид нигоҳида... ..	42
11. Лирик ҳарорат ва эстетик таъсир.....	45
12. Болалар адабиёти ва ёшлар ижоди муаммолари.....	52
13. Болалар адабиётида янгича нафас.....	56
14. Ёш қалблар поэтик иқрономаси.....	61
15. Улуғ орзулар қанотида.....	76
16. Ўзлаштириш эстетикаси: ижодкор микрооламига кечинмадошлик.....	77
17. Миллатнинг ҳассос олими.....	106
18. Олий таълим тизимида дарсликларнинг янги авлоди.....	109
Хулоса.....	117

Обиджон КАРИМОВ,
Тозагул МАТЁКУБОВА.

ОЛИМНИНГ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ВА МАЪНАВИЙ САЛОҲИЯТИ

Масъул муҳаррир: Муҳайёхон Ҳамидова
Техник муҳаррир: Иброҳим ЮСУПОВ
Мусахҳих: Моҳира ТОЖИБАЕВА

Теришга берилди 15.11.2016. Босишга руҳсат этилди 15.01.2017 й.
Бичими 60x42 1/8, Ҳажми 7.50 босма табок.
Бюортма № 933.
Адади 200 нусха. Баҳоси келишилган нарҳда.



“НАМАНГАН” НАШРИЁТИ
Наманган шаҳри, Навоий кўчаси, 36.
Нашриёт лицензия рақами АИ – 156
2009 йил 14 августда берилган.

“Заковат” нашриёт уйи МЧЖ босмахонасида
чош этилди.

Наманган вилоят, Косонсой шаҳри, Чорбоғ кўчаси, 17-уй.



«HAMMANG'U» NASHRIYATI